

UNIVERZITET U NOVOM SADU
PRIRODNO MATEMATIČKI FAKULTET
DEPARTMAN ZA GEOGRAFIJU,
TURIZAM I HOTELIJERSTVO

Mr Borislav Đekić

PROBLEMI NASTAVE GEOGRAFIJE U ŠKOLAMA
NACIONALNIH MANJINA U HRVATSKOM PODUNAVLJU

DOKTORSKA DISERTACIJA

Novi Sad, 2012.

Sadržaj :

UVOD	4
1.1 Predmet i cilj istraživanja	4
1.2 Metode istraživanja i očekivani naučni doprinos	10
I TEORIJSKI DEO	12
2 Geografska i demografska obeležja hrvatskog Podunavlja	12
2.1 Prirodno-geografske osobine Podunavlja	12
2.1.1 Osnovna obeležja Osječko-baranjske županije	14
2.1.2 Osnovni podaci o Vukovarsko-srijemskoj županiji	22
2.2 Istorijsko određenje Podunavlja i demografske karakteristike	25
2.3 Demografska struktura i položaj nacionalnih manjina u hrvatskom Podunavlju	39
2.3.1 Promena broja stanovnika 1971.-2001.....	39
2.3.2 Prirodno kretanje stanovništva 1971.-2004.	42
2.3.3 Nacionalne manjine u hrvatskom Podunavlju	45
2.3.4 Promene u nacionalnom sastavu stanovništva hrvatskog Podunavlja	48
3 Nastava geografije u školama nacionalnih manjina u hrvatskom Podunavlju	61
3.1 Obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina u hrvatskom Podunavlju	61
3.1.1 Međunarodni dokumenti o pravu manjina na obrazovanje	64
3.1.2 Obrazovanje pripadnika srpske manjine u Osječko-baranjskoj županiji.....	73
3.1.3 Obrazovanje učenika mađarske nacionalnosti	77
3.1.4 Obrazovanje učenika slovačke nacionalnosti	81
3.1.5 Obrazovanje učenika njemačke nacionalnosti.....	82
3.1.6 Ranije dileme obrazovanja u školama nacionalnih manjina u Podunavlju	82
3.1.7 Model dopunske nastave u Podunavlju.....	87
3.2 Funkcije i ciljevi geografskog obrazovanja u multietničkim sredinama	92
3.2.1 Istorijski razvoj nastave geografije	92
3.2.2 Problemi nastave geografije u savremenom društvu	106
3.2.3 Nacionalni obrazovni standard za predmet geografija	114
3.2.4 Značaj interkulturalnog obrazovanja	135
II EMPIRIJSKI DIO	143
3.3 Analiza odgovora nastavnika	148
3.4 Analiza odgovora učenika	166
3.5 Ukrštanje odgovora nastavnika i učenika	179
ZAKLJUČAK	187
LITERATURA	189
DODATAK I: Dodatni sadržaji za nastavni plan i program geografije nacionalnih manjina za osnovnu školu	200
Nastava na srpskom jeziku, model A.....	200
Nastava na mađarskom jeziku, model A	211

<i>DODATAK II: Dodatni sadržaj za nastavni plan i program geografije nacionalnih manjina za srednju školu.....</i>	214
Nastava na mađarskom jeziku, gimnazija, model A.....	214
Nastava na mađarskom jeziku, srednje strukovne škole, model A	215
Nastava na srpskom jeziku, strukovne škole (1 godina učenja)	217
Nastava na srpskom jeziku, strukovne škole (2 godine učenja)	221
Nastava na srpskom jeziku, strukovne škole (4 godine učenja)	227
<i>DODATAK III: Upitnici .....</i>	236
Upitnik za nastavnike	236
Upitnik za učenike	240

UVOD

1.1 Predmet i cilj istraživanja

Ostvarivanje prava na obrazovanje na materinskom jeziku značajno je za očuvanje i zaštitu identiteta pripadnika nacionalnih manjina, a svakako i očuvanje multikulturalnih osobitosti društva u celini. Pravo na obrazovanje na materinskom jeziku i pismu pripadnika nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj ostvaruje se na temelju člana 11. Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i odredaba Zakona o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Republika Hrvatska obavezuje se na poštovanje i zaštitu prava nacionalnih manjina i drugih temeljnih prava i sloboda čoveka i građanina, vladavine prava i svih ostalih najviših vrednosti svog ustavnog i međunarodnog pravnog poretka svim svojim državljanima. Odgojno obrazovni rad u školskoj ustanovi sa nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine obavljaju nastavnici iz reda nacionalne manjine koji potpuno vladaju jezikom nacionalne manjine, odnosno nastavnici koji nisu iz redova pripadnika nacionalne manjine, a potpuno vladaju jezikom i pismom nacionalne manjine.

Pojam hrvatskog podunavlja ili istočne Hrvatske odnosi se na hrvatski državni teritorij koji regionalno odgovara području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. Također, koriste se i termini Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska županija. Hrvatsko podunavlje je u ratu pretrpelo goleme gubitke, od ljudskih, do onih koji su posledica teških razaranja sela i gradova, a vidljivi su (pa i danas) u narušenoj privredi, porušenim kulturnim spomenicima (crkvama, dvorcima, samostanima), itd. Područje istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, odnosno 4,6% teritorija Hrvatske, nakon potpisivanja Temelnoga (Erdutskog) sporazuma o mirnoj reintegraciji hrvatskog Podunavlja (12. novembra 1995.), vraćeno pod suverenitet Republike Hrvatske 15. januara 1998. godine. Ovom su događaju prethodili pregovori vođeni 1995. godine, koji su rezultirali slanjem, uz pristanak Republike Hrvatske, međunarodnih snaga Ujedinjenih naroda u hrvatsko Podunavlje. I za hrvatsku i za srpsku stranu područje hrvatskog Podunavlja bilo je posebno delikatno pitanje. Pokušaj obnove multietničkih odnosa otvarao je niz složenih pitanja kao što su realne pretpostavki uspostave

poverenja i rekoncilijacije, saniranja posledica rata te posebno kažnjavanja ratnih zločinaca i omogućavanja povratka izbjeglica i prognanika. Konsenzualnom prihvatanju „pravednog mira“ kao pretpostavke „trajnoga mira“ sučeljene su veoma različite interpretacije pravde i istine o recentnim događajima.

U tridesetogodišnjem razdoblju (1971-2001.) ukupan broj stanovnika hrvatskoga Podunavlja je smanjen sa 568.279 na 535.274 ili za 5,8% (apsolutno za 33.005 osoba). Uz navedene dugoročne faktore depopulacijskih procesa, na pojavu i prostorno širenje ukupne depopulacije u hrvatskome Podunavlju između 1991. i 2001. godine snažan su uticaj ostvarili i relativno visoki demografski ratni gubitci tokom Domovinskog rata i poraća. Prema podacima Uprave za prognanike, povratnike i izbjeglice (stanje, avgust 2001.), sa područja hrvatskoga Podunavlja službeno je bilo registrovano 92.265 prognanika, od kojih je do sredine 2001. godine u prognaničkom statusu bilo još 17.250 osoba ili 18,7%. Rezultati popisa stanovništva iz 2001. godine pokazali su da se izvan hrvatskoga Podunavlja nalazilo još 18.200 prognanih osoba. Međutim, procenjuje se da je tokom rata iz svojih kuća i stanova bilo proterano više od 110.000 stanovnika. Prema podacima UNHCR-a, sredinom 1996. godine u Srbiji i Crnoj Gori bilo je registrovano gotovo 25.000 osoba iz bivših opština Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Osijek, Valpovo, Vinkovci, Vukovar i Županja, koje su, prema županijskoj upravno-teritorijalnoj organizaciji, ušle u sastav današnje Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije. Iseljavanje Srba nastavilo se i tokom procesa mirne reintegracije, a i nakon njegova okončanja.

U Osječko – baranjskoj županiji živi 59,0% svih Mađara u Hrvatskoj dok više od hiljadu pripadnika imaju još u Bjelovarsko - bilogorskoj i Vukovarsko – srijemskoj županiji. Današnji broj od 4.712 pripadnika slovačke nacionalne manjine u RH je znatno manji u odnosu na razdoblje oko Drugog svetskog rata kada ih je zabeležen najveći broj (1948. ih je bilo 10.097). U Osječko – baranjskoj i Vukovarsko – srijemskoj županiji živelo je 74,1% svih Slovaka u Hrvatskoj prema popisu 2001. Najbrojnija nacionalna manjina u Hrvatskoj su Srbi. Analiza promene narodnosnog sastava hrvatskog Podunavlja u periodu od 1991. do 2001. godine pokazuje evidentnu etničku homogenizaciju izraženu kroz znatno povećanje udela hrvatskog stanovništva u ukupnome. Udio Hrvata na području Osječko-baranjske županije povećan je sa 71,42 % (1991.) na 83,89 % (2001.) ili za 17,46 %, dok je u Vukovarsko-

srijemskoj županiji udio Hrvata povećan sa 68,27 % (1991.) na 78,27 % (2001.) ili za 14,65 %.

Odnos većinskog naroda i manjine (ili više manjina) u okviru jedne zemlje, u današnjem svetu, nije samo pravno-političko već civilizacijsko pitanje – jer uključuje sva pitanja kulture života i društvenih odnosa u najširem smislu u svakoj zemlji; od kulture, obrazovanja, religije i zapošljavanja, do pravnih pitanja i političkog delovanja. To u isto vrijeme znači da je stanje ovih "većinsko-manjinskih" odnosa i jedan od bitnih pokazatelja civiliziranosti društva i uređenosti jedne države.

Postoje prevodi hrvatskih udžbenika samo na srpski jezik (i pismo), sačinjeni prije reintegracije Podunavlja, tj. prije 1998. godine. Njihovo izdavanje bilo je među preduslovima reintegracije. I nakon toga su neki udžbenici prevedeni na srpski jezik, na primer udžbenici za predmet priroda i društvo za razrede razredne nastave osnovnih škola, za matematiku i druge predmete). Ako i zanemarimo pitanje kvalitete prevoda, koja je osporavana od početka, reč je o mehaničkim prevodima koji ne sadrže nikakve posebne sadržaje namenjene toj manjini, odnosno čiji je sadržaj posve identičan onome u hrvatskom izvorniku. To također vredi i za udžbenike namenjene za nastavu istorije i geografije.

Poslije tih takozvanih Rapinih udžbenika, po profesoru Rapi koji je inicirao stvaranje pretpostavki za učenje srpskog jezika i ćirilice u manjinskim školama, počelo je 2006. godine prevođenje svih udžbenika i priručnika za osnovne škole od prvoga do osmoga razreda. Na stručnom skupu svih učitelja i nastavnika srpske nacionalne manjine u osnovnoj školi Bijelo Brdo u mjestu Bijelo Brdo, demokratski su odabrani najbolji i najprihvatljiviji udžbenici za prevođenje sa hrvatskog na srpski jezik. Organizatori skupa su bili tadašnji pomoćnik ministra za kulturu i obrazovanje Republike Hrvatske Mirko Marković i viši savjetnik u Zavodu za školstvo Republike Hrvatske mr.sc. Borislav Đekić. Prevedeno je na srpski jezik i ćirilično pismo ukupno 96 naslova. Sadržaj je na žalost ostao identičan sadržaju originala na hrvatskome jeziku. Dodaci koji su trebali naknadno da se doštampaju još nisu. Problemi sa Dodacima su stalno ponavljani, kao što je usaglašavanje sa postojećim Nastavnim planom i programom, sa HNOS-om i slično. Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa, odnosno pregovarači sa njegove strane su uvek nalazili nešto novo što treba promeniti da bi Dodaci bili konačno objavljeni. Normalno da ti Dodaci ne mogu doslovno pratiti postojeći Nastavni plan i program, ali se nailazi ne prepreke kao što su: sadržaje predviđene u šestom razredu

prebaciti u sedmi razred, a ove iz sedmog u šesti. Opet se bitno ništa ne menja i dalje se ne prati postojeći Nastavni plan i program. Drugi problem je koliko je časova i u kojem razredu nacionalnih sadržaja predviđeno Erdutskim sporazumom. Bez obzira što druge nacionalne manjine imaju sličan ili veći broj predviđenih časova za svoje nacionalne sadržaje. Bitno je pronaći razlog da nešto ne prođe. Pošto se sada rade predmetni Kurikulumi, sigurno će trebati Dodatke usaglašavati sa predmetnim Kurikulumom.

Problem je pokušao rešiti 2005. godine izborom savetnika i viših savetnika nacionalnih manjina u Zavodu za školstvo Republike Hrvatske, sadašnju Agenciju za odgoj i obrazovanje. Do tada je samo italijanska zajednica imala višeg savetnika za italijanski jezik kao materinji. Prvo je uz suglasnost Zajedničkog veća opština u Vukovaru izabran mr.sc. Borislav Đekić za višeg savetnika za nacionalne manjine (srpsku), u punom radnom vremenu. Posle par meseci su na sličan način postavljene savetnice za italijansku manjinu i italijanski jezik (dve osobe u punom radnom vremenu) Patrizia Pitacco i Marija Bradanović, i savetnica za mađarsku nacionalnu manjinu u pola radnog vremena, Erna Varga. Početkom 2006. godine su pri Ministarstvu znanosti obrazovanja i športa imenovani savetnici-nadzornici za srpski jezik (Sretenka Čaović, 2011. otišla u penziju pa je postavljena Milica Stojanović), slovački jezik (Andrija Kuric) i češki jezik (Jitka Stanje Brdar i Ludmila Blaha kao zamena), svi sa pola radnoga vremena.

Do 2012. godine još nije napisan opis radnoga mesta savetnika i viših savetnika za nacionalne manjine, već se koristi opis opšteg savetnika. Naravno da neki uopšteni opis poslova nije dovoljan pa savetnici često lutaju i rade ponešto što misle da bi trebalo a često ne ono što je nacionalnoj zajednici potrebno. Naravno da se greši, ali se za sve što pretpostavljeni pomisle da je graška treba pisati Očitovanje, odnosno Izjavu što je i zbog čega urađeno kako je urađeno. Ispunjeni su zakonka obaveza o postavljenju savetnika za nacionalne manjine, ali da ne rade previše.

Ujedinjeni narodi, UNESCO i Međunarodna geografska unija, sve više posvećuju pažnju pitanjima: Kakvo treba biti geografsko obrazovanje u narednom periodu, i kakav će biti doprinos tog nastavnog predmeta u obrazovanju i odgoju novih generacija odgovornih i aktivnih građana? Načelni doprinos geografije u tom pravcu sastoji se u formiranju uverenja da nema bolje budućnosti za čovečanstvo, bez stvarnog mira među narodima i državama sa jedne strane, i harmonije sa prirodom sa druge. Održivi razvoj i uspostavu pravednog i

miroljubivog odnosa između pojedinaca i naroda na Zemlji, ne može se postići bez geografskih znanja. Zbog toga, nije slučajno što Ujedinjeni narodi polažu mnogo na geografiju u rešavanju savremenih globalnih izazova. Geografska kultura odražava se u drugim aspektima odgoja, kao što su odgoj u duhu tolerancije, poduzetništva, zdravog načina života, samouverenosti i samostalnosti, sposobnosti za kritično, razumno i objektivno razmišljanje o društvu i ljudima, razumevanje kršćanskih vrednosti, sposobnosti za timski rad i slično. Imajući sve to u vidu, geografija bez sumnje ima prvorazredni značaj u odgoju odgovornih, aktivnih i demokratskih ličnosti, što je ujedno i cilj porodice, nacije i međunarodne zajednice.

Zadaci nastave geografije nisu samo razvijanje znanja i veština, već i odgoj i socijalizacija pojedinca u skladu sa vrednosnim sistemom Evropske Unije. Didaktički potencijal za savremeni odgoj i socijalizaciju sadržan je u nastavnom programu primenom savremenih nastavnih oblika, metoda, sredstava i životnog okruženja. Zadaci nastave geografije, u Hrvatskome nacionalnom obrazovnom standardu, imaju razvojno obeležje i svakom učeniku osiguravaju napredak i ličnu afirmaciju.

Interkulturalno obrazovanje nema za cilj samo da podučava o različitim kulturama. Informativno znanje o različitostima je neophodno, ali nije dovoljno. To je samo osnova od koje se kreće, a nastavlja se korak dalje, u otkrivanju odnosa. Uspostavljanje odnosa između nositelja različitih kultura je suština interkulturalne pedagoške aktivnosti. Znanje se mora dopuniti iskustvom koje obuhvata pokušaje i pogreške u uspostavljanju kontakata u interkulturalnim okolnostima jer svakodnevno iskustvo pokazuje da u kontaktima kultura ne dolazi uvek do međusobnog razumevanja. Interkulturalni pristup u obrazovanju ne predstavlja nov predmet već novu metodologiju koja pokušava u traženju istine obuhvatiti sociološke, psihološke, istorijske, političke, kulturne i privredne faktore u svakom pojedinačnom nastavnom predmetu. Još jedan predmet u kome bi moglo da se napravi pomak od tradicionalnog ka interkulturalnom pristupu je geografija jer se ona bavi faktorima koji su posebno bitni za iskustvo multikulturalizma, a to su teritorijalnost, identitet i raznolikost. Nastava geografije treba biti povezana sa istorijom, sociologijom i antropologijom, odnosno treba obuhvatiti učenje kako o posebnim identitetima tako i o zajedničkim problemima i zajedničkim ciljevima u društvu. Posebnu pažnju treba posvetiti fenomenu migracija koje predstavljaju jednu od osnovnih okolnosti multikulturalizma.

Cilj ovog rada jeste, prije svega, pružiti teorijske i praktične osnove za realizaciju postojećih prava nacionalnih manjina na obrazovanje u jednom interkulturalnom okruženju kakvo je Hrvatsko podunavlje, putem analize postojećeg stanja i pružanjem smernica i konkretnih predloga vezanih za nastavu geografije u školama nacionalnih manjina. U tom smislu, rad je podeljen na teorijski i empirijski deo:

U uvodnom delu istraživanja postavili smo predmet i cilj istraživanja, kao i njegove metodološke osnove za postizanje očekivanih rezultata.

U drugom delu rada analiziraćemo prirodno-geografska, demografska i istorijska obeležja područja koje je predmet rada, sa posebnim akcentom na status i sastav nacionalnih manjina, budući da one predstavljaju glavni subjekat ovog istraživanja.

Treći deo rada fokusiran je na funkcije i zadatke geografske nastave u modernom društvu, aktuelne hrvatske standarde u ovoj oblasti, kao i na normativne osnove vezane uz obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj i u svetu, uz poseban osvrt na obrazovanje u interkulturalnim zajednicama.

Empirijsko istraživanje predstavlja četvrti dio rada i ono će predstaviti praktičnu potvrdu teorijskih postavki iz prethodnog dela, nakon čega sledi kratak rezime čitavog istraživanja, zaključci i preporuke vezane za unapređivanje nastave geografije u školama nacionalnih manjina u Hrvatskom podunavlju. Metode istraživanja opisane su u sledećem poglavlju.

Kao vrlo važan dodatak ovom istraživanju, donosimo i prijedlog dodatnog plana i programa nastave geografije za učenike osnovne i srednje škole, pripadnike srpske i mađarske nacionalne manjine.

1.2 Metode istraživanja i očekivani naučni doprinos

Poznato je da Nastavni programi geografije sa specifičnim nastavnim sadržajima imaju istaknuto mesto u opštem obrazovanju i u formiranju kompleksnog pogleda na svet. Usavršavanje i osuvremenjivanje nastavnih programa, njihova racionalizacija i poboljšanje ne znači samo zamenu nastavnih sadržaja novim programskim zahtevima, već podrazumeva i neophodnu korelaciju i međusobno povezivanje i usklađivanje sa ostalim nastavnim programima. Osuvremenjivanje nastave geografije, a samim tim i udžbeničke literature za ovaj predmet nezamisliv je bez sagledavanja potreba i interesovanja učeničke populacije kojoj su programi i udžbenici geografije namenjeni. Imajući u vidu prethodno navedene teorijske postavke, cilj nam je da doprinesemo osuvremenjivanju i adaptaciji plana nastave geografije za škole nacionalnih manjina u Hrvatskom podunavlju, pri čemu ćemo koristiti sledeće metode:

U istraživanjima ćemo koristiti od opštenaučnih metoda:

- statističku metodu
- metodu modeliranja - modeli konstruirani na osnovu naučnog saznanja da bi bili primenjeni u praksi
- deduktivnu metodu

Metode i tehnike koje će biti zastupljene u izradi ove disertacije imaju za cilj obezbeđenje idejno-saznajne koherentnosti samog rada, kao i pravilnog i sveobuhvatnog poimanja uzročno-posledičnih veza i odnosa složenih faktora, prisutnih u problemima nastave geografije u školama nacionalnih manjina. To se može obezbediti jedino primenom konkretno dijalektičke metode. Istraživanje je teorijskog karaktera i realizirano je primenom istorijske i deskriptivne metode. Dominantna deskriptivna metoda - metoda teorijske analize je korištena za: stvaranje teorijske osnove istraživanja, utvrđivanje ciljeva istraživanja, formuliranje istraživačkih hipoteza i realizaciju istraživanja, a temeljila se na pojmovnoj analizi temeljnih postavki iznetih u strateškim dokumentima, zakonskim aktima, nastavnim programima.

Od osnovnih posebnih metoda biće korištene:

- indukcija - dedukcija,
- analiza - sinteza,
- konkretizacija - generalizacija.

U operativno-tehničkom smislu, način istraživanja će se posebno formirati, ovisno je li se realizira:

- postupak prikupljanja podataka,
- postupak obrade podataka i
- način izveštavanja o rezultatima istraživanja.

Kada se radi o postupku prikupljanja podataka, osnovni izvori će biti:

- učenici i nastavnici,
- službeni i neslužbeni dokumenti,
- sredstva masovnog komuniciranja,
- literaturni izvori i sl.

U postupku obrade podataka, biće primenjeni: logička i tehnička kontrola podataka, sređivanje podataka, prebrojavanje podataka, analiza podataka, tabliciranje i zaključivanje o podacima.

U istraživanjima primenjeno je anketiranje, odnosno tehnika prikupljanja podataka o proučavanoj pedagoškoj pojavi putem pismenog odgovaranja ispitanika (učenika i nastavnika) na pitanja data u pismenom obliku. Instrument pomoću kojeg je obavljano anketiranje korišten je upitnik sa pitanjima zatvorenog tipa.

I TEORIJSKI DEO

2 Geografska i demografska obeležja hrvatskog Podunavlja

2.1 Prirodno-geografske osobine Podunavlja

Pojam hrvatskog podunavlja ili istočne Hrvatske odnosi se na hrvatski državni teritorij koji regionalno odgovara području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. Također, koriste se i termini Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska županija.

Regija je termin koji je dugo pripadao upravo geografskoj terminologiji, a tek se u poslednje vreme pojam regije proširio i na društvene nauke. (Štifanić, 1996, 57). Stoga će se određenje prostora u istočnom delu Hrvatske započeti upravo sa geografskom definicijom područja. Klima, vode, flora i fauna, a naročito reljef kao najkarakterističniji element teritorija Hrvatske, bitni su za razumevanje istorijskih procesa.

U makrogeografskom smislu, ovaj je kraj deo velike geografske celine jugoistočne i srednje Evrope. Istočno hrvatska ravnica deo je velike međugorske potoline, oblikovane između Karpata, Dinarida i Alpa, odnosno deo je Panonske nizine. U mikrogeografskom smislu, područje između Save, Drave i Dunava samo je deo veće celine – Panonske nizine, čiji su severni delovi u Mađarskoj, a istočni, koji se naziva Slavonija i Vojvodina. Područje istočne Hrvatske predstavlja prostore koji su omeđeni sa severa mađarskom granicom, sa istoka granicom Srbije, sa juga granicom Bosne i Hercegovine, odnosno sa njezinim entitetom Republikom Srpskom i Distriktom Brčko, dok se kao zapadne granice uzimaju granice Požeško-slavonske i Virovitičko-podravске županije.¹ Na ovom se prostoru nalazi 5 županija

---

¹ Pri uspoređivanju današnjih granica Slavonije sa onima u srednjem veku, dolazi se do zaključka kako je današnja Slavonija, u prostornom smislu, bitno manja od nekadašnje. Naime, srednjovekovna je Slavonija bila

(Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska, Vukovarsko-srijemska i Virovitičko-podravska).

Na području istočne Hrvatske, površine 12 486 km², živi 891 259 stanovnika. Ovo je područje, sa dolinama Drave, Save i osobito Dunava, od pamtiveka bilo pogodno i obilato korišteno, zbog izraženoga ravničarskog tipa krajolika, prvenstveno u poljoprivredne svrhe, ali i za stočarstvo, uzgoj šuma te za niz drugih privrednih aktivnosti, a sve zahvaljujući obilju prirodnih bogatstava. Mineralne sirovine, nafta, gas, voda, plovni putevi, prirodni su resursi koji istočnu Hrvatsku svrstavaju u najplodnije područje u Hrvatskoj, pa i šire.

Posebosti istočne Hrvatske ističu se u odrednicama prirodnih resursa. Klima ovog područja ima karakteristike od umereno kontinentalne do kontinentalne (Đidara, 1994, 64). Tlo najvećim delom spada u najmlađe taložine kvartara uz Dravu i Savu. Izvanredno plodno tlo istočne Hrvatske među najplodnijima je u Evropi. Ovo područje karakteriziraju ravnice uz reku Savu i Dravu, dok se određena uzvišenja nalaze uz desnu obalu Dunava. Uz reke Savu, Dravu i Dunav nalaze se i jako vlažna močvarna tla, od kojih je površinom najveći Kopački rit u Baranji.² Uz reku Savu, na spačvanskom delu, prostiru se poznate hrastove šume. Još jedan značajan resurs predstavljaju vode, koje su značajne, ne samo za razvoj biljnog sveta, nego i ekološki. Ovo područje obiluje površinskim vodama – tu su reke Drava (od Donjeg Miholjca do ušća u Dunav kod Aljmaša), Dunav (od Batine do Iloka) i Sava (od Šamca do granice sa Srbijom), ali i neke manje reke, kao što su Vuka i Karašica. Navedeno područje također obiluje i podzemnim vodama. Zahvaljujući geografiji prostora i zastupljenosti navedenih prirodnih resursa, područje istočne Hrvatske ima sve preduslove za niz privrednih aktivnosti: poljoprivrednu proizvodnju, šumarstvo, lov, vodoprivredu, eksploataciju nafte i gasa, itd.,³ kao i za razvoj na energetskom, saobraćajnom i ne na zadnjem mestu ekološkom području. Po navedenim je prirodnim darovima područje istočne Hrvatske oduvek prepoznatljivo i cenjeno.

---

mного šira i duža, a obuhvatala je područje između Sutle i Požeške kotline i između Drave i južno od Save, sa svojim prirodnim središtem u Zagrebu.

² Kopački rit zauzima prostor – ovisno o vodostaju – između 4 000 i 11 000 ha.

³ O značaju prirodnih resursa ovog područja govori i činjenica da se na ovom području, već u najstarija vremena javljaju organizirana naselja.

2.1.1 Osnovna obeležja Osječko-baranjske županije

U okvirima administrativnog i prostorno-planskog uređenja Republike Hrvatske, Osječko-baranjska županija smeštena je u istočnom delu Republike Hrvatske. Županija na severu graniči sa Republikom Mađarskom, na istoku sa Republikom Srbijom, na zapadu sa Virovitičko-podravskom i Požeško-slavonskom županijom, a na jugu sa Brodsko-posavskom i Vukovarsko-srijemskom županijom. Sa površinom od 4,149 km², što čini 7,3% ukupne površine RH i 330.506 stanovnika, što predstavlja 7,45% ukupnog stanovništva u RH, jedna je od prostorno većih i naseljenijih hrvatskih županija.⁴

Prosečna gustina naseljenosti je 79,5 stanovnika/km², što je neznatno iznad proseka RH.⁵ Sa stajališta sagledavanja šireg prostora, Osječko-baranjska županija svrstava se u prostor Panonske Hrvatske. Sa obzirom na fizionomske osobine pripada grupi županija severoistočne Hrvatske sa kojima čini prostorno plansku celinu. Za ovu celinu naročito su značajni rečni tokovi Dunava, Drave i Save koji uslovljavaju uređenje prostora i određuju koridore krupne međunarodne i državne infrastrukture, osobito trans-evropske magistralne i regionalne prometne pravce. Prometni i geostrateški položaj Županije određuje podunavski i podravski koridor, dok posavski koridor tangira Županiju i od značaja je za njezine prometne tokove.

---

⁴ Prema popisu stanovništva iz 2001., "prosječna hrvatska županija" ima površinu od 2.695km² te 211.307 stanovnika

⁵ Prema Popisu stanovništva iz 2001. godine, prosječna gustoća naseljenosti RH je iznosila 78,4 stanovnika na km²

Slika 1: Upravno-teritorijalna podjela prostora Osječko-baranjske županije
 Izvor: "Županijska razvojna strategija Osječko-baranjske županije 2011.-2013.", Osijek, 2011.

Ovakav geopolitički položaj determinira i njezine komparativne prednosti kao i razvojne izazove. Među prednosti ubrajamo sledeće:

- Položaj u plodnoj panonskoj nizini; dve velike reke, Drava i Dunav; velike površine kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta, šumski i vodni resursi
- Uloga značajnog središta regije Panonska Hrvatska
- Značajno lokalno tržište: grad Osijek četvrti je grad po veličini u RH te značajno razvojno središte istočne Hrvatske
- Dobra prometna povezanost obzirom na glavne postojeće i planirane panevropske koridore: koridor X⁶ i njemu paralelni Dravski koridor; koridor V/c⁷; Dunavski rečni put

⁶ Salzburg-Zagreb-Beograd-Istambul

- Granični položaj koji olakšava regionalnu razmenu u kontekstu šire evropske panonske regije.

Istovremeno, ovakav granični i prostorno-periferni položaj Osječko-baranjske županije u okviru RH ima i određene, potencijalne nedostatke:

- Granični položaj spram zemalja regije, u uslovima narušenih prekograničnih odnosa predstavljao je kočnicu razvoja
- Prostorno-periferni položaj OBŽ u okvirima RH, u uslovima dominantno centraliziranog razvoja rezultirao je razvojno-perifernim položajem i statusom, unatoč predispozicijama za ulogu središta istočnog dela Hrvatske.

Na području Osječko-baranjske županije ima 42 jedinice lokalne samouprave: 35 opština i 7 gradova, sa ukupno 264 naselja. Površina svih gradova iznosi 1/3 površine Županije dok preostale 2/3 površine otpada na opštine. Od ukupno 264 naselja, 67 naselja (25%) nalazi se u gradovima, a 197 naselja (75%) u opštinama. Najviše naselja nalazi se na području Grada Našica (19), a najmanje na područjima opština: Antunovac, Gorjani, Petrijevc, Satnica Đakovačka i Strizivojna, samo po 2. Od ukupno 42 jedinice lokalne samouprave, 29 opština ima manje od 5.000 stanovnika, što je značajan podatak u smislu determiniranja finansijskih i kadrovske-institucionalnih mogućnosti JLS-a. U Republici Hrvatskoj ima 127 gradova i 429 opštine, tj. 556 jedinica lokalne samouprave, čija je prosečna veličina 7.891 stanovnika.

Administrativna organizacija Osječko-baranjske županije može se okarakterizirati na sledeći način:

- Postojanje velikog broja jedinica lokalne samouprave te dominantnog broja opština sa manjim brojem stanovnika ograničava finansijske, kadrovske i institucionalne mogućnosti i potencijale jedinica lokalne samouprave;
- Velik broj JLS otežava osiguravanje kvalificiranog kadra i/ili poskupljuje sustav te utiče na kvalitet rada.

---

⁷ Spoj središnje Europe preko Budimpešte, BiH (Sarajevo), s Jadranskim morem u luci Ploče

Veći broj manjih jedinica kreira veći broj problema (okoliš, vlasnički odnosi i sl.) koji prelaze administrativne granice pojedine JLS, za što je potrebna saradnja i kohezija, koja je vrlo često deficitarna. Sledećom slikom ilustrira se prostorni smeštaj naselja sa više od 1.000 stanovnika na području OBŽ. Gledano u celini, mala naselja do 500 stanovnika pretežno su smeštena u zapadnim delovima Županije, naselja od 501-1.000 stanovnika su ravnomerno raspršena po celoj Županiji, a naselja sa više od 2.000 stanovnika koncentrirana su oko gradskih naselja. Koncentracijom stanovništva, privrednih i društvenih aktivnosti, gradovi su postali središta celokupnog razvitka Županije.

U geografskom smislu, prostor Osječko-baranjske županije pretežito je nizinski. U formiranju današnjeg reljefa, važnu ulogu su imali rečni tokovi Drave, Dunava i Save te njihovi pritoci. Usled utecaja tokova dvaju reka, posebno Dunava, koji utiče na vodostaj Drave usled povremenog prelevanja, nastalo je i jedinstveno močvarno područje Kopačkog rita. U nizinskom reljefu Županije, izdvajaju se sledeći geomorfološki oblici: naplavne (aluvijalne) ravni; fluvio-močvarne nizine; lesne zaravni; prigorsko područje i rečne terase.

Naplavne ravni nastale uz tok Dunava, Drave, Karašice te njihovih pritoka, formirale su se u mlađem holocenu (aluviju), odlikuju se velikom vlažnošću i u prošlosti su bile redovito plavljene (područje Kopačkog rita). Duž čitavog rečnog toka Drave, uporedo sa rečnim tokom se prostire blaga depresija ispunjena holocenskim nanosima reka Karašice, Vučice i Vuke. To je tipična aluvijalna ravan u čijem sastavu prevladavaju muljevite gline sa sastojinama peska i pretaloženog prapora - lesa. Nešto višlja reljefna područja, iznad naplavnih ravni, su terase nizine Drave i njezinih pritoka, nastale neotektonskim pokretima u pleistocenu, u čijem sastavu, usled eolske akumulacije, *prevladavaju lesne i lesu slične naslage*.

Fluvijalno-močvarna područja su potolinski prostori nastali mlađim tektonskim spuštanjem terena tokom holocena. Nizina je ispunjena recentnim fluvijalnim nanosima reke Vučice i delom Karašice, te organogeno-močvarnim sedimentima. Nadmorske visine ove nizine se kreću od 99 m do 88 m.n.v., od severozapada prema jugoistoku. Uz položaj Drave (naplavne ravni) to je najniži i najvlažniji prostor. Višlji i ocjeditiji tereni koji se uzdižu iznad okolnog nizinskog reljefa su *lesni platoi i zaravni*. Na području Baranje se razlikuju dvije lesne zaravni, na sjeveru uz samu državnu granicu, oko naselja Kneževo i na području Baranjskog

(Banskog) brda čiji je vrh 245 m. Na području istočno od Osijeka je druga markantna lesna uzvisina - Erdutsko brdo (192 m). Đakovački ravnjak na jugu Županije je trokutastog oblika, dužine 35 km (zajedno s istočnim delom na području Vukovarsko-srijemske županije). Područja viših lesnih zaravni, agrarno su najvrednija područja. Jugozapadni delovi Županije su područja *prigorskog reljefa* istočnih ogranaka Dilja i Krndije. Sastav podloge i klimatske prilike (padavine) pogodovali su razvitku guste mreže vodotoka (Dilj). Krndijsko pobrđe je drugačijih osobina od diljskog. Veća reljefna raznolikost odrazila se i na osobine mreže vodotoka, a najduža je Vuka. Krndijsko prigorje je izrazitijih prigorskih osobina od diljskog, poznato po vinogradarsko-voćarskim kulturama. Nadmorske visine na području OBŽ kreću se od 82-606 m.n.v.

Rečne terase i praporne - lesne zaravni su oceditija područja od naplavnih ravni, te su pogodnije za naseljavanje (razvoj naselja na njihovim rubovima) i poljoprivredno iskorištavanje.

Klima na području Osječko-baranjske županije determinirana je mešavinom uticaja evroazijskog kopna, Atlantika i Sredozemlja. Prema Köppenovoj klasifikaciji to je područje koje se označava klimatskom formulom Cfwbx, što je oznaka za umereno toplu, kišnu klimu, kakva vlada u velikom delu umerenih širina. Osnovne karakteristike ovog tipa klime je srednja godišnja temperatura od 10°C. Srednja mesečna temperatura varira od -1 do 21°C, sa najhladnijim razdobljem u januaru, kada temperatura dostiže i manje od -25°C te najtoplijim razdobljem u julu i avgustu, kada maksimalne temperature prelaze 40°C.

Prosečna mesečna relativna vlažnost zraka kreće se 73-90%, sa maksimumom u januaru i minimumom u julu. Prosečne godišnje količine padavina variraju, krećući se od 609 mm do 792 mm. Padavine tekom godine imaju maksimum u junu, sekundarni maksimum u novembru, bez izrazito sušnih meseci. Za Osječko-baranjsku županiju, od izrazite je važnosti raspored padavina u vegetacijskom razdoblju, koji je gotovo optimalan, uz povremena odstupanja (hrvatski godišnji prosek je 900-1000 mm padavina.) Srednji broj dana sa snežnim pokrivačem kreće se između 30 i 40, uz maksimalnu debljinu snežnog pokrivača od 50 cm. Vetrovi su u proseku slabi, promenljivih pravaca Na području Županije, godišnje se može očekivati 1.800 do 1.900 sati sijanja sunca, a u vegetacijskom razdoblju 1.290 - 1.350 sati. Količina padavina krucijalan je faktor za poljoprivrednu proizvodnju,

bilo u smislu izbora kultura za uzgoj, bilo za njihove prinose. Također, za poljoprivrednu proizvodnju važan je podatak da razdoblje bez mraza traje od juna do septembra.

Valorizacija tla u smislu procene pogodnosti tala za obradu izvršena je prema modificiranim kriterijima procene zemljišta, prema kojoj su osim relevantnih značajki tla (dubina, skeletnost, kiselost, slanost/alkaličnost, matičnost, kapacitet za vodu), predmet procene i stenovitost, nagib terena, poplave i/ili stagnirajuće površinske vode te dreniranost, kao izraz režima vlažnosti tala. Procenjen je stepen osetljivosti tala na kemijske polutante. Temeljem navedene valorizacije, tla na području Osječko-baranjske županije razvrstana su na sledeći način ("Županijska razvojna strategija Osječko-baranjske županije 2011.-2013.", 2011):

- tla klase P-1, dobro obradiva tla, rasprostranjena na severozapadnom i središnjem delu Baranje, te istočnom delu Županije, jugoistočno od Osijeka.
- tla klase P-2, umereno ograničena tla, rasprostiru se na području Baranje tj. na području Baranjskog brda, središnjeg dela Baranje (Jagodnjak, Kozarac), te istočno od naselja Lug i Vardarac, zatim južnije od toka Drave od severozapada prema jugoistoku, na području Erdutskog brda, te centralnog dela Županije, na području đakovačkog ravnjaka i našičkog područja.
- tla klase P-3, ograničeno obradiva tla se rasprostiru, uglavnom, u zapadnom delu Županije, od manjih površina na severu pa do većih površina na jugozapadu, na području prigorskog reljefa, te manjih površina južno od Drave, na potezu od Valpova prema Petrijevcima, te južnije od Petrijevacu.
- privremeno nepogodna tla (N-1) za obradu se protežu od severa Županije, pa prema jugu i istoku do Dunava (područje Kopačkog rita), te na prostorima severno i južno od vodotoka Drave u celoj dužini toka, kao i na manjim površinama na zapadu Županije, pa do središnjih i istočnih delova Županije.
- trajno nepogodna tla (N-2) prema ovoj proceni mogu se izdvojiti na zapadnom području Županije i to na dve površine, na području bivše opštine D. Miholjac, njen zapadni deo, jugoistočno od Viljeva, te na području bivše opštine Našice u zapadnom delu, na potezu jugoistočno od Feričanaca i D. Motičine.

Šumama je prekriveno 99.928 ha ili oko 27% prostora OBŽ. Iako je to manje od državnog proseka (44%), šumarstvo i na njega naslonjena prerađivačka industrija, tradicionalno su

važne privredne grane u Osječko-baranjskoj županiji. Područja uz Dravu i Dunav prostorno su najbogatija šumom, kao i područje Panonskog gorja na zapadu Županije. Sa obzirom na vlasničku strukturu, 91,43% šumskih površina u vlasništvu su RH, dok je 8,57% u privatnom vlasništvu. Upravljanje šumskim resursima u vlasništvu RH na području OBŽ povjereno je poduzeću Hrvatske šume d.o.o., odnosno njegovim upravama: Osijek, Našice, Vinkovci i Požega.

Vode - Dunav, druga po veličini reka u Evropi, na području Osječko-baranjske županije ima prosečnu širinu 500-800 m, dubinu 5-15 m, prosečnu brzinu toka nešto manje od 1m/s. Visoke vode Dunava najčešće se javljaju u proleće kao posledica topljenja snega u Alpama, a pojava visokih voda Dunava također je vezana uz intenzivne i dugotrajne kiše u gornjem delu sliva. Srednji godišnji protoci Dunava kreću se od 2.500 m³/s do 3.000 m³/s, a variraju od 1.000 m³/s do 8.000 m³/s.“. Pritoke Dunava, čiji se sliv delomično nalazi u Županiji, uključuju Dravu, Baranjsku Karašicu i Vuku. Pritoke Vuke, koje čini mreža velikog broja kanala za odvod površinskih voda (12% površine Županije), utiču na njezinu vodnost. Drava je na području Osječko-baranjske županije također nizinska rijeka, ali znatno manjeg protoka od Dunava. Srednji protok na ušću u Dunav je 550 m³/s. Dok je u gornjem dijelu svoga toka Drava, relativno brza reka na području Županije, ona postaje izrazito nizinska reka sa srednjom brzinom 0,7 m/s. Kvartarne šljunčano - peskovite naslage u dravskoj depresiji, u kojima se formira njezino korito, vodonosnik su sa značajnim zalihama podzemnih voda. Dubina vode u koritu Drave je 4-7 m. Velike vode Drave javljaju se najčešće u proleće usled topljenja snega i pojave godišnjih maksimuma padavina. Najznačajnije pritoke Drave su Karašica i Vučica sa pritocima. Mreža kanala koji se smatraju pritokama Drave, zbog svoje relativno male vodnosti nemaju značajniji uticaj na vodni režim Drave. U pogledu podzemnih voda na području Osječko-baranjske županije, već je bilo reči u kontekstu hidrogeoloških karakteristika područja. Iako se radi o heterogenoj strukturi vodonosnika, okvirno se može reći da se vodonosni slojevi povećavaju od zapada prema istoku. Za razliku od središnjeg dijela RH, gdje se voda u podzemlju kreće slobodno, u području istočne Hrvatske, ona je uglavnom pod manjim ili većim tlakom. U pogledu korištenja, valja istaći da prvi vodonosni sloj najčešće nije pogodan za piće, te se za vodoopskrbu koriste dublji horizonti.

Predškolski odgoj i obrazovanje - Na području Osječko-baranjske županije uredenost predškolskog odgoja i obrazovanja je na vrlo visokom nivou. U 25 predškolskih ustanova redovitim programom predškolskog odgoja obuhvaćeno je 5.455 dece i 1.086 dece u programu predškole od ukupno 18.457 djece predškolskog uzrasta. Osnivačka prava nad predškolskim ustanovama imaju jedinice lokalne samouprave, no zbog nedostatka finansijskih sredstava teško je ostvariti zadani nivo pedagoškog standarda.

Osnovno školstvo - U Osječko-baranjskoj županiji deluje 71 matična osnovna škola sa 107 područnih škola. OBŽ je osnivač 51 matične osnovne škole sa 105 područnih škola, koje deluju u 203 objekta. Na početku 2009/2010. školske godine u osnovnim školama bilo je 27.362 učenika razvrstanih u 1.475 razrednih odeljenja. U osnovnim školama zaposleno je 3.329,5 radnika od kojih je 2.343,5 učitelja.

Srednje školstvo - Na području Osječko-baranjske županije deluje 30 srednjih škola i 2 samostalna učenička doma, a OBŽ je osnivač 27 srednjih škola te 2 učenička doma. U srednjim školama je u školskoj godini 2009/2010. bilo 13.810 učenika, raspoređenih u 585 razredna odeljenja. Najveći broj učenika je u četverogodišnjim strukovnim školama (6.433), potom u gimnazijama (3.710), zatim u obrtničkim(zanatskim) školama koje obrazuju učenike po jedinstvenom modelu obrazovanja na način da učenici praktični deo nastave obavljaju prema ugovoru u licenciranim radionicama (2.303), strukovnim školama koje obrazuju učenike za industrijska zanimanja (782), umetničkim školama (388), programima za decu sa teškoćama u razvoju (119) te 75 učenika koji se obrazuju u strukovnim školama po klasičnom sistemu. Od 95 polaznika učenika muzičke škole njih 38 polaze samo muzičku školu i opšte obrazovne predmete u III. gimnaziji Osijek, a njih 57 su polaznici muzičke i neke druge srednje škole. U srednjim školama radi ukupno 1.751 radnik, od toga je 1.248,5 nastavnika. Osnovni problem u sistemu školstva su nedostatak nastavno-sportskih dvorana za realizaciju nastave fizičko zdravstvene kulture i smeštajnih kapaciteta u učeničkim domovima te nedostatak stručnih radnika - pedagoga, psihologa i defektologa. Nedovoljno je i sporo prilagođavanje srednjoškolskih programa potrebama u privredi te je potrebno razvijati i unaprijediti saradnju sa privredom, uključujući i usklađivanje upisnih kvota.

Dva visoka učilišta deluju na području Županije: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera Osijek i Visoko Evanđeosko teološko učilište Osijek. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera Osijek

u svom sastavu ima 11 fakulteta, 4 odjela i jednu akademiju, te deluje u području: prirodnih nauka (Odjel za matematiku, Odjel za biologiju, Odjel za fiziku, Odjel za kemiju), tehničkih nauka (Elektrotehnički fakultet, Građevinski fakultet, Strojarski fakultet), biomedicine i zdravstva (Medicinski fakultet), biotehničkih nauka (Poljoprivredni fakultet, Prehrambeno-tehnološki fakultet), društvenih nauka (Ekonomski fakultet, Pravni fakultet, Učiteljski fakultet), humanističkih nauka (Filozofski fakultet, Katolički bogoslovni fakultet), umetnosti (Umjetnička akademija), te interdisciplinarno područje nauka (Kulturologija pri Sveučilištu).

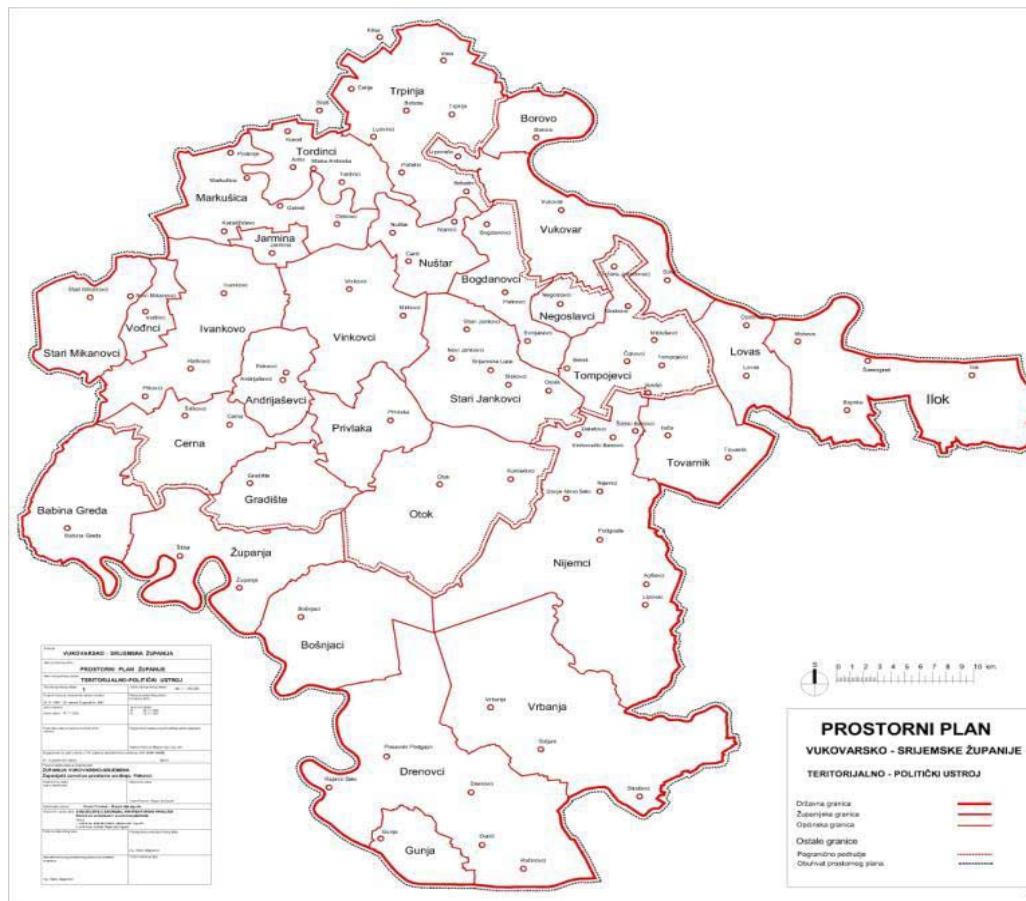
2.1.2 Osnovni podaci o Vukovarsko-srijemskoj županiji

#

Ukupna površina Vukovarsko-srijemske županije iznosi 2.448 km², što čini 2,8% ukupne površine, odnosno 4,3% kopnenog teritorija Hrvatske. Vukovarsko-srijemska županija (dalje Županija) deo je Slavonije i Srijema, geografskih regija na krajnjem istoku Republike Hrvatske, te je najistočnija županija u Republici Hrvatskoj. Srijem je geografsko područje između reka Save i Dunava, a obuhvata delove Republike Hrvatske i Srbije. Županija ima važan geostrateški položaj za RH jer graniči sa dve države, na istoku sa Republikom Srbijom, a na jugu sa Bosnom i Hercegovinom. Budući da leži u međurečju između reka Save i Dunava, VSŽ spada u izrazito ravničarske krajeve, sa malim visinskim razlikama. Najviša visinska tačka je Čukala kod Iloka (294 m nadmorske visine), a najniža u Posavini – Spačva (78 m nadmorske visine) ("Razvojna strategija Vukovarsko-srijemske županije 2011.-2013.", 2011).

□ Županija ima izvrstan geografski položaj te je lako dostupan svim prevoznim oblicima (cestovni, železnički, plovni, vazdušni saobraćaj) što je čini važnim transportnim središtem. Izgradnjom autoceste do Lipovca uključena je u međunarodni Panevropski saobraćajni koridor X koji spaja istočnu sa zapadnom Evropom, a njezin regionalni značaj ostvaruje se u boljoj saobraćajnoj povezanosti Županije sa središnjom Hrvatskom i glavnim gradom, Zagrebom. Dovođenje izgradnje železničke pruge na istom koridoru, u dužini od 58 km, dodatno će ojačati pozicije Vinkovaca kao važnog železničkog čvorišta Republike Hrvatske.

Položaj uz međunarodni plovni vodni put, reku Dunav, čini Vukovar značajnim saobraćajnim čvorištem magistralnih pravaca, te najvećom hrvatskom rečnom lukom. Važnost županijskih plovnih pravaca ogleda se u velikom potencijalu i stalnom porastu teretnoga i putničkoga saobraćaja koji je iskazivao stalan rast do početka globalne recesije, pa se nastavak trenda rasta prognozira u periodu koji sledi. Dovršetakom 61,5 km dugoga kanala Dunav – Sava, Županija će direktno biti uključena u međunarodni intermodalni logistički lanac Jadran – Dunav, koji se dalje Dunavom nastavlja prema središnjoj i jugoistočnoj Evropi i Crnom moru. Izgradnjom aerodroma Klisa, 20-ak km zapadno od Vukovara, ovo je područje uključeno i u vazdušni saobraćaj. Vukovarsko-srijemska županija sastoji se od 31 jedinice lokalne samouprave, od čega je 5 gradova (Vinkovci, Vukovar, Županja, Ilok, Otok) te 26 opština sa 84 pripadajuća naselja. Upravno i administrativno, sedište Županije je u Vukovaru dok su Vinkovci najveći grad prema broju stanovnika i najveće privredno središte.

Slika 2: Administrativno-teritorijalna organizacija Županije

Izvor: "Razvojna strategija Vukovarsko-srijemske županije 2011.-2013.", Vukovar, 2011.

Prostor Vukovarsko-srijemske županije pripada velikoj, morfološkoj mega-regiji Panonskoga bazena. Prema pedološkim osobinama, dve su osnovne kategorije kojima pripadaju obradiva tla u Vukovarsko-srijemskoj županiji: automorfna (45,38%) i hidromorfna (54,62%). Velike površine plodnoga tla, na koje otpada 150.000 ha ili 62% ukupne površine, omogućuju uzgoj različitih poljoprivrednih kultura te tako predstavljaju jedan od ključnih prirodnih resursa za privredni razvoj Županije.

Glinena i peskovita tla te nalazišta peska i šljunka uz reke Dunav i Savu predstavljaju okosnicu razvoja građevinske industrije u Županiji, osobito ociglarstva. Vredna nalazišta nafte i gasa u istočnom delu Županije (Đeletovci, Ilača, Orolik, Slakovci, Srijemske Laze i Novi Jankovci) od posebnog su interesa za celu Republiku Hrvatsku. Godišnja proizvodnja nafte i gasa u eksploatacijskim poljima na području Vukovarsko-srijemske županije iznosi oko 70.000 t nafte i 3,5 milijuna m³ zemnog gasa, što je još uvijek daleko ispod prijeratne proizvodnje. Močvarni lokaliteti, vlažni travnjaci i pašnjaci te lesni/praporni strmci uz Dunav (25.000 ha ili oko 10% površine neobrađene su i izgrađene površine) predstavljaju neplodne površine, ali su stanište retkih i ugroženih biljnih i životinjskih zajednica, pa predstavljaju vredne prirodne krajolike, te čine važnu sastavnicu županijske turističke ponude. Velika prepreka korištenju zemljišta su minski sumnjiva područja koja obuhvataju oko 47 km², odnosno 1,94% ukupne površine Županije (4.700 ha).

Šume zauzimaju 69.000 ha, odnosno 28% teritorija, a u privrednom su smislu najvrjednije šumske zajednice šume hrasta lužnjaka sa popratnim vrstama (jasen, grab i klen). Od ukupne površine šuma i šumskih zemljišta, kao prirodne vrednosti zaštićeno ih je 2%. Bogatstvo raspoložive drvene mase je oko 20 mil. m³, pa godišnji sečivi etat iznosi oko 450.000 m³ bruto drvene mase. Šume su uglavnom očuvane, a tek su ponegde ugrožene zbog sušenja hrasta lužnjaka ili preteranom sečom uglavnom zbog drvno-prerađivačke delatnosti i izgradnje infrastrukture. Predstavljaju značajan prirodni resurs u privrednom razvoju županije, dok se njihove opštekorisne ekološke i društvene funkcije još ne cene dovoljno.

Bogata fauna, osobito divljači i slatkovodne ribe ima veliki privredni i turistički značaj za Županiju. Lov i lovni turizam tradicionalne su privredne grane u Županiji koja raspolaže s 53 zajednička lovišta te 20 vlastitih državnih lovišta (od toga 2 uzgajališta). Zbog obilja slatkovodne ribe u rekama Savi i Dunavu, privredno i sportsko ribarstvo također bi moglo

imati važan udeo u privredi i turizmu Županije. Tako na području Županije deluje 55 sportsko-ribolovnih društava, a ribolovne su zone organizovane u dva ribolovna područja (Donjo-dravsko-dunavsko i Donjo-savsko) ukupne površine od 4.700 ha otvorenih voda. Preterani izlov divljači i ribe te neodrživ razvoj lova i ribarstva glavni su uzroci smanjenja broja jedinki nekih vrsta (npr. ptice, zečevi, srne) te ujedno glavna pretnja očuvanju biološke raznolikosti na županijskome području.

Vukovarsko-srijemska županija odlikuje se umereno kontinentalnom klimom sa hladnim zimama i toplim letima. Srednja godišnja temperatura je 11,4C, srednja godišnja maksimalna temperatura je 16,5C, a srednja godišnja minimalna temperatura je 6,2 C. Područje Županije karakterišu relativno niske padavine, sa prosečnom godišnjom količinom od 660 mm padavina. Najviše padavina je u letnjem, a najmanje u zimskome periodu. Srednja godišnja relativna vlažnost vazduha iznosi 75%.

2.2 Istorijsko određenje Podunavlja i demografske karakteristike

Svoje početke većina evropskih naroda nalazi u poslednjim vekovima antike, odnosno u ranom srednjem veku. Slična je situacija i sa hrvatskim narodom. Istočni je deo Hrvatske u istorijskom, ali i pravnom, državnom, etničkom i kulturnom smislu, sastavni deo Hrvatske od kraja 6. veka (Sršan, 1994, 15), kada su ovo područje naselili Hrvati u sklopu velikih seoba naroda.⁸ Podelom Rimskog Carstva 395. godine na Istočno i Zapadno (pri čemu je celokupan prostor od Drave i Dunava do Jadranskog mora pripao Zapadnom Rimskom Carstvu⁹), u bivše se rimske pokrajine¹⁰ naseljavaju novi narodi. Hrvati su zaposeli Panonski bazen te

---

⁸ Od kraja 4. st. prostorom između Drave, Dunava i Save "protutnjali" su različiti narodi i plemenske grupe. Krajem 6. veka na ovo područje stigli su Avari i veće grupe Slavena, a zajedno sa njima, kao ratnici, došli su i Hrvati.

⁹ Ova je podela uskoro postala i podelom na dva sveta i dve civilizacije, koje će se odvojeno razvijati.

¹⁰ Rimljani su prvu provinciju na budućem hrvatskom teritoriju osnovali u 1. veku. pr. Kr., nazvavši je Ilirik (Illyricum) te podelivši je u dva dela: Gornji (južni) i Donji (severni) Ilirik. Južna se pokrajina od 27. g. pr. Kr. počinje nazivati Dalmacija. Panonija je bila zasebna provincija, koja će kasnije biti podeljena na Gornju (Superior), na zapadu i Donju (Inferior) Panoniju, na istoku. Od 297. godine, područje je Panonije organizirano u četiri provincije, na način da su Gornja i Donja Panonija podeljene na dva dela.

prostor na jug do Jadranskog mora.¹¹ Trovrni prostor područja koje su naselili Hrvati (mediteranski, panonski i planinski), uslovio je i trojni razvoj hrvatske države – u zaleđu Jadranskog mora bila je *planinska Hrvatska* (gde je bilo središte hrvatske države), uz Jadransko se more prostirala *Dalmatinska Hrvatska*, dok se treći deo, *Posavska ili Panonska Hrvatska*, nalazio u porječju velikih reka (Save, Drave, Kupe, Une, Bosne i Drine). Od ove su tri prirodne cjeline nastala i tri središta hrvatskoga državnog okupljanja, odnosno tri kraljevine: Hrvatska, Dalmacija i Slavonija.

Početakom 8. veka, Hrvati su formirali dve velike kneževine: jednu, *Panonsku ili Posavsku*, koja se prostirala između reka Drave, Save i Dunava i koju su činile Posavina, Podravina, Srijem, severna Bosna, današnja zapadna Slovenija i Mađarska između Drave i Dunava, i drugu, *Dalmatinsku ili Primorsku*, u koju su ulazili čitava hrvatska obala i deo današnje crnogorske, dakle obala od Raše u Istri do Budve, čitavo primorsko zaleđe i preostali deo Bosne i Hercegovine.

Potkraj 8. veka, franački vladar Karlo Veliki započinje rat protiv Avara na Podunavlju. Knez Posavske Hrvatske, Vojnomir zajedno s Francima odnosi pobjedu nad Avarima i priznaje vlast tada najmoćnijeg vladara, cara (od 800. godine) Karla. Prvim ahenskim sporazumom iz 803. godine, sklopljenim između Bizantskog i Franačkog Carstva, Francima su prepušteni Primorska Hrvatska i Istra, tako da su se sve hrvatske zemlje našle u Franačkom Carstvu, pod vrhovnom vlašću rimske crkve, a tako i u zapadnom kulturnom krugu. Izvan toga ostali su samo gradovi i ostrva (koje je zadržao pod svojom vlašću Bizant, a oko kojih su se ove dve velesile sukobljavale još nekoliko godina). Na čelo Primorske Hrvatske 810. godine dolazi knez Borna, dok je iste godine na čelo Posavske Hrvatske došao Ljudevit (poslije nazvan Posavskim). Obojica su priznavala vrhovnu vlast Karla Velikog, koji je 812. godine sa bizantskim carem Mihailom I sklopio Drugi ahenski sporazum, kojim su Ljudevitova Posavska i Bornina Primorska Hrvatska pripale Francima, a gradovi i ostrva Bizantu. Nakon smrti Karla Velikog 814. godine, franačka država i njezina vlast naglo slabe, što iskorištava Ljudevit i podiže, uz pomoć Bizanta, ustanak protiv Franaka (818. – 823. godine).¹² Bio je to prvi oslobodilački pokret u hrvatskoj istoriji, (Pavličević, 2000, 42). koji je, međutim, rezultirao i prvim međuhrvatskim sukobom. Ljudevit je u pomoć pozvao Bornu, no potonji je

¹¹ O tome govore stari antički pisci – Konstantin Porfirogenet, Stjepan Bizantinac, potom crkveni oci, samostanske kronike i Sršan, S., loc. cit.

¹² Ovaj se ustanak obični naziva *Ljudevitovim ustankom*.

odlučio podržati Franke, jer su mu oni pomogli u borbi za posede bizantskih gradova u Dalmaciji. Nakon Ljudevitove smrti¹³ i neuspeha ustanka, Posavska Hrvatska dolazi pod vlast Bugara. No njihova vladavina nije bila dugog vijeka, budući da su ih Franci potisnuli u istočni deo Srijema.

Potkraj 9. veka u Slavoniji je vladao Braslav (880. – 987.), koji je bio samostalni vladar. Kada su 884. godine pred cara Karla III došli vojvoda Braslav i moravski vojvoda Svetopuk, potonji se zaklinjao na vjernost caru i postao njegov vazal (“*homo*”), dok se za Braslava samo navodi kako je “držao kraljevstvo između Drave i Save i bio dodeljen carevoj dvorskoj pratnji” (Margetić, 1999, 144). Godine 896., franački je car Arnulf, Braslavu, nagrađujući ga za njegovo držanje, dao u feud Donju Panoniju, tako da je u pogledu Donje Panonije Braslav postao carev vazal, što se međutim nije odnosilo i na Slavoniju. U odnosu prema Slavoniji, Braslav je, dakle vladao kao posve samostalan vladar.

U Panonski se bazen koncem 9. veka doseljavaju Mađari, koji su potisnuli franačku vlast i osnovali vlastitu državu, a potom krenuli i u osvajanje hrvatskih područja. U pogledu ovoga dela istorije Slavonije, postoje određene nesuglasice, što je jedna od posledica nepostojanja bilo kakvih vesti o Slavoniji u ispravama narodnih vladara. Dok određeni autori, na primer Šišić, Barada, N. Klaić, zastupaju tezu kako je do Tomislava Slavonija bila stalno u tuđoj vlasti, Margetić dokazuje kako je 30-ih godina 9-og veka Dalmatinska Hrvatska pomogla Slavoniji pri osnivanju samostalne hrvatske države, koja je ostala s Dalmatinskom Hrvatskom u prijateljskoj vezi (Margetić, 1999, 137). Potonjoj tezi ide u prilog i *De Administratio Imperio (Oupravljanju carstvom)*, u daljnjem tekstu: DAI), bizantskog pisca Konstantina Porfirogeneta, koje ne navodi niti jedan hrvatski grad, odnosno županiju sjeverno od Velike Kapele. Pouzdane vesti Tome Arcidakona o hrvatskoj (crkvenoj i svetovnoj) vlasti nad Slavonijom odnose se tek na 1078. godinu, kada je Zvonimir, vazal pape Gregura VII., priključio Slavoniju hrvatskoj državi (povodom borbe pape s Henrikom IV) (Blagojević, 2008).

Za Kolomana, dolazi do stvaranja hrvatsko-ugarske državne zajednice. Svesno izbegavajući naziv *regnum Croatiae*, Arpadovići govore o *provincia, partes maritimae*, istovremeno

---

¹³ Ostavljen od saveznika, Ljudevit se bio sklonio u Liku, svojem ujaku, koji ga je potajice, iz osвете, ubio. Tako je tragično završio „prvi borac za samostalnu Hrvatsku“.

spominjući Hrvatsku (*Croatia*) kao puki teritorij, a ne *regnum*, sve do sredine 14. veka. U pogledu Slavonije, naprotiv, od sredine se 13. veka pojavljuje *regnum Sclavoniae* kao zajednica samoupravnih (zagrebačka i križevačka) i nesamoupravnih (na primer, Zagorje) županija. Sukladno, tzv. Slavonskom statutu iz 1273. godine, *regnum Sclavoniae* objedinjavao je zemljoposjednike i tvrđavne službenike dviju “pravih” županija (zagrebačke i križevačke) i nekoliko manjih “županija”, koje su imale specifičan položaj u odnosu prema državnoj vlasti. Sam pojam *regnum* u ovom kontekstu ne označava, niti kraljevinu, niti kraljevstvo, nego zajednicu županija te bi mu možda naprimereniji prevod bio pojam “vladanje” (Margetić, 1999, 138). Osnovno je obeležje odnosnog pojma da su u “pravim” županijama sudsku vlast ostvarivali unutar županije predstavnici zemljoposjednika, po četiri sa svojim knezom, na temelju jedinstvenoga pravnog sistema koji je utvrđen 1273. godine spomenutim, tzv. Slavonskim statutom.

Novo poglavlje u istoriji ne samo istočne Slavonije, nego i cele Hrvatske te celog Balkana i jugoistočne Evrope, započinje nadiranjem Turaka – Osmanlija, u 14. veku. Niti jedna agresija, (a na ovom ih području doista nije nedostajalo), nije bila tako dugotrajna i snažna kao turska. Turci su nizali pobjedu za pobjedom protiv nesložnih i nediscipliniranih balkanskih vojski. Hrvatsko-ugarski kraljevi nastojali su zaustaviti turska osvajanja prema zapadu¹⁴ te je u tom cilju Hrvatska podijeljena na tri vojnička tabora: hrvatski – prema moru i Dalmaciji, slavonski – prema Uni i usorski – prema donjoj Slavoniji i južnoj Ugarskoj (Šišić, 1962, 372). Odnosna je odbrambena osnova začetak buduće Vojne krajine. Godine 1463., neposredno poslije pada Bosne, kralj Matijaš Korvin osnovao je, u cilju odbrane kraljevstva, Jajačku banovinu i Senjsku kapetaniju za odbranu Hrvatske, odnosno Srebreničku banovinu za odbranu Slavonije i Ugarske. Na saboru u Brucku na Muri, 1578. godine, dogovoreno je osnivanje određenoga graničnog odbrambenog pojasa. Kako je upravu na tom prostoru kralj Rudolf predao vojvodi Karlu, to znači da je osnutkom Vojne krajine 1578. godine na hrvatskom zemljištu formiran nov politički teritorij, koji je izuzet iz vlasti bana i Sabora.

Godine 1492., hrvatsko i slavonsko plemstvo odvojenim su ispravama prihvatili ugovor Vladislava II sa Maksimilijanom Habsburškim. Vladislav II je prvi vladar koji u svoju titulu

---

¹⁴ Još u vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog oko 1433. – 1434. godine dolazi do zamisli o ustroju obrambenih mjera ugarskog i hrvatskog kraljevstva protiv Turaka. Na kraljev je poziv svaki imućniji plemić i velikaš sa svojim službenicima i podanicima, morao ići u rat, dok je nekoliko siromašnijih plemića moralo opremiti jednog ratnika (Engelsfeld, 2002., 180).

– *rex Hungariae, Bosniae, Damatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae* itd. – unosi i Slavoniju. Poseban je položaj Slavonije Vladislav II priznao i u svojem prvom dekretu, tzv. Većem dekretu – *Decretum maius* iz 1492. godine, kojemu je, nakon 108 članaka, koji se odnose na cjelokupnu državu, pridodano 11 članaka pod zajedničkim nazivom *Articuli nobilium regni Sclavoniae*. Godinu dana kasnije, kada je Ivaniš izgubio titulu vojvode *regnuma* Slavonije, Vladislav je iz svoje titule izbacio Slavoniju. Za razliku od prvog dekreta, drugi dekret iz 1495. godine, započinje riječima: “*Nos Vladislavus Dei gratia Ungariae, Boemiae, Croatiae, Ramae*” itd. S druge strane, Vladislav je dobro ocijenio značaj Slavonije za svoju državu te joj je 1496. godine, svečanom poveljom službeno odobrio pravo na grb, koji je Slavonija i prije koristila. Prema Vladislavu, Slavoniju se s pravom naziva “štitom i čak predzidom” države (Margetić, 1999, 156).

Poraz na Mohačkom polju 1526. godine i pogibija kralja Ludovika ujedno su označili i gubitak samostalnosti Ugarske te kraj razdoblja zajedničkoga hrvatsko-ugarskog života. Obadve su se zemlje podelile na dva izborna tabora. Na pristaše Ferdinanda Habsburškog, koji se poziva na ugovor iz 1492. godine i koji u svoju titulu stavlja Slavoniju, i na pristaše Ivana Zapoljskog (pomađarenog Hrvata, gospodara Erdelja), kojega je kao svojeg kandidata izabrao Ugarski sabor, a isto je učinio i Slavonski sabor, pod utjecajem bana Krste Frankopana, 6. januara 1527. godine. Hrvatski je Sabor priznao za kralja 1. januara 1527. Ferdinanda, koji je od 1529. godine u svoju titulu uključio i Slavoniju, potvrđujući na taj način kako pravni temelj habsburške vlasti leži u izjavi hrvatsko-slavonskog plemstva iz 1492. Godine (Margetić, 1999, 156).

Dugotrajna je turska vladavina na području istočne Hrvatske ostavila duboke posledice. Razorena sela i gradovi, izmenjeno stanovništvo, samo su neke od njih. No, zahvaljujući svome položaju na glavnoj saobraćajnici između Istambula i Budima, jedan grad, Osijek,¹⁵ doživljava pravi procvat, i to naročito poslije 1566. godine i gradnje poznatoga Sulejmanova mosta. U sveopštem ratu za oslobođenje od turske vlasti, a poslije neuspele opsade Beča i uništenja spomenutoga Sulejmanovog mosta, Turci su 1687. godine napustili Osijek, kao i Vukovar te celo Povučje i Pobosuće i sva naselja do Iloka. U nastavku je ratovanja carska vojska potisnula Turke prema jugu, koji su, nakon sve brojnijih poraza, prisiljeni na sklapanje

---

¹⁵ Osijek je predstavljao strateško uporište na kojemu se temeljila prevlast Osmanlijskog carstva – eventualni gubitak Osijeka značio bi Turcima dovođenje u opasnost svoje vladavine u Mađarskoj i neminovno povlačenje sve do Beograda.

mira u Sremskim Karlovcima 1699. godine, zahvaljujući kojemu je celokupan prostor između Drave, Dunava i Save, osim manjeg dela istočnog Srijema, pripao carskoj Austriji. Mirom sklopljenim u Beogradu 1739. godine granica sa Osmanlijskim Carstvom se konačno ustalila na Savi do njezinog utoka u Dunav.

Područja Hrvatske oslobođena od turske vlasti krajem 17. veka došla su u sastav Hrvatske, a hrvatsko-ugarska se državna zajednica već ranije nalazila pod vladavinom Habsburgovaca. Kao što je već spomenuto, pogranični prostor uz reku Unu, Savu i Dunav izdvojen je u Vojnu krajinu. Granica istočne Hrvatske protezala se do Dunava (Srijemska županija sa sedištem u Vukovaru). Mesto saobraćajnog i privrednog središta istočne Hrvatske i dalje je zadržao Osijek, koji je istovremeno preuzeo i ulogu upravnog i vojnog sedišta cele Slavonije.

U istočnoj je Hrvatskoj sve do 1848. godine postojao feudalni društveno-ekonomski sistem. Kako je većina hrvatskog plemstva izumrla, bečki je vladar oslobođena područja prodavao ili dodeljivao uglavnom stranom plemstvu, odnosno visokim oficirima koji su u ratovima zadužili Beč. Na primer, vukovarski je posed dobio njemački knez grof Eltz iz Mainza, valpovački posed barun Prandau iz Beča, južnu Baranju princ Eugen od Savoje itd.

Nakon prestanka feudalizma 1848. godine, u istočnoj Hrvatskoj dolazi novo vreme u društveno-ekonomskim odnosima. Razvojačenjem Vojne krajine 1871. godine i pripajanjem Hrvatskoj 1881. godine, opet je uspostavljena celokupnost hrvatskih područja, čija je istočna granica dosežala do Dunava. Ovo je veme obeležilo i buđenje nacionalne svesti, a kulturni je i nacionalni preporod hrvatskog naroda u prvoj polovici 19. veka. i u istočnoj Hrvatskoj¹⁶ naišao na plodno tlo. Naime, sklapanjem nagodbe između Austrije i Ugarske, odnosno stvaranjem Austro-ugarske 1867. godine, Hrvatska je bila razapeta između Beča i Pešte i dvostruko podjarmljena, što je izazvalo žestoku političku borbu za očuvanje državne i pravne posebnosti Hrvatske. U traženju političkog izlaza iz ove situacije sve se više nameće ideja o stvaranju južnoslavenske države u kojoj bi se našli Hrvati, Srbi (koji su se sredinom 19. veka oslobodili turske vlasti i osnovali svoju državu, Kraljevinu Srbiju, koja je podržavala ovu ideju, videći u njoj oživotvorenje svojih težnji o prodoru prema zapadu, odnosno stvaranju Velike Srbije), Slovenci i ostali južnoslavenski narodi.

---

¹⁶ U istočnoj se Hrvatskoj u ovo vrijeme opet izdvaja Osijek, koji od sredine 19. veka. doživljava opšti privredni, ali i kulturni napredak. Sve do kraja 19. i početka 20. veka, Osijek je, poslije Zagreba, jedan od najvećih i industrijski najrazvijenijih gradova Hrvatske te snažno kulturno središte.

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, 29. oktobra 1918. godine sastao se Hrvatski sabor (u kojemu je glavnu reč preuzela Hrvatsko-srpska koalicija) i doneo istorijsku odluku, kojom se, na temelju hrvatskoga državnog prava, prekidaju svi odnosi između Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i Kraljevine Ugarske, odnosno Carevine Austrije i proglašava nezavisna država Hrvatska koja pristupa u zajedničku suverenu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, čiji je vrhovni organ vlasti postalo Narodno vijeće. Predsjedništvo Središnjeg narodnog vijeća u Zagrebu vršilo je dužnost kolektivnog predsedništva Države SHS, te je imenovalo zajedničku vladu od 11 poverenika te četiri zemaljske (pokrajinske) vlade za Sloveniju, Hrvatsku i Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu.

Država SHS trajala je do 1. decembra 1918. godine. Pod pritiskom sila pobednica u ratu, a uz pomoć jake propagande Kraljevine Srbije i Srba izvan Srbije, 1. decembra 1918. godine jednostrano je proglašena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Naime, prvo decembarski se ugovor sastoji od dva državopravna kata – adrese delegacije Narodnog vijeća Države SHS i proklamacije (izjave) regenta Aleksandra Karađorđevića o ujedinjenju. Čin ujedinjenja izvršili su izaslanstvo Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS i Regent Kraljevine Srbije te je ovaj akt valjalo ratificirati i sa jedne, i sa druge strane. Kako pitanje ratifikacije Prvodecembarskog akta od Narodnog vijeća nije nikad postavljeno (Engelsfeld, 2002, 295), ujedinjenje 1. decembra 1918. godine sa pravnog je gledišta bilo dvojbeno i nedorečeno, no ipak je zaživelo. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca postojala je gotovo idućih 25 godina.

Odmah nakon ujedinjenja Države SHS i Kraljevine Srbije, kao jedan od hitnih zadataka nametnulo se donošenje ustava nove države, koji je izglasan na Vidovdan, 28. juna 1921. godine. Iako su se glavne hrvatske i slovenske stranke borile za što širu decentralizaciju i iako je odnosni Ustav prihvatio načelo podele vlasti kao jamstvo osiguranja ravnomerne podele vlasti, nadležnosti kralja u zakonodavnoj, upravnoj, pa i u sudskoj vlasti, bile su takve da se može govoriti o faktičnom jedinstvu vlasti. U skladu sa tim, Hrvatska je izgubila svoju državno-pravnu posebnost i stoljetni Sabor. Sledili su pokušaji ostvarivanja ideje o podvrgavanju nesrpskih naroda i zemlja u Veliku Srbiju. U tom se cilju vršila i kolonizacija srpskih dobrovoljaca i solunaša u istočnu Hrvatsku. Ubistvo hrvatskih parlamentaraca (Stjepana Radića, Pavla Radića i Đure Basaričeka) koji su se odupirali kršenju državnih i ljudskih prava u Narodnoj skupštini u Beogradu 1928. godine, predstavlja vrhunac takve

srpske politike te povod kralju Aleksandru za raspuštanje parlamenta i uvođenje diktature 1929. godine Usledila je promena imena države u Kraljevinu Jugoslaviju, 1931. godine. Ustav od 3. septembra 1931. (kojega je donio jednostrano vladar svojim ukazom, bez saradnje Narodne skupštine te se stoga naziva i *oktroiranim ustavom*), sankcionirao je sledeća temeljna načela: centralističko državno uređenje države; integralno jugoslavenstvo u nacionalnom pitanju; načelo formalne deobe vlasti, uz njezino faktično jedinstvo te vladarev apsolutizam prikriven formalnom ustavnošću (Sirotković, Margetić, 1988, 257). No, niti ovakav pojačani velikosrpski pritisak pod maskom jugoslavenstva nije slomio snagu hrvatskoga naroda. Godine 1939., osnovana je Banovina Hrvatska. Uredbom o Banovini Hrvatskoj od 26. avgusta 1939. godine, stvorena je Banovina Hrvatska kao zasebna državno-pravna oblast u koju su uključene: dotadašnja Savska i Primorska banovina, te kotari Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica (Sirotković, Margetić, 1988, 267), sa tim da je upravno sedište celokupnog područja bio Zagreb.

Nakon napada fašističkih sila 1941. godine i početka Drugoga svetskog rata, sa političke karte Evrope nestala je Kraljevina Jugoslavija, a ubrzo je stvorena Nezavisna Država Hrvatska (NDH). U sastavu NDH nalazila se i Bosna i Hercegovina, te je istočna granica Hrvatske opet vraćena do Zemuna (kako je bila do 1918. godine). Naime, Bečkim sporazumom Ribbentrop-Ciano od 21. aprila 1941., NDH je teritorijalno obuhvatila Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu, te deo Dalmacije koji nisu anketirali Italijani.

Daljnji je razvitak vlasti u Jugoslaviji usko povezan sa stvaranjem i delovanjem Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), koje je bilo vrhovno predstavničko, zakonodavno i izvršno telo naroda Jugoslavije u vreme narodnooslobodilačke borbe. Na svojem je drugom zasedanju, održanom u Jajcu u noći od 29. na 30. Novembra 1943. godine, AVNOJ doneo tri odluke koje predstavljaju temelj ustavnosti nove jugoslavenske države i u kojima se ističu temeljna načela nove države, koja će biti savezna i u kojoj će svi narodi imati ista prava. Godine 1944., posebnim se ustavnim odlukama njihovih najviših zemaljskih organa izgrađuje državnost federalnih jedinica. U Hrvatskoj, Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), kao vrhovni zakonodavni i izvršni organ, konstituirano je 8.-9. maja 1944. godine.

Poslije pobjede nad fašizmom 1945. godine, vlast je u Jugoslaviji preuzela komunistička partija, na čelu s Josipom Brozom Titom. Hrvatska je u ovo vreme bila najprije federalna jedinica Demokratske Federativne Jugoslavije, da bi uskoro promenila ime u Narodnu Republiku Hrvatsku. U severoistočnoj je Hrvatskoj provedeno novo razgraničenje, tako da je granična crta povučena zapadnije od granice bivše Banovine Hrvatske. Na opustele posede pripadnika nemačke narodnosti počinje se naseljavati uglavnom srpsko stanovništvo sa prostora Like i Dalmacije. Deo hrvatskog teritorija, i to onaj u istočnom Sremu, koji je vekovima pripadao Hrvatskoj, Srbija je 1946. godine jednostavno otkinula i pripojila.

Stvarnost Hrvatske, pa tako i njenog istočnog područja, za vreme neograničene vlasti Komunističke partije (u čijim su rukama bili i vojska, policija, državna i lokalna uprava, sudstvo, kultura, nauka, školstvo), bila je posve suprotna od onoga što se u ratu, naročito 1943. godine, obećavalo. Progoni, zatvaranja, ubistva, iseljavanja, oduzimanja imovine, praćeni privrednim eksperimentima i neuspesima, doveli su do ozbiljne političke krize 1971. godine, koja je za posledicu imala donošenje Ustava iz 1974. godine, po kojemu su republike i autonomne pokrajine u Jugoslaviji dobile veću samostalnost. Nakon Titove smrti 1980. godine, iz godine u godinu se produbljava politička i ekonomska kriza, a zahtevi za uvođenjem demokracije i reformom celokupnog državnog sistema postaju sve izražajniiji.

Drama bivše Jugoslavije dosegla je vrhunac 1990. godine. Razlaz u Saveznoj skupštini u Beogradu, odnosno raspadanje Saveza komunista Jugoslavije, prepoznati su kao znak raspada SFRJ, koja se počela razilaziti po svojim istorijskim, republičkim i nacionalnim šavovima. U takvim su se okolnostima počele javljati inicijative za stranačkim organizovanjem. Krajem 1989. godine formirane su opozicijske političke stranke Hrvatska socijalno-liberalna stranka i Hrvatska demokratska zajednica, a početkom 1990. godine najavljeni su prvi demokratski izbori. Prvi je izborni krug održan 22. i 23. aprila, a drugi 6. i 7. maja 1990., a novi su Sabor i nova vlast konstituirani 30. maja 1990. Dana 19. maja 1990. u Hrvatskoj je održan referendum, na koji se odazvalo 83,5% biračkog tela; od tog je broja čak 93,2% biračkog tela dalo svoj glas za hrvatsku suverenost. U međuvremenu je Hrvatska bila suočena sa pobunom lokalnih Srba, kao i sa napadima na hrvatske gradove i sela. Dana 25. juna 1991. Hrvatski je sabor (tada Sabor Republike Hrvatske) na zajedničkoj sednici svih svojih veća doneo Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, jasno naznačivši da tim činom pokreće postupak razdruživanja od drugih republika i zajedničke države SFRJ te

postupak za međunarodno priznanje. Na istoj je sednici Sabor doneo i Deklaraciju o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske. Zbog međunarodnih pritisaka i uverenja da će olakšati vođenje pregovora o razdruživanju, Ustavna odluka o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske nije se odmah primenila, nego je Brijunskom deklaracijom to odgođeno na tri meseca. Moratorij je istekao 8. oktobra 1991. godine, kada je Republika Hrvatska definitivno raskinula državopravne veze sa ostalim jugoslavenskim republikama i postala samostalna i neovisna država, koju je u decembru 1991. godine priznala Nemačka, koju su u januaru 1992. godine sledile ostale evropske zemlje. Dana 22. decembra 1990. godine proglašen je novi Ustav Republike Hrvatske, kojim su u ustavnopravnom smislu dovršene liberalnodemokratske reforme.

Što se tiče istočne Hrvatske, valja napomenuti kako je u ratu istočna Hrvatska pretrpela goleme gubitke, od ljudskih, do onih koji su posledica teških razaranja sela i gradova, a ogledaju se (pa i danas) u narušenoj privredi, porušenim kulturnim spomenicima (crkvama, dvorcima, samostanima), itd. Dok je područje zapadne Slavonije oslobođeno u akciji “Bljesak”, u maju 1995., područje je istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, odnosno 4,6% teritorija Hrvatske, nakon potpisivanja Temeljnoga (Erdutskog) sporazuma o mirnoj reintegraciji hrvatskog Podunavlja (12. novembra 1995.), vraćeno pod suverenitet Hrvatske 15. januara 1998. godine. Ovom su događaju prethodili pregovori vođeni 1995. godine, koji su rezultirali slanjem, uz pristanak Hrvatske, međunarodnih snaga Ujedinjenih naroda u hrvatsko Podunavlje. Navedena je misija, pod nazivom UNTAES (*UN Transitional Administration in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium*), odnosno Prelazna uprava UN-a za istočnu Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem), imala zadaću da do sredine 1997. godine provede izbore i vrati pod hrvatski suverenitet ove krajeve.

Nakon četiri godine okupacije u slavonskom mestu Erdutu postignut je 12. novembra 1995. godine tzv. “Temeljni sporazumom o mirnoj reintegraciji Istočne Slavonije u ustavnopravni poredak RH” (Erdutski sporazum) (Bing, 2007). U ime hrvatske vlade sporazum je potpisao Hrvoje Šarinić, a srpsku stranu zastupao je ministar vanjskih poslova Savezne Republike Jugoslavije Milan Milanović. Sporazum su pripremili i u njemu posredovali američki ambasador u Hrvatskoj Peter Galbraith i dopredsjednik Međunarodne konferencije u bivšoj

Jugoslaviji Thorvald Stoltenberg.¹⁷ Potpisivanju sporazuma o mirnoj reintegraciji prethodio je dogovor hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana i srpskog predsjednika Slobodana Miloševića u Daytonu, gdje se pod okriljem SAD odvijala mirovna konferencija o Bosni i Hercegovini. S obzirom da su SAD imale središnju posredničku ulogu u obuzdavanju rata u BiH i političkim dogovorima kojima je konačno “zauzdana” (post)jugoslavenska kriza (do razvoja novog žarišta na Kosovu), njihov uticaj na mirovni proces i prilike u regiji ostaje dominantnim okvirom delovanja međunarodne zajednice i nakon Daytona. Za implementaciju Erdutskog sporazuma zadužena je nova misija Ujedinjenih naroda koja se nadovezivala na prijašnje misije UNPROFOR (1992.) i UNCRO (1995.). Rezolucijom 1037. Vijeća sigurnosti UN-a od 15. januara 1996. godine inauguriran je UNTAES (United Nations Administration in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium) - Prijelazna uprava za istočnu Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem. Tim činom službeno je promovirano razdoblje mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja koje će potrajati do 15. januara 1998. godine kada je završio mandat UNTAES-a te je i taj deo Hrvatske integriran u ustavno-pravni poredak RH, čime je nakon punih sedam godina od međunarodnog priznanja de facto ostvaren puni teritorijalni integritet Hrvatske.

Odmah nakon potpisivanja Erdutskog i Daytonskog sporazuma u januaru 1996. godine Zagreb je kratko posetio američki predsjednik Clinton, dok su tokom naredne dve godine mnogi američki dužnosnici dolazili u Hrvatsku dotičući se pritom i pojedinih problema reintegracije hrvatskog Podunavlja. Pitanje toka reintegracije apostrofirano je i na međunarodnim forumima (Rim, Washington, Geneva) kao jedna od stožernih pretpostavki stabilizacije regije o čemu također izveštavaju američki dokumentarni izvori, a povezivano je i sa drugim potencijalno trusnim područjima u regiji (npr. Mostar); u tim dokumentima navode se pojedinosti i razrade pojedinih aspekata provedbe te se naglašavaju pojedine preuzete obaveze i smernice implementacije (naročito povratak izbeglica i prognanika) (Bing, 2008).

Ratni zločini i iznimno složene posledice prisilnih migracija koje su uopšteno obeležile razdoblje 1991-1995. samo su potencirali nepomirljivost i nepoverenje u bilo kakav oblik

---

¹⁷ Najzaslužniji pojedinac za postizanje Erdutskog sporazuma bio je američki ambasador u Hrvatskoj Peter Galbraith. Usprkos uzajamnom aninimizetu i radikalnom razilaženju s predsjednikom Tuđmanom oko principijelnih pitanja (srpska autonomija, obnova multietničkog prostora) Galbraith je trasirao te u konačnici i sam sudelovao u provedbi mirne reintegracije.

obnove suživota različitih etničkih grupa. Dolazak novih grupa srpskih izbeglica u hrvatsko Podunavlje sa područja Hrvatske i BiH u drugoj polovici 1995. godine dodatno je proizvodila konfuziju i produbljivala otpor za prihvatanje reintegracije.¹⁸ Prema podacima Ujedinjenih naroda iz 1995. godine broj žitelja na tom području procjenjivan je na 120.000 do 150.000, uglavnom Srba, od čega gotovo 50.000 izbjeglica iz zapadne Slavonije i Krajine, pristiglih nakon operacija „Bljesak“ i „Oluja“. Krajem 1995. i početkom 1996. godine raspoloženje među Srbima u hrvatskom Podunavlju naglo se okretalo od poruke „nikad više s Hrvatima“ (Barić, 2005) prema “opstanku”, kako je to kao glavni cilj hrvatskih Srba sažeo Velimir Sekulić, jedan od članova srpskog kulturnog društva Prosvjeta (Ahrens, 2007). U svom govoru u Osijeku u februaru 1997. godine američki ambasador Galbraith prisetio se reći ministra SR Jugoslavije Milana Milanovića - „srpskog pregovarača iz Erduta čije je ponašanje bilo dijametralno suprotno u odnosu na njegove preslike (counterparts) iz Knina“: „Prvo što mi je Milan Milanović rekao 3. septembra 1995. bilo je da ‘moramo postići dogovor kako bi naši ljudi mogli ostati’. Posljednje što je izrekao prije stavljanja potpisa na Erdutski sporazum 12. novembra bilo je „ovaj sporazum znači da naš narod može ostati.“ („The United States and Croatia: A Documentary History 1992-1997”, 1998, 427). Prema nekim tumačima radikalni obrat srpskih pozicija unatoč promenjenim okolnostima nije bio samo posljedica hrvatskih vojnih uspjeha već i složene diplomatske igre u kojoj su jedna od ključnih sastavnica bili dogovori Franje Tuđmana i Slobodna Miloševića.

I za hrvatsku i za srpsku stranu područje hrvatskog Podunavlja bilo je posebno delikatno pitanje. Pokušaj obnove multietničkih odnosa - na čemu su inzistirali Amerikanci - otvarao je niz složenih pitanja poput realnih pretpostavki uspostave poverenja i rekonzilijacije, saniranja posljedica rata te posebice kažnjavanja ratnih zločinaca i omogućavanja povratka izbeglica i prognanika. Konsenzualnom prihvaćanju „pravednog mira“ kao pretpostavke „trajnog mira“ sučeljene su veoma različite interpretacije pravde i istine o recentnim događajima. Posebnu težinu ocena pojedinih događaja i okolnosti imaju implikacije povezane uz rad suda u Haagu, pri čemu nisu bez težine argumenti i zapažanja, kako samih sudionika događaja, tako i znanstvenika-istraživača. Tako na primer o egzodusu Srba iz Hrvatske Nikica Barić navodi: ”Pobunjeni Srbi tada dobrim dijelom nisu željeli ostati u Hrvatskoj. Ovo je odgovaralo predsjedniku Tuđmanu i tadašnjem hrvatskom vodstvu, koji su smatrali da je na taj način

---

¹⁸ Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u hrvatskom Podunavlju (kasnije UNovom sektoru Istok) 1991. godine živjelo je oko 194.000 ljudi, od čega 45% Hrvata i 35% Srba.

riješen problem Srba kao čimbenika koji ugrožava hrvatsku državu, ali to, na osnovi raspoloživih izvora, ne znači da je hrvatska strana planirala i provela protjerivanje pobunjenih Srba. Za to je najbolji primjer hrvatsko Podunavlje, u kojem je nakon mirne reintegracije ostala živjeti srpska zajednica.” (Barić, 1995, 461)

Iako nije bilo jednoznačne američke podrške vojnim akcijama koje je Hrvatska poduzela 1995. godine SAD su iskoristile uspostavu ravnoteže sila i dale podršku hrvatskim zahtevima za uspostavom punog teritorijalnog integriteta. Međutim, oštro su se suprotstavile svakom pokušaju revanšizma i odmazde prema Srbima. Nakon negativnih iskustava sa zločinima koji su nad preostalom srpskom populacijom u “Krajini” počinjeni nakon “Oluje” te “zauzimanja stanovišta hrvatskih vlasti kako su Srbi dobrovoljno otišli i time se odrekli prava na hrvatsko državljanstvo” - što je popraćeno “zakonom o konfiskaciji imovine za sve koji u roku od 30 dana nisu na nju položili pravo (kasnije prošireno na devedeset dana)” (...) - “Clintonova administracija istaknula je kao najviši prioritet u odnosima prema hrvatskim vlastima zahtev za suspenzijom te zakonske odredbe i omogućavanje povratka Srba.” (Galbraith, 2006, 130). Taj problem, kao i zahtevi za saradnjom s Međunarodnim sudom za ratne zločine u Haagu dovest će krajem 1996. i tijekom 1997. godine do izrazitog pogoršavanja hrvatsko- američkih odnosa.

U sklopu sastanka o Opštem okviru sporazuma o miru u Bosni i Hercegovini održanog u Ženevi sredinom marta 1996. godine (na inicijativu američkog državnog tajnika Warrena Christophera) pitanje „povratka izbeglica i raseljenih osoba prema pojedinačnom izboru odredišta“ istaknuto je kao jedna od ključnih pretpostavki stabilizacije cele regije. Iako se sastanak bavio BiH, dokument u kome su izneseni zaključci uključio je „posebnu notu“ kojom se predsednik Tuđman obvezao na „brzo odobravanje aplikacija srpskim izbeglicama iz Hrvatske za povratak u njihove domove u Hrvatskoj“; štoviše, u tački 9. zaključnog dokumenta uz uopštene napomene izričito se spominje i sporazum postignut u Erdutu, kojim se Hrvatska podseća na preuzete obaveze. Na taj način mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja pozicionirana je u širi kontekst regionalne izbegličke problematike te je povezana s pitanjem „normalizacije odnosa između dvije države“, Republike Hrvatske i SR Jugoslavije. Za hrvatsko Podunavlje i razvoj hrvatsko-američkih odnosa u celini od posebnog značaja bila je i odredba kojom se sve ugovorne strane podsećale na preuzetu obavezu „pune saradnje sa Međunarodnim sudom“ što je definirano kao „esencijalni uslov trajnog mira“. Uz

prihvatanje zahteva za izručenjem optuženog generala Tihomira Blaškića (od strane hrvatskih vlasti) i „dvije osobe optužene za masovna ubojstva u Srebrenici“ (od strane vlasti SRJ) sve ugovorne strane obavezale su se na omogućavanje pristupa relevantnim informacijama istražiteljima tribunala i osiguravanja lokaliteta s amasovnim grobnicama.

Najvažniji događaj u hrvatskom Podunavlju na proleće 1997. godine bilo je održavanje izbora 13. aprila pod pokroviteljstvom UNTAES-a. Tom prilikom u Vukovar je pristigla posebna američka misija pod vodstvom dr. Nancy Ely-Raphael, specijalne predstavnice državne tajnice Madeleine Albright. Zadatak američke misije bio je nadzor izbora i izveštavanje američke vlade o toku mirne reintegracije. Američka delegacija posetila je Sarvaš, Erdut, Dalj, Vukovar (dve izborne jedinice u Vukovaru i Borovu), Lovas, Opatovac, Ilok, Šaregrad, Bilje, Čeminac, Beli Manastir i Kneževe Vinograde. Ambasador Galbraith zahvalio je hrvatskoj vladi koja je odlučila dozvoliti glasanje svim građanima srpske nacionalnosti koji su imali domovnicu bez obzira jesu li bili na biračkim spiskovima, a reči zahvale uputio je i „dr. Stanimiroviću i njegovom izvršnom vijeću koji imaju velike zasluge za poticanje ljudi na glasovanje i pomoć u održavanju mirne atmosfere“ (BIng, 2008, 350). Iako je voditeljica američke misije Ely-Raphael zatekla „mnoštvo problema“ izrazila je optimizam s obzirom na „velik broj ljudi u regiji koji su željeli glasovati“. U izborima je sudelovalo „više od 90% srpske populacije koja je imala dokumente o hrvatskom državljanstvu“ („unatoč propustu Hrvatske vlade da isporuči korektne izborne liste“) te „velik broj hrvatskih izbjeglica“. Ely-Raphael svima je poručila kako je „cilj Erdutskoga sporazuma obnova multietničke regije - reintegracija teritorija na način da srpska populacija može ostati i da se hrvatske izbeglice i ostali mogu vratiti.“

2.3 Demografska struktura i položaj nacionalnih manjina u hrvatskom Podunavlju

2.3.1 Promena broja stanovnika 1971.-2001.

Promena broja stanovnika sintetički je izraz ukupnoga kretanja stanovništva koje obuhvata prirodnu dinamiku (reprodukciju) i prostornu mobilnost stanovništva (migracije). Stoga je kretanje broja stanovnika osnovni agregatni pokazatelj dinamičkoga i strukturnoga razvoja stanovništva, ali i indikator mogućih poremećaja u tome razvoju pod uticajem širih demografskih, društvenih, privrednih i drugih faktora.

U promatranom je tridesetogodišnjem periodu (1971-2001.) ukupan broj stanovnika hrvatskoga Podunavlja smanjen sa 568.279 na 535.274 ili za 5,8% (apsolutno za 33.005 osoba). Prosečan godišnji relativan pad broja stanovnika iznosio je -0,19%. Prema koncepciji "de facto" stanovništva, broj (prisutnog) stanovništva u "zemlji" smanjen je sa 532.225 na 499.591 ili za 6,1% (apsolutno za 32.634 osobe), pa je prosečan godišnji relativan pad iznosio -0,20%. Međutim, prave razmere ukupne depopulacije ovoga područja pokazuje usporedba broja stanovnika prema popisima iz 1991. i 2001. godine, i to i na razini ukupnoga i na razini prisutnoga stanovništva. U tih je deset godina ukupno stanovništvo hrvatskoga Podunavlja smanjeno sa 598.434 na 535.274 ili za čak 10,6% (apsolutno za 63.160 osoba), pa je prosječno godišnje relativno smanjenje iznosilo -1,1%. Premda je u međupopisnim razdobljima 1971.-1981. i 1981.-1991. godine ukupno stanovništvo ovoga područja ostvarilo porast (u prvome razdoblju 2,1%, a u drugome 3,1%),¹⁹ iskazano snižavanje stope demografskoga rasta upućuje na sve snažniji utecaj remetilačkih faktora razvoja stanovništva. U tom kontekstu, iz široke lepeze raznih faktora, svakako valja izdvojiti:

- (1) sve nepovoljnije trendove u prirodnom kretanju stanovništva, osobito u domeni gotovo kontinuiranoga višegodišnjeg pada nataliteta (što je baština denatalitetnoga trenda u reprodukciji – "bele kuge" – prisutnog na ovim prostorima već dva do tri veka);

---

¹⁹ Analiziramo li promenu broja stanovnika hrvatskoga Podunavlja između 1971. i 2001. godine prema kriteriju "de facto", vidimo da je u prvome međupopisnom razdoblju (1971.-1981.) demografski rast iznosio 3,1%, u drugome razdoblju (1981.-1991.) 1,8%, dok je u trećem razdoblju (1991.-2001.) zabilježen demografski pad od 10,6%.

- (2) negativnu migracijsku bilancu 1970-ih i 1980-ih godina, koja je inducirana brzom i nekontroliranom deagrarizacijom i deruralizacijom te pojavom i jačanjem privredne recesije;
- (3) proces demografskoga starenja, koji zbog svojih brojnih kratkoročnih i dugoročnih rezultata postaje sve važnijom odrednicom ukupne depopulacije stanovništva i u ovom hrvatskom kraju.

Uz navedene dugoročne faktore depopulacijskih procesa, na pojavu i prostorno širenje ukupne depopulacije u hrvatskome Podunavlju između 1991. i 2001. godine snažan su uticaj ostvarili i relativno visoki demografski ratni gubitci tokom Domovinskog rata i poraća.²⁰ Prema raspoloživim izvorima i objavljenim istraživanjima (procenama), na području hrvatskoga Podunavlja poginulo je, ubijeno, umrlo zbog posljedica rata (ranjavanja, bolesti ili drugih razloga) ili se još uvijek smatra nestalim osobama približno 8.000 stanovnika, što je više od trećine ukupnih izravnih demografskih gubitaka Hrvatske tokom Domovinskog rata i u poraću (Živić, Pokos, 2005). Svojevrсна opšta stopa ratnoga mortaliteta²¹ iznosila je približno 14 promila. U usporedbi sa opštom stopom ratnoga mortaliteta za celu Hrvatsku (4,6 promila) (Živić i Pokos, 2004, 739) vidi se da je reč o zametno višoj stopi, a time i o većem uticaju izravnih demografskih gubitaka na kretanje broja stanovnika u hrvatskome Podunavlju tokom poslednjega međupopisnog razdoblja (1991.-2001.).

Druga, u statističkom smislu mnogo važnija, posledica rata u hrvatskome Podunavlju jesu prisilna migracijska kretanja. Prema podacima Uprave za prognanike, povratnike i izbeglice (stanje, avgust 2001.), sa područja hrvatskoga Podunavlja službeno je bilo registrirano 92.265 prognanika, od kojih je do sredine 2001. godine u prognaničkom statusu bilo još 17.250 osoba ili 18,7% (Uprava za prognanike, povratnike i izbeglice, 2001). Rezultati popisa stanovništva iz 2001. godine pokazali su da se izvan hrvatskoga Podunavlja nalazilo još 18.200 prognanih osoba. Međutim, procenjuje se da je tokom rata iz svojih domova bilo

²⁰ Početkom 1992. godine na području hrvatskoga Podunavlja pod okupacijom i u sastavu "Republike Srpske Krajine" nalazilo se približno 2.600 četvornih kilometara površine, što je tada bilo gotovo 40% ukupne površine ovoga prostora, odnosno oko 4,5% ukupne kopnene površine Republike Hrvatske. Istodobno, okupirana su bila 124 naselja ili nešto više od trećine svih naselja u hrvatskome Podunavlju. U bivšim okupiranim naseljima živelo je prije rata (popis iz 1991.) ukupno 193.513 stanovnika ili trećina stanovništva ovoga područja.

²¹ Opšta stopa ratnoga mortaliteta izračunana (procijenjena) je kao kvocijent broja poginulih, ubijenih, umrlih zbog posljedica rata i nestalih osoba i broja "de facto" stanovništva hrvatskoga Podunavlja sa popisa iz 1991. godine. Iskazana je u promilima. Iz ovoga opisa dobivene opće stope ratnoga mortaliteta jasno je da je reč o aproksimativnom pokazatelju.

proterano više od 110.000 stanovnika. Dio proteranih osoba otišao je u izbeglištvo u druge zemlje, naročito u Mađarsku, Njemačku, Austriju... te je tako ostao izvan evidencijskog obuhvata hrvatskoga ureda za prognanike i izbeglice (Živić, 2003). U septembru 2005. godine je, prema službenim izvorima, u Hrvatskoj još bilo registrirano 3.636 prognanika, od kojih su 2.934 osobe ili 80,7% bile iz hrvatskoga Podunavlja.

Ovaj je prostor napustio i određen broj srpskoga stanovništva. Prema podacima UNHCR-a, sredinom 1996. godine u Srbiji i Crnoj Gori bilo je registrirano gotovo 25.000 osoba iz bivših općina Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Osijek, Valpovo, Vinkovci, Vukovar i Županja, koje su, prema županijskoj upravno-teritorijalnoj organizaciji, ušle u sastav današnje Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije (UNHCR, 1996). Iseljavanje Srba nastavilo se i tokom procesa mirne reintegracije (1996-1998.), a i nakon njegova okončanja. Tako je, prema popisu stanovništva u Srbiji iz 2002. godine, u toj zemlji još bilo registrirano 33.110 izbjeglica sa područja hrvatskoga Podunavlja, u što su uključeni i živorođeni u izbeglištvo (Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, 2004). Treba naglasiti da je ovaj deo hrvatskoga državnog teritorija tokom poslednjega međupopisnog razdoblja (1991.-2001.) bio i određenim brojnih izbegličkih i izbegličko-useljeničkih struja iz Bosne i Hercegovine i Srbije. Radilo se uglavnom o hrvatskom, a delom i muslimansko-bošnjačkom stanovništvu iz Bosanske Posavine (više) i hrvatskom stanovništvu iz Srema i Bačke (manje). Prema nekim procenama, na području hrvatskoga Podunavlja broj se izbeglica (iz Bosne i Hercegovine i tadašnje SR Jugoslavije) kretao (smanjivao) od 28.849 (sredinom 1992.) do 6.755 (sredinom 1998.). Najveći broj izbeglica procenjen je za sredinu 1993. godine – 45.024 osobe (Živić, 1999).

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2001. godine, u hrvatsko Podunavlje doselilo se između 1991. i 2001. godine ukupno 34.309 stanovnika, koji su činili 6,4% ukupnoga stanovništva. Među tim doseljenicima 11.759 osoba ili 34,3% doselilo se iz drugih hrvatskih područja, a 22.550 osoba ili 65,7% čine doseljenici iz inozemstva, ponajviše iz Bosne i Hercegovine (DZSRH, 2002). Prema istom izvoru, 2001. godine na području hrvatskoga Podunavlja još su uvijek bile privremeno smještene 823 osobe sa izbegličkim statusom.

2.3.2 Prirodno kretanje stanovništva 1971.-2004.

Druga ključna odrednica savremenih demografskih kretanja u hrvatskome Podunavlju jest prirodna dinamika stanovništva. Prema službenim podacima Državnoga zavoda za statistiku (vitalna statistika), u hrvatskom je Podunavlju (konceptija u "zemlji") od 1971. do 2004. godine broj živorođenih smanjen sa 8.275 na 4.775 dece ili za 42,3%, a broj umrlih povećan sa 5.635 na 5.904 stanovnika ili za 4,8%. Istovremeno, stopa nataliteta smanjena je sa 15,5 na tek 9,9 promila, a stopa mortaliteta povećana sa 10,6 na 12,3 promila. Dok je 1971. godine pozitivan prirodni prirast iznosio 2.640 stanovnika ili 4,9 promila, 2004. godine ostvarena je prirodna depopulacija od 1.129 stanovnika ili -2,4 promila. Iz ovih podataka proizlazi da je ključna odrednica smanjivanja prirodnoga prirasta tranzicija (pad) nataliteta, dok nepovoljne tendencije u kretanju smrtnosti u tom pogledu ipak imaju manju važnost.

Važno je naglasiti da je kretanje i nataliteta i mortaliteta u promatranom periodu (1971.-2004.) bilo nejednoliko i oscilatorno, ali sa jasno naglašenim trendom pada kada je u pitanju natalitet, odnosno blagoga porasta kada je u pitanju mortalitet. Štoviše, od 1998. godine stanovništvo hrvatskoga Podunavlja beleži stalnu prirodnu depopulaciju (prirodni pad). Od 1998. do 2004. godine zabeležen je ukupan "višak" umrlih stanovnika nad živorođenom decom od čak 6.152 osobe, što znači da je samo tokom toga razdoblja prirodnim putem "izgubljen" grad veličine Iloka. Prosečna stopa prirodne promene (pada) u tih je sedam godina iznosila -1,8 promila. Zahvaljujući dugogodišnjim imigracijama, ovo je područje, bez obzira na sve nepovoljnije trendove, ipak do početka 1990-ih godina zadržalo pozitivnu prirodnu dinamiku stanovništva. Naime, doseljavanje pretežno mladog i reprodukcijски vitalnog stanovništva uticalo je i na nešto kasniji razvoj procesa demografskoga starenja, pa se i reprodukcijaska vitalnost stanovništva još neko vreme zadržala na zadovoljavajućem nivou. Tome je sredinom i koncem 1970-ih godina pridoneo i ulazak u fertilno razdoblje života brojnijih naraštaja ženskoga stanovništva, koje je bilo rođeno u poslijeratnom kompenzacijskom razdoblju povećanoga nataliteta nakon II. svjetskog rata. Tako su i broj živorođenih i stope nataliteta od 1977. do 1984. godine beležili blagi porast. Međutim, nakon 1985. godine natalitet u hrvatskome Podunavlju gotovo strmo pada. U odnosu na prijeratnu

1990. godinu, broj živorođenih 2004. godine manji je za trećinu, a u odnosu na 1985. godinu gotovo je prepolovljen.

Nažalost, ne raspoložemo celovitom vitalnom statistikom za bivša okupirana naselja (trećina svih naselja u hrvatskome Podunavlju) u razdoblju postojanja "Republike Srpske Krajine", pa ne možemo u celosti prikazati prirodno kretanje stanovništva između 1991. i 1995. godine. No zbog ratnoga stanja možemo sasvim razložno pretpostaviti da je i u tim godinama natalitet nastavio i dalje padati, što na određen način pokazuje i pad "službenoga" (dostupnog) broja živorođenih od 1990. do 1996. godine za 21,2%, a stope nataliteta sa 12,8% na 10,7 promila.

Između 1996. i 1998. godine zabeležen je blagi porast nataliteta (broj živorođenih za 3,4%, a stope sa 10,7 na 11,3 promila), no on nije bio dovoljan za radikalnije promene u dugogodišnjem negativnom trendu i samo je bleđa naznaka neostvarenoga poslijeratnog kompenzacijskog trenda nakon Domovinskog rata. Razloge tome vidimo u činjenici da je ratnu nesigurnost, relativno visok ratni mortalitet te odvojenost od obitelji zamenila ekonomska recesija i socijalna kriza, što je nepoticajno delovalo na povećanje rađanja, o čemu nedvojbeno govore i rezultati anketnoga istraživanja. Navedenomu valja pridodati i kratkoročno provođenje samo parcijalnih mera populacijske politike, tj. tek nekih mera populacijske politike planiranih *Nacionalnim programom demografskog razvitka Republike Hrvatske* usvojenog još 1996. godine u Hrvatskom Saboru. Posttranzicijsko razdoblje u razvoju stanovništva hrvatskoga Podunavlja započelo je potkraj 1980-ih godina, tačnije 1988., kada je stopa nataliteta prvi put trajno pala ispod graničnih 14 promila; iznosila je 13,8 promila. Ispod 10 promila stopa nataliteta pala je 2003. godine (9,7 promila).

Istaknuto je već da je kretanje broja umrlih i stope mortaliteta u analiziranom razdoblju (1971.-2004.) imalo mnogo blaža i manje skokovita obeležja. To je, među ostalim, rezultat činjenice da je stanovništvo hrvatskoga Podunavlja bilo kasnije i manjim intenzitetom zahvaćeno procesom demografskoga starenja u odnosu na neka druga hrvatska područja. Na primer, još 1971. godine indeks starenja (36,7) bio je ispod graničnih 40,0, koji – prema E. Rossetu – označava granicu između mlade i stare populacije (Wertheimer-Baletić, 2004). Čak je i 2001. godine indeks starenja (81,0) bio značajno ispod hrvatskoga proseka (90,7). Međutim, kumulativni podaci za pojedina međupopisna razdoblja ipak otkrivaju da i

mortalitet postaje sve važnijim faktorom prirodne, a time i ukupne, depopulacije stanovništva hrvatskoga Podunavlja.

Tablica 1. Kretanje broja stanovnika gradova i opština hrvatskog Podunavlja od 1971. do 2001. godine

Grad/opština	Godina				Grad/opština	Godina			
	1971.	1981.	1991.	2001.		1971.	1981.	1991.	2001.
					Šodolovci	3076	2939	2604	1955
<i>Osječko-baranjska županija</i>					Trnava	2846	2562	2206	1900
					Viljevo	3664	2895	2657	2396
Beli Manastir*	9839	11837	13108	10986	Viškovci	2494	2257	2154	2060
Belišće*	10938	11524	12456	11786	Vladislavci	2468	2409	2360	2124
Donji Miholjac*	9700	10003	10650	10265	Vuka	1435	1349	1364	1312
Đakovo*	25251	27304	29493	30092					
Našice*	15366	15629	17432	17320	<i>Vukovarsko-srijemska županija</i>				
Osijek*	109189	123944	129792	114616					
Valpovo*	11509	12107	12607	12327	Ilok*	10449	9891	9748	8351
Antunovac	4201	4152	4246	3559	Otok*	7896	7721	7924	7755
Bilje	6023	5644	6455	5480	Vinkovci*	31605	35944	38580	35912
Bizovac	5141	5159	5073	4979	Vukovar*	38830	41959	46735	31670
Čeminac	3521	3217	3536	2856	Županja*	11476	12679	14435	16383
Čepin	9508	10584	12285	12901	Andrijaševci	3734	3923	4031	4249
Darda	7920	8345	8685	7062	Babina Greda	4620	4159	4205	4262
Donja Motičina	2285	1905	1990	1865	Bogdanovci	3218	3133	3167	2366
Draž	6573	5236	4623	3356	Borovo	4859	7610	6442	5360
Drenje	4586	3808	3375	3071	Bošnjaci	4741	4531	4426	4653
Đurđenovac	9984	8653	9097	7946	Cerna	4581	4428	4742	4990
Erdut	11353	11035	10197	8417	Drenovci	8573	7788	7202	7424
Ernestinovo	3081	2968	2898	2225	Gradište	3520	3274	3297	3382
Feričanci	3297	2771	2676	2418	Gunja	4873	5090	5176	5033
Gorjani	2503	2097	1916	1832	Ivankovo	7381	7823	8268	8676
Jagodnjak	4388	3886	3602	2537	Jarmina	2224	2509	2629	2627
Kneževi Vinogradi	8619	7483	6848	5186	Lovas	2451	2264	2231	1579
Koška	6616	5660	5615	4411	Markušica	4219	3737	3712	3053
Levanjska Varoš	2330	1670	1378	1266	Negoslavci	1795	1698	1682	1466
Magadenovac	3361	2802	2432	2239	Nijemci	8663	7512	6965	5998
Marijanci	3757	3113	3020	2719	Nuštar	5627	6097	6612	5862
Petlovac	4930	3949	3785	2743	Privlaka	3224	3368	3501	3776
Petrijevci	3160	3019	2972	3068	Stari Jankovci	6871	6813	6617	5216
Podgorač	5340	4318	4019	3314	St. Mikanovci	3646	3467	3400	3387
Podr. Moslavina	2490	1834	1606	1451	Tompojevci	3827	3273	3092	1999
Popovac	4509	3812	3623	2427	Tordinci	3166	2906	2868	2251
Punitovci	2377	2269	2027	1850	Tovarnik	4376	4127	4240	3335
Satnica Đakovačka	2590	2461	2623	2572	Trpinja	7816	8069	7672	6466
Semeljci	6088	5202	4980	4858	Vođinci	2131	2074	2099	2113
Strizivojna	2858	2659	2728	2759	Vrbanja	6723	6052	5543	5174

* gradovi

Izvor: *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001. CD, DZS, Zagreb, 2005.*

Vukovarsko-srijemska županija, u razdoblju od 1991. do 2001. bila je zahvaćena nešto intenzivnijom relativnom ukupnom depopulacijom (smanjenje od -11,45 % ili apsolutno za 26. 473) u odnosu na Osječko-baranjsku (smanjenje od -10,00 % ili apsolutno za 36. 687).

Najveći stepen ukupne depopulacije u razdoblju od 1991. do 2001. godine zabeležen je u okupiranim opštinama i gradovima. Najveće relativno smanjenje među gradovima zabeleženo je u Vukovaru čije je ukupno stanovništvo smanjeno za 32,24 % (tablica 1), a među opštinama se posebno ističu Tompojevci (pad od 35,35 %), Popovac (pad od 33,02 %), Jagodnjak (pad od 29,57 %), Lovas (pad od 29,23 %), Petlovac (pad od 27,53 %) i Draž (pad od 27,41 %).

Porast ukupnog broja stanovnika u razdoblju od 1991. do 2001. godine zabeležen je u 14 opština i gradova (4 u Osječko-baranjskoj, 10 u Vukovarsko-srijemskoj županiji). Najveći porast zabeležen je u Županji (13,49 %) što je posljedica snažnih ulaznih migracijskih strujanja čije je glavno izvorište prostor bosanske Posavine (tablica 1). Porastom se još ističu opštine Privlaka (7,85 %), Cerna (5,22 %), Bošnjaci (5,12 %) i Čepin (5,01 %). Važno je istaći da jedan od razloga porasta stanovništva prostora bivše opštine Županja leži u činjenici da na prostoru navedene (bivše) opštine nije bilo niti jedno okupirano naselje.

2.3.3 Nacionalne manjine u hrvatskom Podunavlju

Na popisu iz 2001. godine zabeleženo je smanjenje pripadnika mađarske nacionalne manjine na razini RH za oko 25%. Samo je u Ličko – senjskoj županiji broj Mađara 2001. godine ostao isti kao deset godina ranije dok je u svim ostalim županijama smanjen. To je najizraženije zabeleženo u Karlovačkoj županiji gde je mađarska zajednica gotovo brojčano prepolovljena (- 55,6%). U Osječko – baranjskoj županiji živi 59,0% svih Mađara u Hrvatskoj dok više od hiljadu pripadnika imaju još u Bjelovarsko - bilogorskoj i Vukovarsko – srijemskoj županiji. U potonjoj još uvek zadržavaju udio od 1% u ukupnom stanovništvu premda su još npr. 1971. činili 2,2% stanovništva županije. Dakako da najznačajniji udio čine

u Osječko – baranjskoj županiji (3%) gde se nalazi i najveći broj naselja sa mađarskom etničkom većinom.²²

Slično kao i kod Čeha, između 1991. i 2001. zabeleženo relativno smanjenje broja osoba kojima je mađarski materinski jezik je za oko deset posto veće nego relativno smanjenje broja Mađara po nacionalnoj pripadnosti. Tako je 1991. mađarski kao materinski jezik navelo 19.684 osoba a 2001. tek 12.650, dok se 16.595 hrvatskih državljana izjasnilo Mađarima.

Tablica 2: Broj Mađara u hrvatskim županijama 1991. i 2001. i indeks promene

ŽUPANIJA	Broj pripadnika		Indeks promene
	1991.	2001.	2001/1991.
Zagrebačka	194	158	81.4
Krapinsko – zagorska	33	25	75.8
Sisačko – moslavačka	266	148	55.6
Karlovačka	72	32	44.4
Varaždinska	77	56	72.7
Koprivničko – križevačka	120	108	90.0
Bjelovarsko – bilogorska	2.022	1.188	58.8
Primorsko – goranska	622	516	83.0
Ličko – senjska	18	18	100.0
Virovitičko – podravska	385	255	66.2
Požeško – slavonska	334	221	66.2
Brodsko – posavska	106	81	76.4
Zadarska	153	89	58.2
Osječko – baranjska	12.501	9.784	78.3
Šibensko – kninska	106	68	64.2
Vukovarsko – srijemska	3.117	2.047	65.7
Splitsko – dalmatinska	362	262	72.4
Istarska	580	536	92.4
Dubrovačko – neretvanska	114	89	78.1
Međimurska	91	73	80.2
Grad Zagreb	1.082	841	77.7
UKUPNO RH	22.355	16.595	74.2

Izvor: Nacionalne manjine u Hrvatskoj, autor: Siniša Tatalović, izdavač: STINA, godina 2005.

Današnji broj od 4.712 pripadnika slovačke nacionalne manjine u RH je znatno manji u odnosu na razdoblje oko Drugog svetskog rata kada ih je zabeležen najveći broj (1948. ih je bilo 10.097). U Osječko – baranjskoj i Vukovarsko – srijemskoj županiji živjelo je 74,1% svih Slovaka u Hrvatskoj prema popisu 2001. Najveći relativni pad broja Slovaka zabeležen je u Požeško - slavonskoj županiji, a iznosio je 43,7%.

²² Među hrvatskim gradovima i opštinama Mađari su 2001. godine većinu stanovništva činili jedino u opštini Kneževi Vinogradi. Analizirajući naseljsku strukturu proizlazi da su u 15 hrvatskih naselja većinsko stanovništvo 1991. još uvijek bili Mađari.

Tablica 3: Broj Slovaka u hrvatskim županijama 1991. i 2001. i indeks promene

ŽUPANIJA	Broj pripadnika		Indeks promene 2001/1991.
	1991.	2001.	
Zagrebačka	65	47	72.3
Krapinsko – zagorska	18	13	72.2
Sisačko – moslavačka	366	243	66.4
Karlovačka	21	20	95.2
Varaždinska	16	13	81.3
Koprivničko – križevačka	10	10	100.0
Bjelovarsko – bilogorska	56	46	82.1
Primorsko – goranska	120	125	104.2
Ličko – senjska	7	5	71.4
Virovitičko – podravska	36	23	63.9
Požeško – slavonska	213	120	56.3
Brodsko – posavska	43	28	65.1
Zadarska	54	43	79.6
Osječko – baranjska	2.390	2.155	90.2
Šibensko – kninska	38	31	81.6
Vukovarsko – srijemska	1.630	1.338	82.1
Splitsko – dalmatinska	112	109	97.3
Istarska	162	144	88.9
Dubrovačko – neretvanska	27	22	81.5
Međimurska	11	6	54.5
Grad Zagreb	211	171	81.0
UKUPNO RH	5.606	4.712	84.1

U Hrvatskoj postoje dva naselja sa većinskim slovačkim stanovništvom. To su Jelisavac u gradu Našice te Josipovac Punitovački u opštini Punitovci. Ipak, njihovo je najvažnije središte Ilok u kojemu je 1991. živela petina svih Slovaka u Hrvatskoj (20,6%). U slovačkim naseljima, koja su etnički kompaktna upotrebljavaju se dijalektalni govori krajeva iz kojih su stigli pripadnici slovačke nacionalne manjine, dok se u mešanim naseljima više oseća uticaj hrvatskog jezika kao jezika sredine. Kao i kod drugih, i kod slovačke nacionalne manjine jezik koji se upotrebljava u školama i drugim institucijama gde je osigurana ravnopravna upotreba jezika nacionalne manjine sa hrvatskim jezikom jest slovački književni jezik.

Najbrojnija nacionalna manjina u Hrvatskoj su Srbi čiji je postotni udeo smanjivan još i u austrougarskom razdoblju premda im je apsolutni broj tada rastao iz popisa u popis. U prvom popisu nakon Drugoga svetskog rata 1948. udeo Srba bio je još nešto manji nego na kraju austrougarskog razdoblja (14,4% naspram 16,3% – 1910. godine), no nakon toga beleži lagani porast do 1961. U sledeća dva međupopisja ponovno je zabeležen pad udela Srba, što je u razdoblju od 1961. do 1971. posledica stagnacije, a u razdoblju od 1971. do 1981. čak i pada njihova apsolutnog broja. U razdoblju od 1981. do 1991. ponovno je zabeležen porast i

apsolutnog broja Srba i njihovog postotnog udela. Posljednje međupopisno razdoblje donelo je najdrastičniju promjenu broja Srba jer je njihov broj smanjen za 380.032 odnosno za 65,3% u odnosu na 1991. Istodobno je udeo Srba u ukupnom stanovništvu smanjen sa 12,2% na 4,5% (201. 631). Relativno najveće smanjenje broja Srba zabeleženo je u Zadarskoj (89,0%) a najmanje u Istarskoj županiji (32,2%) (Pokos, 2004).

Tablica 4: Broj Srba u hrvatskim županijama 1991. i 2001., te indeks promene

ŽUPANIJA	Broj pripadnika		Indeks promene 2001/1991.
	1991.	2001.	
Zagrebačka	5.886	2.720	46.2
Krapinsko – zagorska	357	224	62.7
Sisačko – moslavačka	91.304	21.617	23.7
Karlovačka	46.888	15.651	33.4
Varaždinska	1.428	761	53.3
Koprivničko – križevačka	4.051	2.408	59.4
Bjelovarsko – bilogorska	23.255	9421	40.5
Primorsko – goranska	28.399	15.005	52.8
Ličko – senjska	30.975	6.193	20.0
Virovitičko – podravska	21.905	6.612	30.2
Požeško – slavonska	22.572	5.616	24.9
Brodsko – posavska	19.957	5.347	26.8
Zadarska	51.849	5.716	11.0
Osječko – baranjska	57.167	28.866	50.5
Šibensko – kninska	52.185	10.229	19.6
Vukovarsko – srijemska	45.491	31.644	69.6
Splitsko – dalmatinska	15.374	5.520	35.9
Istarska	9.754	6.613	67.8
Dubrovačko – neretvanska	6.249	2.409	38.6
Međimurska	421	248	58.9
Grad Zagreb	46.196	18.811	40.7
UKUPNO RH	581.663	201.631	34.7

2.3.4 Promene u nacionalnom sastavu stanovništva hrvatskog Podunavlja

Analiza promene narodnosnog sastava hrvatskog Podunavlja u razdoblju od 1991. do 2001. godine pokazuje evidentnu etničku homogenizaciju izraženu kroz znatno povećanje udela hrvatskog stanovništva u ukupnome. Ukupan broj Hrvata na prostoru hrvatskog Podunavlja povećan je s 420. 104 (1991.) na 437 .522 (2001.). Uzme li se u obzir smanjenje ukupnog stanovništva hrvatskoga Podunavlja za 10,6 %, snažno povećanje udela hrvatskog stanovništva (sa 70,20 % (1991.) na 80,73 % (2001.)) još više dolazi do izražaja (tablica 5). U istom razdoblju ukupan broj srpskoga stanovništva smanjen je sa 102. 794 (1991.) na 60. 510

(2001.) ili u relativnom smislu sa 17,17 % (1991.) na 11,30 % (2001.). Dakle, hrvatska etnička homogenizacija još je više izražena smanjenjem srpskog etničkog elementa, koji je, još 1991. godine, bio najbrojnija etnička manjina na ovome prostoru.

Promena udela hrvatskog i srpskog stanovništva hrvatskog Podunavlja na županijskom nivou pokazuje slična obeležja. Udeo Hrvata na području Osječko-baranjske županije povećan je sa 71,42 % (1991.) na 83,89 % (2001.) ili za 17,46 %, dok je u Vukovarsko-srijemskoj županiji udeo Hrvata povećan sa 68,27 % (1991.) na 78,27 % (2001.) ili za 14,65 % (tablica 5). Udeo srpskog stanovništva u ukupnome tokom razdoblja 1991. – 2001. znatno je smanjen u obe promatrane županije (u Osječko-baranjskoj za 44,04 %, a u Vukovarsko-srijemskoj za 21,53 %).

Tablica 5. Promjene u narodnosnom sastavu stanovništva hrvatskog Podunavlja 1991. - 2001. godine po gradovima i opštinama

Grad/opština	Godina	Br.St.	Hrvati	% H.	Indeks H.*	Srbi	% S.	Indeks S.*
Beli Manastir	1991.	13 108	4 945	37,73	146,81	4 217	32,17	82,62
	2001.	10 986	6 085	55,39		2 920	26,58	
Belišće	1991.	12 456	10 879	87,34	107,18	483	3,88	52,58
	2001.	11 786	11 033	93,61		241	2,04	
Donji Miholjac	1991.	10 650	9 437	88,61	106,82	540	5,07	48,32
	2001.	10 265	9 716	94,65		252	2,45	
Đakovo	1991.	29 493	27 672	93,83	102,83	748	2,54	37,01
	2001.	30 092	29 037	96,49		282	0,94	
Našice	1991.	17 432	13 900	79,74	109,66	1 397	8,01	52,43
	2001.	17 320	15 145	87,44		727	4,20	
Osijek	1991.	129 792	90 179	69,48	124,61	22 778	17,55	43,59
	2001.	114 616	99 234	86,58		8 767	7,65	
Valpovo	1991.	12 607	11 559	91,69	104,90	346	2,74	52,55
	2001.	12 327	11 856	96,18		177	1,44	
Antunovac	1991.	4 246	3 524	83,00	113,24	380	8,95	29,16
	2001.	3 559	3 345	93,99		93	2,61	
Bilje	1991.	6 455	2 410	37,34	147,59	708	10,97	40,93
	2001.	5 480	3 020	55,11		246	4,49	
Bizovac	1991.	5 073	4 787	94,36	103,30	80	1,58	79,11
	2001.	4 979	4 853	97,47		62	1,25	
Čeminac	1991.	3 536	2 805	79,33	112,91	252	7,13	37,31
	2001.	2 856	2 558	89,57		76	2,66	
Čepin	1991.	12 285	9 593	78,09	118,22	1 759	14,32	33,80
	2001.	12 901	11 910	92,32		625	4,84	
Darda	1991.	8 685	3 107	35,77	145,01	3 293	37,92	74,97
	2001.	7 062	3 663	51,87		2 008	28,43	
Donja Motičina	1991.	1 990	1 884	94,67	102,34	52	2,61	34,87
	2001.	1 865	1 807	96,89		17	0,91	
Draž	1991.	4 623	2 801	60,59	112,03	162	3,50	80,00
	2001.	3 356	2 278	67,88		94	2,80	
Drenje	1991.	3 375	2 867	84,95	110,17	299	8,86	36,79
	2001.	3 071	2 874	93,59		100	3,26	

Durdenovac	1991.	9 097	8 306	91,30		351	3,86	
	2001.	7 946	7 640	96,15	105,31	160	2,01	52,07
Erdut	1991.	10 197	3 493	34,26		5 165	50,65	
	2001.	8 417	3 117	37,03	108,90	4 538	53,91	106,44
Ernestinovo	1991.	2 898	1 613	55,66		472	16,29	
	2001.	2 225	1 496	67,24	120,80	187	8,40	51,57
Feričanci	1991.	2 676	2 517	94,06		72	2,69	
	2001.	2 418	2 330	96,36	102,45	40	1,65	61,34
Gorjani	1991.	1 916	1 789	93,37		69	3,60	
	2001.	1 832	1 761	96,12	102,95	27	1,47	40,83
Jagodnjak	1991.	3 602	649	18,02		2 532	70,29	
	2001.	2 537	676	26,65	147,89	1 642	64,72	92,08
Kneževi Vinogradi	1991.	6 848	1 764	25,76		1 437	20,98	
	2001.	5 186	1 781	34,34	133,31	956	18,43	87,85
Koška	1991.	5 615	3 920	69,81		1 250	22,26	
	2001.	4 411	3 894	88,28	126,46	344	7,80	35,04
Levanjska Varoš	1991.	1 378	982	71,26		338	24,53	
	2001.	1 266	1 006	79,46	111,51	207	16,35	66,65
Magadenovac	1991.	2 432	1 899	78,08		417	17,15	
	2001.	2 239	1 888	84,32	107,99	225	10,05	58,60
Marijanci	1991.	3 020	2 878	95,30		83	2,75	
	2001.	2 719	2 637	96,98	101,76	47	1,73	62,91
Petlovac	1991.	3 785	2 521	66,61		273	7,21	
	2001.	2 743	1 957	71,35	107,12	144	5,25	72,82
Petrijevci	1991.	2 972	2 775	93,37		38	1,28	
	2001.	3 068	2 960	96,48	103,33	22	0,72	56,25
Podgorač	1991.	4 019	2 364	58,82		1 364	33,94	
	2001.	3 314	2 611	78,79	133,95	572	17,26	50,85
Pod.Moslavina	1991.	1 606	1 481	92,22		91	5,67	
	2001.	1 451	1 392	95,93	104,02	47	3,24	57,14
Popovac	1991.	3 623	1 741	48,05		977	26,97	
	2001.	2 427	1 675	69,02	143,64	506	20,85	77,31
Punitovci	1991.	2 027	1 296	63,94		125	6,17	
	2001.	1 850	1 144	61,84	96,72	10	0,54	8,75
Satnica Đakovačka	1991.	2 623	2 564	97,75		18	0,69	
	2001.	2 572	2 550	99,14	101,42	4	0,16	23,19
Semeljci	1991.	4 980	4 816	96,71		78	1,57	
	2001.	4 858	4 775	98,29	101,63	24	0,49	31,21
Strizivojna	1991.	2 728	2 667	97,76		14	0,51	
	2001.	2 759	2 727	98,84	101,10	8	0,29	56,86
Šodolovci	1991.	2 604	167	6,41		2 262	86,87	
	2001.	1 955	240	12,28	191,58	1 653	84,55	97,33
Trnava	1991.	2 206	1 794	81,32		368	16,68	
	2001.	1 900	1 670	87,89	108,08	180	9,47	56,77
Viljevo	1991.	2 657	1 338	50,36		1 273	47,91	
	2001.	2 396	1 940	80,97	160,78	401	16,74	34,94
Viškovci	1991.	2 154	2 058	95,54		42	1,95	
	2001.	2 060	2 012	97,67	102,23	20	0,97	49,74
Vladislavci	1991.	2 360	1 306	55,34		576	24,41	
	2001.	2 124	1 699	79,99	144,54	172	8,10	33,18
Vuka	1991.	1 364	1 187	87,02		88	6,45	
	2001.	1 312	1 253	95,50	109,74	43	3,28	50,85
Osječko-baranjska	1991.	367 193	262 234	71,42		57 267	15,60	
	2001.	330 506	277 245	83,89	117,46	28 866	8,73	55,96
Ilok	1991.	9 748	6 848	70,27		680	6,98	
	2001.	8 351	6 425	76,94	109,49	566	6,78	97,13
Otok	1991.	7 924	7 709	97,29		30	0,38	

	2001.	7 755	7 676	98,98	101,74	14	0,18	47,37
Vinkovci	1991.	38 580	28 650	74,26		6 138	15,91	
	2001.	35 912	31 958	88,99	119,84	2 513	7,00	44,00
Vukovar	1991.	46 735	22 166	47,43		15 143	32,40	
	2001.	31 670	18 199	57,46	121,15	10 412	32,88	101,48
Županja	1991.	14 435	13 230	91,65		322	2,23	
	2001.	16 383	15 801	96,45	105,24	137	0,84	37,67
Andrijaševci	1991.	4 031	3 902	96,80		21	0,52	
	2001.	4 249	4 202	98,89	102,16	10	0,24	46,15
Babina Greda	1991.	4 205	4 045	96,20		12	0,29	
	2001.	4 262	4 210	98,78	102,68	10	0,23	79,31
Bogdanovci	1991.	3 167	1 508	47,62		365	11,53	
	2001.	2 366	1 266	53,51	112,37	241	10,19	88,38
Borovo	1991.	6 442	604	9,38		5 146	79,88	
	2001.	5 360	425	7,93	84,54	4 640	86,57	108,38
Bošnjaci	1991.	4 426	4 228	95,53		30	0,68	
	2001.	4 653	4 592	96,69	103,31	13	0,28	41,18
Cerna	1991.	4 742	4 405	92,89		43	0,91	
	2001.	4 990	4 917	98,54	106,80	8	0,16	17,58
Drenovci	1991.	7 202	5 822	80,84		404	5,61	
	2001.	7 424	6 461	87,03	107,66	208	2,80	49,91
Gradište	1991.	3 297	3 101	94,06		16	0,49	
	2001.	3 382	3 328	98,40	104,61	12	0,35	71,43
Gunja	1991.	5 176	2 920	56,41		306	5,91	
	2001.	5 033	3 236	64,30	113,99	188	3,74	63,28
Ivankovo	1991.	8 268	8 088	97,82		25	0,30	
	2001.	8 676	8 601	99,14	101,35	3	0,03	10,00
Jarmina	1991.	2 629	2 471	93,99		49	1,86	
	2001.	2 627	2 578	98,13	104,40	21	0,80	43,01
Lovas	1991.	2 231	1 679	75,26		277	12,42	
	2001.	1 579	1 344	85,12	113,10	106	6,71	54,03
Markušica	1991.	3 712	254	6,84		3 292	88,69	
	2001.	3 053	207	6,78	99,12	2 771	90,76	102,33
Negoslavci	1991.	1 682	25	1,49		1 594	94,77	
	2001.	1 466	29	1,98	132,89	1 416	96,59	101,92
Nijemci	1991.	6 965	5 853	84,03		905	12,99	
	2001.	5 998	5 310	88,53	105,36	607	10,12	77,91
Nuštar	1991.	6 612	5 663	85,65		430	6,50	
	2001.	5 862	5 322	90,79	106,00	159	2,71	41,69
Privlaka	1991.	3 501	3 346	95,57		36	1,03	
	2001.	3 776	3 726	98,68	103,25	12	0,32	31,07
Stari Jankovci	1991.	6 617	3 920	59,24		2 005	30,30	
	2001.	5 216	3 625	69,50	117,32	1 212	23,24	76,70
Stari Mikanovci	1991.	3 400	3 326	97,82		9	0,26	
	2001.	3 387	3 346	98,79	100,99	3	0,09	34,62
Tompojevci	1991.	3 092	1 164	37,65		694	22,45	
	2001.	1 999	1 181	59,08	156,92	202	10,11	45,03
Tordinci	1991.	2 868	1 900	66,25		206	7,18	
	2001.	2 251	1 708	75,88	114,54	102	4,53	63,09
Tovarnik	1991.	4 240	3 319	78,28		688	16,23	
	2001.	3 335	3 022	90,61	115,75	236	7,08	43,62
Trpinja	1991.	7 672	467	6,09		6 579	85,75	
	2001.	6 466	483	7,47	122,66	5 774	89,30	104,14
Vodinci	1991.	2 099	2 048	97,57		6	0,29	
	2001.	2 113	2 107	99,72	102,20	3	0,14	48,28
Vrbanja	1991.	5 543	5 209	93,97		76	1,37	
	2001.	5 174	4 992	96,48	102,67	45	0,87	63,50

Vukovarsko-srijemska	1991.	231 241	157 870	68,27		45 527	19,69	
	2001.	204 768	160 277	78,27	114,65	31 644	15,45	78,47
HR.PODUNAVLJE	1991.	598 434	420 104	70,20		102 794	17,17	
	2001.	535 274	437 522	81,73	116,42	60 510	11,30	65,81

Izvor: Narodnosni i verski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima, DZSRH, Zagreb, 1998.; Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2002. (www.dzs.hr).

Promena broja i udela Hrvata i Srba na nivou gradova i opština hrvatskoga Podunavlja, također pokazuje hrvatsku etničku homogenizaciju. Tako je u promatranome razdoblju udeo Hrvata povećan u svih 12 gradova te u 57 od ukupno 60 opština ovoga prostora. Najveći porast udela Hrvata u gradskim naseljima zabeležen je u Belom Manastiru (povećanje od 46,81 %), a zatim se ističu Osijek (povećanje od 24,61 %) i Vukovar (povećanje od 21,15 %). Povećanjem udela hrvatskog stanovništva, među opštinama, ističu se Šodolovci (povećanje od 91,58 %), Viljevo (povećanje od 60,78 %), Tompojevci (povećanje od 56,92 %) te Jagodnjak (povećanje od 47,89 %). Međutim, u spomenutim opštinama povećanje udela Hrvata posledica je snažnog iseljavanja srpskoga stanovništva jer se u njima broj Hrvata u apsolutnom smislu također smanjio.

Relativno je najveća depopulacija srpskog stanovništva u razdoblju od 1991. do 2001. godine, izražena kroz indeks promene njihova udela u ukupnoj populaciji (tablica 5), bila u opštinama: Punitovci (-91,25 %), Ivankovo (-90,00 %), Cerna (-82,02 %), Antunovac (-70,84 %), Privlaka (-68,93 %), Semeljci (-68,79 %) i Vladislavci (-66,82 %). Udo Srba povećan je, među gradovima, samo u Vukovaru (za 1,48 %), a među opštinama u Borovu (za 8,38 %), Erdutu (za 6,44 %), Trpinji (za 4,14 %), Markušići (za 2,33 %) i Negoslavicima (za 1,92 %). Ipak, ukupan broj Srba u Vukovaru i svim navedenim opštinama znatno je smanjen, bez obzira na porastu njihova udela.

Za dobivanje potpunije slike promena u odnosu broja hrvatskog i srpskog stanovništva na prostoru hrvatskog Podunavlja potrebno je analizirati promene apsolutnog broja Hrvata i Srba na razini opština i gradova (tablica 5).

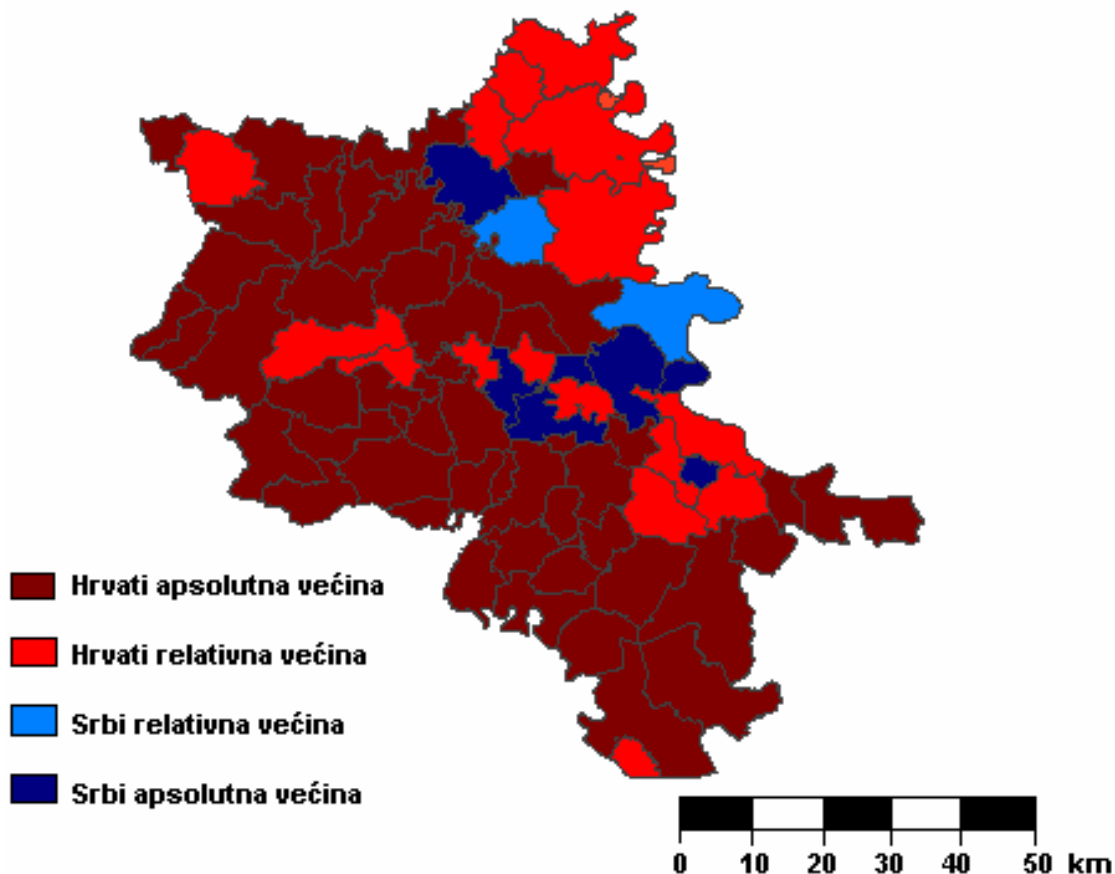
Hrvati su brojem svojih pripadnika porasli u 9 gradova i 30 opština, dok su smanjenje doživeli u 3 grada i 30 opština hrvatskog Podunavlja. U Osječko-baranjskoj županiji porast hrvatskog stanovništva zabeležen je u svih 7 gradova te u 15 opština, dok je u Vukovarsko-srijemskoj porast prisutan u 2 grada i 15 opština. Apsolutno je broj Hrvata najviše porastao u

Osijeku (9. 055 stanovnika), Vinkovcima (3. 308 stanovnika) i Županji (2. 571 stanovnika). Među opštinama najveći porast pripadnika hrvatske narodnosti zabilježen je u Čepinu (2. 317 stanovnika), Drenovcima (639 stanovnika) i Bilju (610 stanovnika). Istodobno, broj Hrvata najviše je smanjen u Vukovaru (3. 967 stanovnika) i Iloku (423 stanovnika).

Potrebno je istaći da niti jedna administrativno-teritorijalna jedinica hrvatskog Podunavlja, koja je između 1991. i 2001. godine imala porast broja stanovnika, nije u istom razdoblju zabeležila smanjenje hrvatskog stanovništva. Također, zanimljivo je napomenuti da su gradovi: Beli Manastir, Belišće, Našice, Osijek, Valpovo i Vinkovci te opštine: Bilje, Bizovac, Darda, Drenje, Jagodnjak, Kneževi Vinogradi, Levanjska Varoš, Podgorač, Šodolovci, Viljevo, Vladislavci, Vuka, Gunja, Jarmina i Stari Mikanovci između 1991. i 2001. godini unatoč ukupnoj depopulaciji imali porast broja Hrvata.

Ukupan broj Srba na prostoru hrvatskog Podunavlja u razdoblju od 1991. do 2001. smanjen je za 42. 284 stanovnika ili za 41,14 % (tablica 5). Do regresa srpske etničke manjine došlo je u svim gradovima i opštinama Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije. Apsolutno je broj Srba najviše smanjen u Osijeku (za 14. 011), Vukovaru (za 4. 731), Vinkovcima (za 3. 625), Belom Manastiru (za 1. 297), Dardi (za 1. 285) te Čepinu (za 1. 134). Dakle, uglavnom se radilo o gradskim naseljima gde je, u apsolutnom smislu, srpsko stanovništvo i živelo u najvećem broju. Ratna zbivanja početkom 1990-ih godina izazvala su veliki odlev srpskog stanovništva koje je činilo značajan udeo u državnoj administraciji, političkim telima i vojnim službama.

Prostorni prikaz narodnosne strukture hrvatskog Podunavlja iz 1991. godine (slika 1) pokazuje da su Hrvati bili apsolutna većina u 10 gradova i 39 općina. Najveći udeo Hrvata među gradskim naseljima imali su: Otok (97,29 %), Đakovo (93,83 %), Valpovo (91,69 %) i Županja (91,65 %). Među opštinama sa apsolutnom većinom hrvatskog stanovništva najveći udeo Hrvata imali su: Stari Mikanovci (97,82 %), Ivankovo (97,82 %), Strizivojna (97,76 %), Satnica Đakovačka (97,75 %), Andrijaševci (96,80 %) i Semeljci (96,71 %).

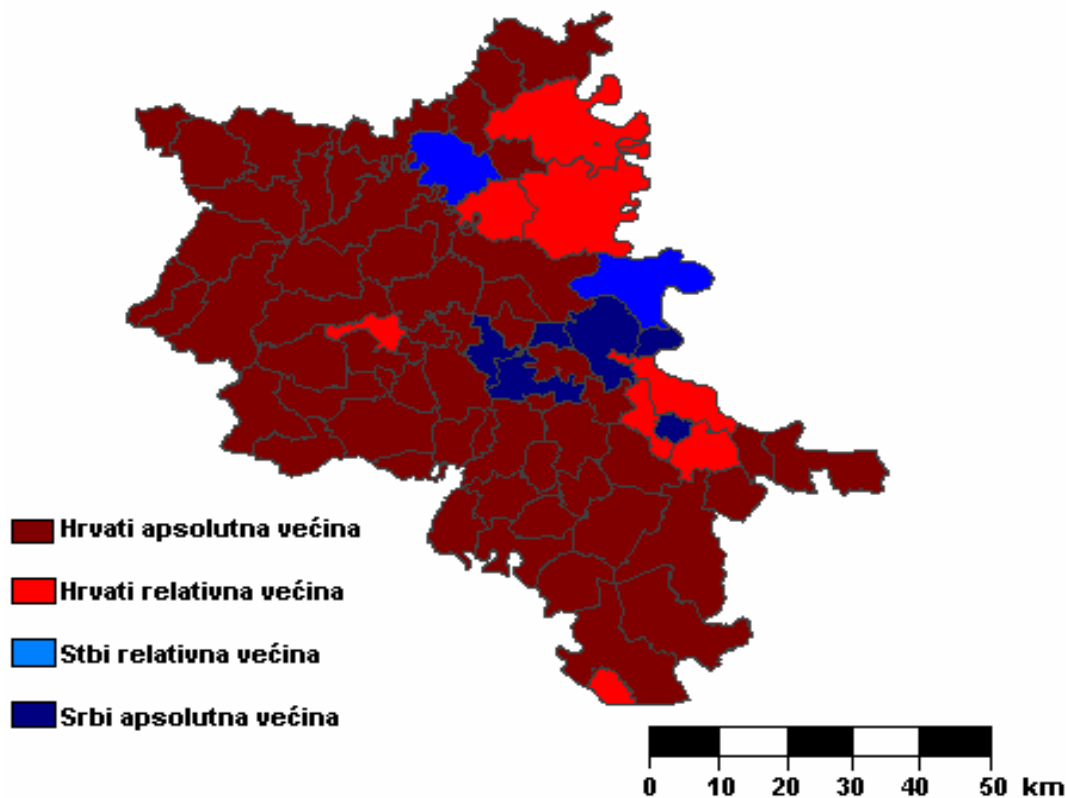
Slika 3: Narodnosni sastav stanovništva hrvatskog Podunavlja 1991. godine po opštinama i gradovima

Izvor: Narodnosni i verski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima, DZSRH, Zagreb, 1998.

Relativnu većinu na prostoru hrvatskog Podunavlja Hrvati su 1991. godine imali u 2 grada (Vukovar i Beli Manastir) i 13 opština (Bilje, Bogdanovci, Draž, Ernestinovo, Gunja, Kneževi Vinogradi, Podgorač, Popovac, Punitovci, Stari Jankovci, Tompojevci, Viljevo i Vladislavci) (slika 1). Iste godine Srbi su činili relativnu većinu u opštinama Erdut (50,65 %) i Darda (37,92 %). U 6 opština srpsko stanovništvo imalo je apsolutnu većinu, a to su Negoslavci (94,77 %), Markušica (88,69 %), Šodolovci (86,87 %), Trpinja (85,75 %), Borovo (79,88 %) i Jagodnjak (70,29 %).

Analiza prostornog rasporeda naselja s obzirom na udio prevladavajuće etničke skupine (Hrvata ili Srba) pokazuju da naselja sa srpskom većinom prevladavaju u istočnom delu hrvatskog Podunavlja, posebno oko grada Vukovara. Važno je istaknuti da je prilikom srbijanske oružane agresije na Hrvatsku otežavajuća okolnost za stanovništvo Vukovara bila

činjenica da se grad nalazio okružen naseljima sa srpskom većinom stanovništva. To su Borovo (na severu), Trpinja (na severozapadu), Bršadin (na jugozapadu) te Negoslavci (na jugu). Osim navedenog područja, povećanim udelom Srba ističu se baranjske opštine te opštine južno od grada Osijeka. Međutim, vidljivo je da su na prostoru hrvatskog Podunavlja Hrvati 1991. godine bili apsolutno dominantna etnička grupa što je u skladu i sa prostornom dominacijom opština i gradova sa apsolutnom hrvatskom većinom.

Slika 4: Narodnosni sastav stanovništva hrvatskog Podunavlja 2001. godine po opštinama i gradovima

Izvor: Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske 2001. godine po naseljima, DZS, Zagreb, 2002.

Prostorni prikaz sastava stanovništva prema narodnosti 2001. godine, u odnosu na 1991. godinu pokazuje još izraženiju etničku homogenizaciju prostora. Naime, hrvatsko stanovništvo 2001. godine čini apsolutnu većinu u 10 gradova i 46 opština (slika 2). Drugim rečima, u 7 opština Hrvati su postali apsolutna većina u razdoblju od 1991. do 2001. godine, a to su: Draž (67,88 %), Ernestinovo (67,24 %), Podgorač (78,79 %), Popovac (69,02 %), Viljevo (80,97 %), Vladislavci (79,99 %) i Stari Jankovci (69,50 %). Najveći udeo Hrvata

među gradskim naseljima, kao i 1991. godine, imali su: Otok (98,98 %), Đakovo (96,49 %), Županja (96,45 %) i Valpovo (96,18 %). Među opštinama, najvećim udelom Hrvata ističu se: Vođinci (99,72 %), Satnica Đakovačka (99,14 %), Ivankovo (99,14 %), Andrijaševci (98,89 %), Strizivojna (98,84 %), Stari Mikanovci (98,79 %), Gradište (98,40 %) i Semeljci (98,29 %). Relativnu većinu Hrvati su 2001. godine imali u 2 grada (Beli Manastir i Vukovar) i 6 opština hrvatskog Podunavlja (Bilje, Bogdanovci, Gunja, Kneževi Vinogradi, Punitovci i Tompojevci). Dakle, u odnosu na 2001. godinu, broj opština sa relativnom hrvatskom većinom smanjen je s 13 na 6 i to kao posledica povećanja udela Hrvata u njih 7 koje sada imaju apsolutnu hrvatsku većinu.

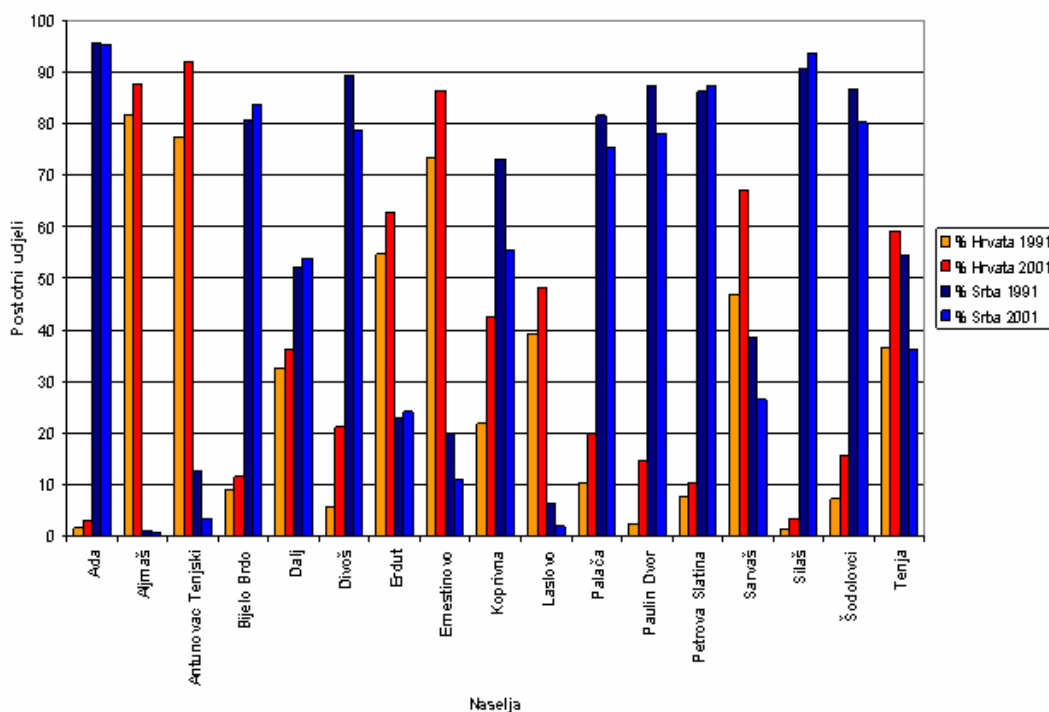
Relativnu većinu 2001. godine srpsko stanovništvo imalo je u opštinama Jagodnjak (64,72 %) i Erdut (53,91 %), dok je apsolutnu većinu imalo u 5 opština: Negoslavci (96,59 %), Markušica (90,76 %), Trpinja (89,30 %), Borovo (86,57 %) i Šodolovci (84,55 %). Od svih opština sa apsolutnom srpskom većinom, samo se u Šodolovcima udeo Srba smanjio dok je u ostalim opštinama porastao (tablica 2). Međutim, u svim navedenim opštinama apsolutni broj Srba se smanjio, pa je ovo povećanje njihova udela posledica snažne ukupne depopulacije i smanjenja broja ostalih nacionalnih manjina. Interesantno je spomenuti da se ukupan broj Hrvata povećao u svim opštinama sa apsolutnom srpskom većinom, izuzev Borova i Markušice.

Promene udela Hrvata i Srba u okupiranim naseljima hrvatskog Podunavlja od 1991. do 2001. godine

Uticaj ratnih zbivanja na promene u narodnosnom sastavu stanovništva hrvatskog Podunavlja očiglednije će prikazati analiza promene odnosa Hrvata i Srba na prostoru okupiranih naselja. U naseljima koja su tokom Domovinskog rata bila okupirana od strane Srba broj stanovnika smanjen je sa 189. 686 (1991.) na 147. 452 (2001.) godine tj. apsolutno za 42. 234 stanovnika (relativno za 22,30 %). Tijekom istog razdoblja broj Hrvata je smanjen sa 82. 830 (1991.) na 79. 426 (2001.) tj. apsolutno za 3. 404 osobe, a broj Srba sa 66. 791 (1991.) na 47. 713 (2001.) tj. apsolutno za 19. 078 osoba. Ueio Hrvata u stanovništvu okupiranih naselja povećan je sa 43,66 % (1991.) na 53,86 % (2001.), dok je udeo Srba smanjen sa 35,21 % (1991.) na 32,35 % (2001.). Dakle, iako je broj Srba drastično smanjen u apsolutnom smislu, njihov relativni udeo nije se mnogo promenio zbog velike ukupne depopulacije spomenutih naselja.

Među okupiranim naseljima bivše opštine Osijek u razdoblju 1991. – 2001. (slika 5) udeo Hrvata najviše se povećao u Sarvašu (sa 46,87 % na 67,25 %). Važno je istaknuti činjenicu da su sva okupirana naselja spomenute (bivše) opštine povećala udeo hrvatskog stanovništva u navedenom razdoblju. Udeo Srba smanjen je u svim naseljima osim u Bijelom Brdu, Dalju, Erdutu, Petrovoj Slatini i Silašu, gde je doživeo mali porast. Međutim, u svim naseljima bivše opštine Osijek apsolutni broj srpskog stanovništva smanjen je u razdoblju od 1991. do 2001. godine.

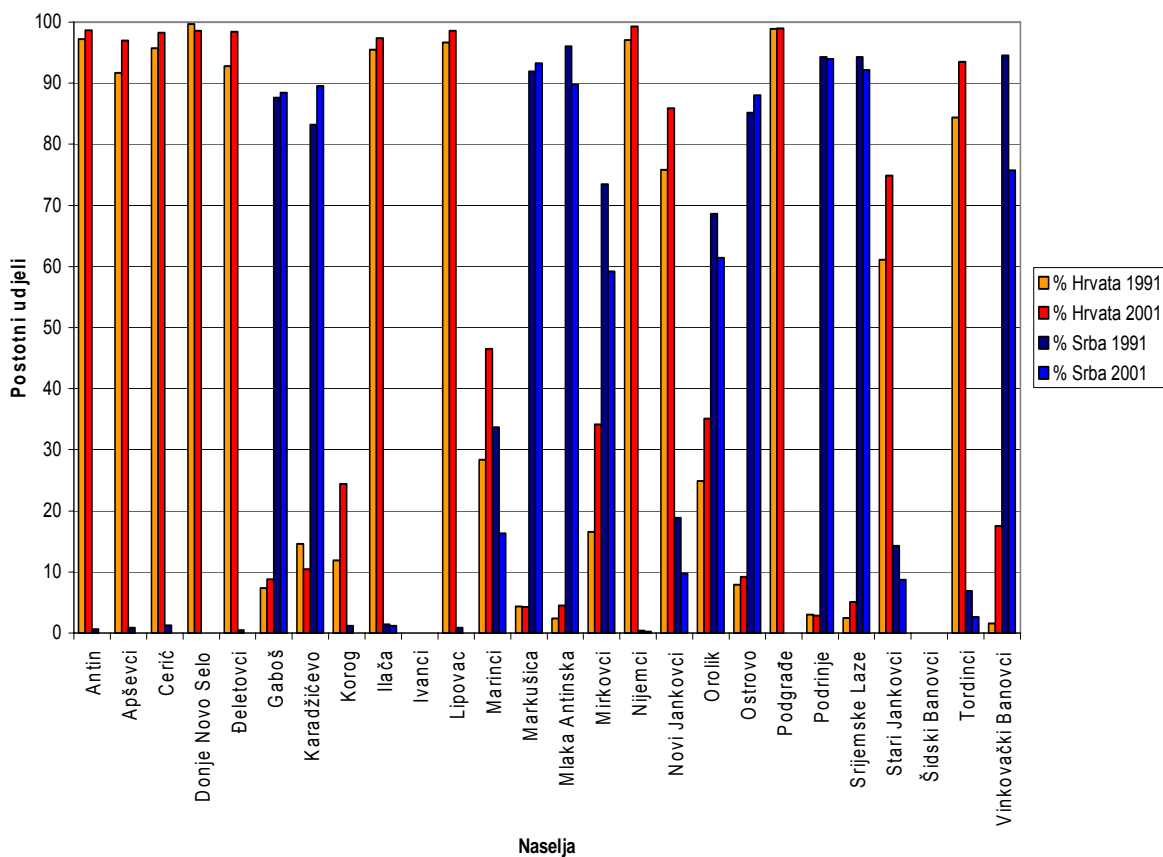

Slika 5: Promjene udela Hrvata i Srba u okupiranim naseljima bivše opštine Osijek (1991.-2001.)

Slično stanje je i u okupiranim naseljima bivše opštine Beli Manastir u razdoblju od 1991. do 2001. godine. Udeo Hrvata u spomenutom razdoblju najviše je povećan u naselju Tikveš (sa 35,62 % na 75,86 %), a smanjen je samo u naseljima: Podolje, Podunavlje, Širine, Zeleno Polje i Zlatna Greda. Sa druge strane, udeo Srba povećan je samo u naseljima: Draž, Gajić, Grabovac, Kotlina, Lug, Podolje, Širine, Zeleno Polje i Zmajevac, ali u vrlo malim postotnim

udelima. Valja istaći da je, među spomenutim naseljima sa povećanjem udela srpskog stanovništva, u apsolutnom smislu broj Srba povećan samo u Gajiću, Kotlini, Lugu i Širinama.

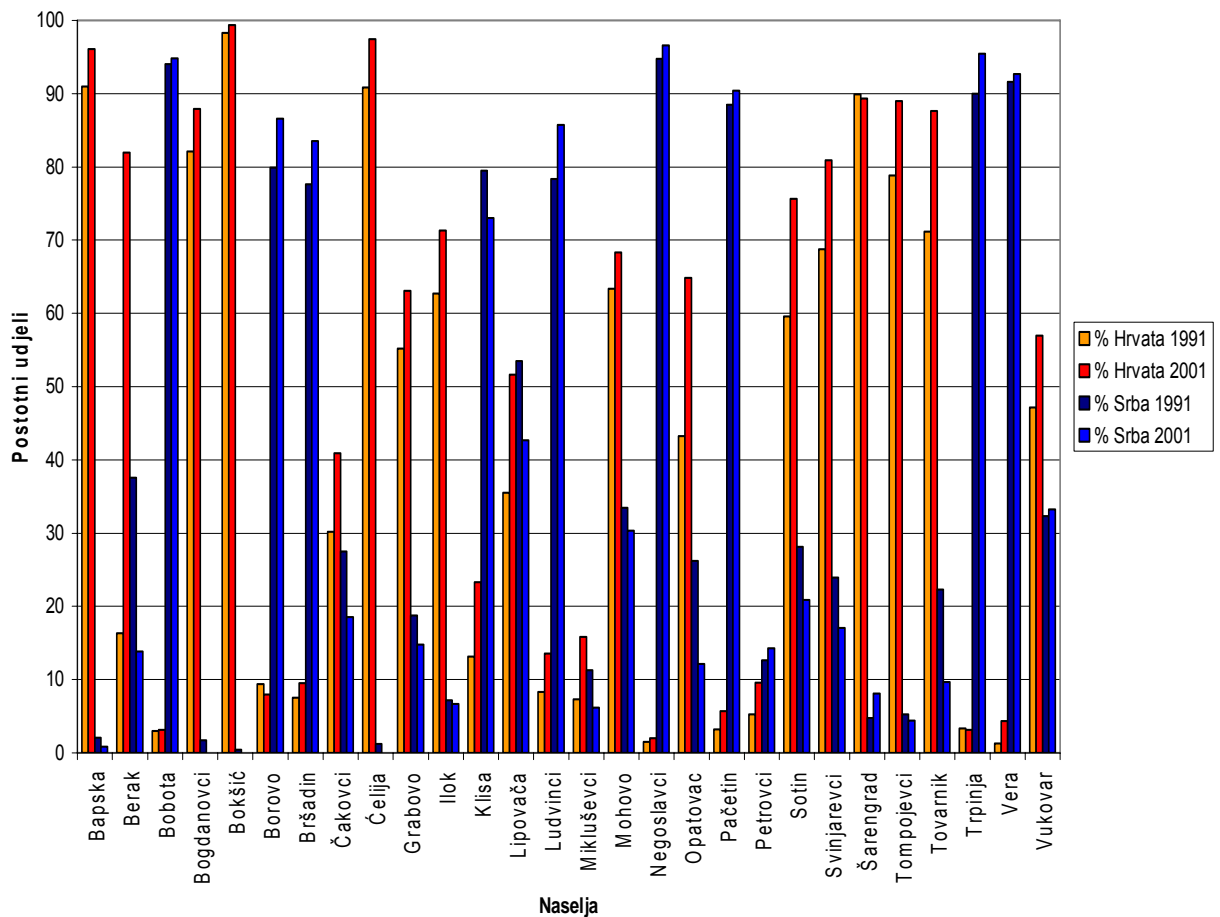
Udeo Hrvata u okupiranim naseljima na prostoru bivše opštine Vinkovci, u razdoblju od 1991. do 2001. (slika 5) najviše je povećan u naseljima: Marinci (za 18,1 %), Mirkovci (za 17,57 %), Vinkovački Banovci (za 15,96 %) i Stari Jankovci (za 13,78 %), dok je u naseljima: Donje Novo Selo, Karadžičevo, Markušica i Podrinje udeo Hrvata smanjen. Udio Srba na

Slika 6: Promjene udela Hrvata i Srba u okupiranim naseljima bivše opštine Vinkovci (1991.-2001.)

području bivše opštine Vinkovci povećan je u naseljima: Gaboš (za 0,75 %), Karadžićevo (za 6,33 %), Markušica (za 1,38 %) i Ostrovo (za 2,85 %). Međutim, apsolutni broj Srba u svim navedenim naseljima je znatno smanjen. Najveće smanjenje udela srpskog stanovništva prisutno je u naseljima Marinci (- 17,31 %) i Mirkovci (- 14,24 %).

Među okupiranim naseljima bivše opštine Vukovar, u razdoblju od 1991. do 2001. godine (slika 6), udeo Hrvata najviše je povećan u naseljima: Bapska (za 65,62 %) i Opatovac (za 21,54 %), dok je u naseljima: Borovo i Trpinja udeo Hrvata smanjen. Udeo Srba najviše je smanjen u naseljima: Berak (- 23,71 %), Opatovac (- 14,04 %) i Tovarnik (- 12,7 %). Povećanje udela srpskog stanovništva u spomenutom razdoblju prisutno je u naseljima: Ludvinci (za 7,37 %), Borovo (za 6,69 %), Bršadin (za 5,91 %), Trpinja (za 5,47 %), Svinjarevci (za 3,33 %), Pačetin (za 1,94 %), Negoslavci (za 1,82 %), Petrovci (za 1,62 %), Vera (za 1,1 %), Vukovar (za 0,9 %) i Bobota (za 0,8 %). Međutim, u svim navedenim naseljima ukupan broj Srba znatno je smanjen što znači da je povećanje njihova udela posledica snažne ukupne depopulacije.

Slika 7: Promene udjela Hrvata i Srba u okupiranim naseljima bivše opštine Vukovar (1991.-2001.)

Analiza promena u udjelima Hrvata i Srba u narodnosnom sastavu hrvatskog Podunavlja u razdoblju od 1991. do 2001. pokazala je uznapredovali proces hrvatske etničke homogenizacije ovog prostora. Ipak, promene u narodnosnom sastavu potrebno je promatrati u kontekstu ukupnih demografskih zbivanja. Proces ukupne depopulacije hrvatskog Podunavlja snažno je uticao na promene u etničkom sastavu. Većina gradova i opština dobila je homogeniji etnički sastav sa dominantnom hrvatskom etničkom komponentom, ali uglavnom ne kao posledica povećanja broja hrvatskog stanovništva, već zbog intenzivnije emigracije Srba. Neke opštine u kojima su Srbi bili većinsko stanovništvo povećale su udeo srpskog stanovništva, iako se u njima ukupan broj Srba smanjio što je uzrokovano iseljavanjem stanovništva drugih narodnosti, posebno Hrvata. Ratna zbivanja početkom 1990-ih godina uticala su na ubrzanje ukupne depopulacije ovoga prostora, a posebno na

iseljavanje, već ionako oslabljenih naraštaja u bioreproduktivnoj dobi. Uopšteno gledajući, promatrani prostor spada u negativni pol hrvatskoga privrednog i demografskog razvoja. Loša sveukupna demografska situacija i loše ekonomske prilike međusobno su povezane uzročno-posledičnim odnosima. Jasno je da je Domovinski rat jedan od glavnih uzroka ovakvog stanja. To znači da spomenute negativnosti treba nastojati otkloniti celokupnim i sveobuhvatnim razvojnim planom koji ne izostavlja pojedine problemske komponente koje mogu usled uzročno posledične povezanosti dovesti u pitanje uspešnu provedbu plana.

3 Nastava geografije u školama nacionalnih manjina u hrvatskom Podunavlju

3.1 Obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina u hrvatskom Podunavlju

Ostvarivanje prava na obrazovanje na materinskom jeziku značajno je za očuvanje i zaštitu identiteta pripadnika nacionalnih manjina, a svakako i očuvanje multikulturalnih osobitosti društva u celini. Pravo na obrazovanje na materinskom jeziku i pismu pripadnika nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj ostvaruje se temeljem člana 11. Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i odredaba Zakona o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Republika Hrvatska obvezuje se na poštivanje i zaštitu prava nacionalnih manjina i drugih temeljnih prava i sloboda čoveka i građanina, vladavine prava i svih ostalih najviših vrednota svog ustavnog i međunarodnog pravnog poretka svim svojim državljanima. Temeljem odredbe člana 15. Ustava Republike Hrvatske u Republici Hrvatskoj garantuje se ravnopravnost pripadnicima svih nacionalnih manjina, a ravnopravnost i zaštita prava nacionalnih manjina uređuje se ustavnim zakonom.

Članom 11. Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina utvrđeno je da je pravo pripadnika nacionalnih manjina na odgoj i obrazovanje na svom jeziku i pismu kojim se služe. Odgoj i obrazovanje pripadnika nacionalne manjine obavlja se u predškolskim

ustanovama, osnovnim i srednjim školama te drugim školskim ustanovama sa nastavom na jeziku i pismu kojim se služe, pod uslovima i na način propisanim posebnim Zakonom o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu i nacionalnih manjina. Ako ne postoje uslovi za osnivanje školske ustanove, odgoj i obrazovanje obavlja se u razrednom odeljenju ili obrazovnoj grupi. Razredno odeljenje i obrazovna grupa organizuju se u školskoj ustanovi sa nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine ili školskoj ustanovi sa nastavom na hrvatskom jeziku i pismu. Broj učenika u takovom razrednom odeljenju ili obrazovnoj grupi može biti i manji od broja učenika propisanog za organizovanje razrednog odeljenja i obrazovne grupe sa nastavom na hrvatskom jeziku i pismu. Nastavni plan i program odgoja i obrazovanja na jeziku i pismu nacionalne manjine, uz opšti deo, obavezno sadrži i deo čiji je sadržaj u vezi sa posebnim osobinama nacionalne manjine (materinski jezik, književnost, historija, geografija i kulturno stvaralaštvo nacionalne manjine).

Upis u školsku ustanovu, razredni odeljenje ili obrazovnu grupu na jeziku i pismu nacionalne manjine, uređuje se odlukom o upisu, koju donose uredi državne uprave u županijama. Odgojno obrazovni rad u školskoj ustanovi sa nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine obavljaju nastavnici iz reda nacionalne manjine koji potpuno vladaju jezikom nacionalne manjine, odnosno nastavnici koji nisu iz redova pripadnika nacionalne manjine, a potpuno vladaju jezikom i pismom nacionalne manjine. Najmanje natpolovična većina članova tela upravljanja školske ustanove sa nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine, iz reda je nacionalne manjine. Za ravnatelja – direktora školske ustanove sa nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine može biti izabrana osoba iz reda nacionalne manjine, odnosno koja nije iz reda nacionalne manjine ako u potpunosti vlada jezikom i pismom nacionalne manjine. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa dužno je za obavljanje poslova iz svoga delokruga za školsku ustanovu sa nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine osigurati potreban broj savetnika i školskih nadzornika iz reda nacionalne manjine, odnosno iz reda osoba koje potpuno vladaju jezikom i pismom nacionalne manjine.

U cilju integracije u širu zajednicu, pripadnici nacionalnih manjina, koji se obrazuju na jeziku i pismu kojim se služe, imaju pravo i obvezu učiti i službeni jezik države u kojoj žive. Pravo na odgoj i obrazovanje pripadnici nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj ostvaruju u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama te drugim školskim ustanovama na jeziku i pismu nacionalnih manjina, kao i drugim oblicima obrazovanja (seminari, ljetne i

zimske škole i sl.). Obrazovanje učenika nacionalnih manjina provodi se na temelju tri modela organiziranja i provođenja nastave i to:

1. Model A, po kojem se celokupna nastava izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine uz obavezno učenje hrvatskog jezika u istom broju sati u kome se uči jezik manjine. Učenici imaju pravo i obvezu učiti dodatne sadržaje za manjinsku zajednicu. Ovaj model nastave izvodi se u posebnoj ustanovi, ali ga je moguće provoditi i u ustanovama sa nastavom na hrvatskom jeziku, a u posebnim odelenjima sa nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine;
2. Model B, po kojem se nastava izvodi dvojezično na način da se prirodna grupa predmeta uči na hrvatskom jeziku, a društvena grupa predmeta na jeziku nacionalne manjine. Nastava se izvodi u ustanovi sa nastavom na hrvatskom nastavnom jeziku, ali u posebnim odelenjima;
3. Model C, po kojem se nastava izvodi na hrvatskom nastavnom jeziku uz dodatnih pet školskih sati namenjenih negovanju jezika i kulture nacionalne manjine. Dodatna satnica u trajanju do pet školskih sati nedeljno obuhvata učenje jezika i književnosti nacionalne manjine, geografije, istorije, muzičke i likovne kulture i umetnosti.

Posebni oblici nastave (seminari, letnje i zimske škole, dopisno-konzultativna nastava) organiziraju se za one učenike za koje ne postoji mogućnost organiziranja redovite nastave po modelu A, B ili C.

Na području Osječko-baranjske županije, zahvaljujući ovim zakonskim odredbama, stvorene su pretpostavke kako bi pripadnici manjina mogli ostvariti svoja prava u području odgoja i obrazovanja. Pravo na odgoj i obrazovanje na svom jeziku i pismu ostvaruju pripadnici srpske nacionalne manjine, mađarske nacionalne manjine, slovačke nacionalne manjine i jemačke nacionalne manjine po modelima A ili C. U nastavku slede informacije koje obuhvataju podatke koji se odnose na:

1. Obrazovanje učenika pripadnika srpske nacionalne manjine,
2. Obrazovanje učenika pripadnika mađarske nacionalne manjine,

3. Obrazovanje učenika pripadnika slovačke nacionalne manjine,
4. Obrazovanje učenika pripadnika nemačke nacionalne manjine i
5. Odgoj dece pripadnika nacionalnih manjina predškolskog uzrasta.

3.1.1 Međunarodni dokumenti o pravu manjina na obrazovanje

Odnos većinskog naroda i manjine (ili više manjina) u okviru jedne zemlje, u današnjem svetu, nije samo pravno-političko već civilizacijsko pitanje – jer uključuje sva pitanja kulture života i društvenih odnosa u najširem smislu u svakoj zemlji; od kulture, obrazovanja, religije i zapošljavanja, do pravnih pitanja i političkog delovanja. To u isto vreme znači da je stanje ovih "većinsko-manjinskih" odnosa i jedan od bitnih pokazatelja civiliziranosti društva i uređenosti jedne države. U društvima gde su kulturne tekovine prevladale nacionalne strasti civilno društvo je glavni moderator ovih odnosa, a u sredinama gde to nije slučaj - ova se pitanja rešavaju u stalnim sukobima sa vladajućom etnocentičnom politikom uz natezajući račun postotaka i međunarodni pritisak.²³

Za (bolje) razumijevanje međuetničkih odnosa kao i za razumijevanje problematike zaštite prava manjina potrebno je poznavati međunarodne pravne standarde u oblasti zaštite ljudskih prava i zaštite prava nacionalnih manjina.

Međunarodni dokumenti o zaštiti prava nacionalnih manjina u oblasti obrazovanja

Temelje za postavljanje modela u zaštiti prava manjina utvrđuju dokumenti OUN o ljudskim pravima i pravima nacionalnih manjina - kojima je cilj uklanjanje diskriminacije čoveka po bilo kojoj osnovi. Kada je u pitanju obrazovanje nacionalnih manjina, polazni su dokumenti – Konvencija o borbi protiv diskriminacije u oblasti prosvete (1960.g.); Međunarodna povelja o

---

²³ Položaj pojedinca (građanina) i njegov društveni i pravni status kao državljanina - sve do kraja I. svetskog rata - bio je u isključivoj nadležnosti države u kojoj je živeo. Građani su, tako, u svakoj pojedinoj državi imali ona prava i slobode koje je pružao pravni poredak države. Poslije I. svetskog rata - osnivanjem Lige naroda (1920.) i potpisivanjem Pakta o njenom osnivanju započeto je postavljanje temelja u izgradnji međunarodnog odnosa u zaštiti ljudskih prava (čl 22 i 23 Pakta) kao i međunarodni interes za položaj nacionalnih manjina. Celovit međunarodni pravni okvir zaštite nacionalnih manjina uveden je nizom dokumenata OUN (u svetskim razmerama) odnosno nizom dokumenata Veća Evrope (za evropske zemlje).

ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966. na snazi od 1976.); Konvencija o pravima deteta (1989.g. na snazi od 1990.); Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim, religijskim i jezičkim manjinama (1992.); Deklaracija o pravu i odgovornosti pojedinaca, grupa i društvenih institucija, na širenje i zaštitu opšte priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda (1998.).

Za pitanja zaštite ljudskih prava kao i prava nacionalnih manjina na evropskom kontinentu, najvažnija je međunarodna institucija Veće Evrope. Pored Veća Evrope još tri međunarodne institucije/inicijative aktivno deluju u području zaštite ljudskih prava i zaštite prava manjina; to su: Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju - OESS, Srednjo-evropska inicijativa - SEI, i Pakt o stabilnosti. Najvažniji su dokumenti Veća Evrope: Okvirna konvencija za zaštitu prava nacionalnih manjina, te Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima (Hrženjak, 1992).

Okvirna konvencija za zaštitu prava nacionalnih manjina

Okvirnu konvenciju za zaštitu prava nacionalnih manjina donelo je Veće Evrope u Strasbourgu 1994.g; ovaj se dokument nadovezuje na Deklaraciju šefova država i vlada članica Veća Evrope (Beč, 9.10.1993.g.) a polazi od (euvropske) Konvencije a zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i njenih protokola, te od namera o zaštiti nacionalnih manjina koje proizlaze iz konvencija i deklaracija UN, kao i iz dokumenata KESS-a, posebno iz Kopenhagena od 29. 06. 1990.g.

U Konvenciji se utvrđuje da “zaštita nacionalnih manjina te prava i sloboda osoba koje su pripadnici tih manjina čini sastavni deo međunarodne zaštite ljudskih prava i kao takva ulazi u okvir međunarodne saradnje”. Prema ovom dokumentu – “svaka osoba koja je pripadnik nacionalne manjine ima pravo slobodno odabrati želi li ili ne želi da se prema njoj postupa kao prema pripadniku takve manjine, te iz takva izbora ili iz korištenja prava koja su povezana s takvim izborom, ne smiju proizlaziti nikakve štetne posledice”.

Države potpisnice Konvencije obvezale su se garantovati osobama koje su pripadnici nacionalnih manjina ravnopravnost pred zakonom, te ravnopravnu zakonsku zaštitu. Sa tim u

vezi zabranjena je svaka diskriminacija koja se temelji na pripadnosti nacionalnoj manjini. Države će, kada je to potrebno, doneti odgovarajuće mere kako bi potaknule punu i delotvorniju ravnopravnost u svim područjima privrednog, društvenog, političkog i kulturnog života između osoba koje su pripadnici nacionalnih manjina i osoba koje su pripadnici većine. Ove se mere neće smatrati diskriminacijom. Države potpisnice, također su se obavezale stvarati uslove koji su potrebni da bi osobe koje su pripadnici nacionalnih manjina zadržale i razvile svoju kulturu, te očuvale temelje svog identiteta, posebno svoju religiju, jezik, tradicije i kulturno nasleđe. Ne dirajući u mere koje poduzimaju u sklopu ostvarivanja njihove opšte integracijske politike, države se moraju uzdržavati od politike ili prakse koja je usmerena na asimilaciju nacionalnih manjina protiv njihove volje, te moraju štiti pripadnike manjina od svakog čina usmerenog na takvu asimilaciju (Ivanović, Komšić, 2002).

Posebno se naglašava da će države potpisnice Konvencije “ohrabrivati duh tolerancije i međukulturalnog dijaloga, te poduzimati delotvorne mere za stvaranje uzajamnog poštovanja i razumevanja, kao i saradnje između svih osoba koje žive na njihovu teritoriju, bez obzira na etnički, kulturni, jezični ili verski identitet tih osoba, a naročito u području obrazovanja, kulture i sredstava javnog komuniciranja” (Gomiene, 1998). Isto tako, obaveza država je da poduzmu i odgovarajuće mere za zaštitu osoba koje zbog svoga etničkog, kulturnog, jezičnog ili verskog identiteta mogu biti izložene pretnjama ili činima diskriminacije, neprijateljstva ili nasilja.

Posebne se obveze država potpisnica u oblasti obrazovanja navode u čl.12, 13 i 14; utvrđeno je da se države “obavezuju, kada je to prikladno, poduzimati mere u području obrazovanja i istraživanja radi njegovanja znanja u kulturi, istoriji, jeziku i veri, kako nacionalnih manjina, tako i većine”. U tom kontekstu “osigurat će se prikladne mogućnosti za obuku učitelja i pristup udžbenicima, olakšavati kontakte između učenika i nastavnika različitih zajednica”. Također će se stvarati uslovi za pristup obrazovanju na svim nivoima za pripadnike nacionalnih manjina. U okviru svojih obrazovnih sistema države će priznati pripadnicima nacionalnih manjina pravo osnivanja privatnih obrazovnih institucija, ali bez obaveze financiranja. Pripadnici manjina imaju pravo naučiti svoj materinji jezik, a u područjima koja tradicionalno ili u znatnom broju naseljavaju pripadnici manjina; države, ukoliko postoji

dovoljna potražnja, moraju nastojati to osigurati, koliko je to moguće, u okvirima svojih obrazovnih sistema. Ovo se primenjuje na način da se ne sprečava učenje službenog jezika.

Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima

Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima usvojilo je Veće Evrope, a stupila je na snagu 1998.g. Ovaj dokument priznaje pravo upotrebe regionalnih i manjinskih jezika u javnom i privatnom životu radi ostvarivanja načela koje države trebaju poštovati, te predlaže konkretne mere za ostvarenje njezinih ciljeva na području obrazovanja, sudstva, uprave i javnih službi, medija, kulturnog i društvenog života, kao i privrede. Kada je u pitanju obrazovanje naglašava se (u čl.8); “zemlje se obavezuju na omogućavanje korištenja regionalnih ili manjinskih jezika u predškolskom, osnovnoškolskom, srednješkolom, stručnom obrazovanju i visoko-školskoj nastavi – bez ugrožavanja prava na podučavanje službenog jezika države) (Buergethal, 1997).

Dokumenti KESS-a

Završni akt Konferencije o evropskoj sigurnosti i saradnji (KESS) je usvojen i potpisan u Helsinkiju 01. 08. 1975.g. Deklaracijom iz završnog akta ističe se odlučnost država da će se pridržavati potpisanih načela - koja su od bitnog značenja i kojima će se rukovoditi u međusobnim odnosima. U sedmom načelu Deklaracije – Poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, uključujući slobodu misli, svesti, vere ili uverenja - ističe se da će države sudionice Konferencije “poštovati ta prava za sve bez razlike na rasu, spol, jezik ili veru” - što je važno za ostvarivanje prava manjina, kao i isticanje stava “da će države poštovati i poticati ostvarivanje građanskih, političkih, ekonomskih, društvenih, kulturnih i drugih prava i sloboda koje proizlaze iz dostojanstva ljudske ličnosti”. Također, valja istaći i “prava na ljudske kontakte, informacije, saradnju i razmenu u kulturi i u obrazovanju”.

U završnim dokumentima više konferencija - koje su usledile nakon konferencije u Helsinkiju - označavane zajedničkim nazivom "Ljudska dimenzija KESS-a", također se

naglašava važnost zaštite prava nacionalnih manjina u evropskim zemljama, a u okviru toga i pitanje obrazovanja.²⁴

Srednjo-evropska inicijativa

Srednjo-evropska inicijativa okuplja države srednje Evrope, a dokument pod nazivom "Instrument SEI za zaštitu manjinskih prava" potpisan je u Torinu (Italija) 19.11.1994.g.²⁵

Države garantuju pripadnicima nacionalnih manjina pravo na izražavanje, očuvanje i razvijanje njihovog etničkog, kulturnog, jezičnog ili verskog identiteta, te na održavanje i razvijanje njihove kulture u svim njenim vidovima. Usvajanje posebnih mera u korist pripadnika nacionalnih manjina u cilju promocije jednakosti između njih i ostalog stanovništva ili kako bi se uzelo u obzir njihove speifične uslove ne smatra se činom diskriminacije. Države su dužne poduzimati svrsi shodne mere za osiguranje zaštite od bilo kakvih dela koja bi poticala nasilje nad osobama ili grupama temeljen nacionalne, rasne, etničke ili verske diskriminacije, neprijateljstva ili mržnje, uključujući antisemitizam.

Područje obrazovanja regulirano je čl. 17 u kojem se utvrđuje - "Države priznaju pravo pripadnika nacionalnih manjina na osnivanje i održavanje vlastitih privatnih predškolskih, školskih i obrazovnih ustanova, te njihovo mnoguće priznavanje u skladu sa odgovarajućim nacionalnim zakonima. Takve ustanove mogu tražiti javno financiranje ili druge doprinose."

Preporuke OEES-a

Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju (OEES) ustanovila je - Helsinškim odlukama iz 1992.g. - funkciju Visokog poverenika za nacionalne manjine (VPNM) kao "*Instrument za sprečavanje sukoba u najranijoj mogućoj fazi*".²⁶

---

²⁴ Bečka konferencija KEES-a (1988.), Konferencija KEES-a u Kopenhagenu (1990.), Pariska povelja za novu Evropu Parizu (1990.), Moskovski sastanak Konferencije o ljudskoj dimenziji KEES (1991.)

²⁵ Dokument su potpisale Austrija, Hrvatska, Italija, Mađarska i Makedonija. Kasnije su isti dokument s preambulom, u kojoj se objašnjava svrha dokumenta, potpisale (30.4.1996) Austrija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Italija, Mađarska, Makedonija i Poljska, a ostavljena je mogućnost da dokument potpišu i druge zainteresirane države.

VPNM je glavni mehanizam OESS-a u prevenciji konflikata koji se odnose na manjine. Kao instrument za prevenciju konflikta VPNM blisko surađuje sa vladama i manjinskim grupama kako bi se osiguralo poštovanje međunarodnih standarda od strane vlada u ovoj oblasti i kako bi se razvijala efikasna praksa.

Zaklada za međuetničke odnose²⁷ je na poziv VPNM organizirala 1995.g. serije konzultacija sa međunarodno priznatim ekspertima (iz više država iz različitih područja značajnih za pitanja obrazovanja manjinskih zajednica) - rezultat kojih su "Haške preporuke o pravu nacionalnih manjina na obrazovanje".

Haške preporuke o pravu nacionalnih manjina na obrazovanje

Ovdje se ne radi o novo-usvojenim međunarodnim dokumentima koji donose nove standarde već "Preporuke" predstavljaju jednostavno i razumljivo ekspertno tumačenje postojećih dokumenata OUN i evropskih institucija, a koje su dokumente države članice OUN i Veća Evrope već ranije prihvatile (potpisale i ratificirale).²⁸

Budući da tekst preporuka već predstavlja tumačenje reguliranih pitanja obrazovanja u različitim međunarodnim dokumentima – ne bi bilo korektno prepričavati/skraćivati ga; a kako se radi o kraćem tekstu - prenosimo ga u celini.

---

²⁶ Ova je odluka nastala kao odgovor međunarodne zajednice na stanje u bivšoj Jugoslaviji (SFRJ) - jer su postojala strahovanja da bi takvi konflikti mogli ponoviti i na drugim mestima u Evropi, pogotovo u zemljama postcosijalističke tranzicije.

²⁷ "Foundation on Inter-ethnic Relation" - nevladina organizacija utemeljena 1993.g. - radi provođenja posebnih ekspertnih aktivnosti za potporu VPNM.

²⁸ Tekst "Preporuka" temelji se na: Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima, Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, Konvenciji o pravima deteta, Konvenciji o borbi protiv diskriminacije u oblasti prosvete, Dokumentu kopenhagenskog sastanka Konferencije o ljudskoj dimenziji KESS-a, Deklaraciji UN o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, verskim i jezičkim manjinama, Okvirnoj konvenciji za zaštitu prava nacionalnih manjina, Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima i Povelji Ujedinjenih naroda.

Duh međunarodnih instrumenata

(1) Pravo osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama na očuvanje svog identiteta može se upotpunosti ostvariti ako kroz obrazovni proces steknu pravo znanje svog materinjeg jezika. U isto vreme - osobe koje pripadaju nacionalnim manjinama dužne su se integrirati u širu zajednicu sticanjem dobrog znanja službenog jezika države u kojoj žive.

(2) Primenjujući međunarodne instrumente koji mogu biti od koristi osobama koje pripadaju nacionalnim manjinama države se trebaju dosledno pridržavati temeljnih načela jednakosti i nediskriminacije.

(3) Treba imati na umu da relevantne međunarodne dužnosti i obaveze čine minimalne međunarodne standarde. Restriktivan način tumačenja tih dužnosti i obaveza bio bi suprotan njihovom duhu i nameri.

Mere i sredstva

(4) Države trebaju aktivno pristupiti pitanjima prava manjina na obrazovanje. Tamo gde je to potrebno, države trebaju usvojiti posebne mere za aktivno ostvarivanje prava na obrazovanje na jeziku manjine koristeći maksimum raspoloživih sredstava pojedinačno i uz međunarodnu pomoć i saradnju, posebno - ekonomsku i tehničku.

Decentralizacija i sudelovanje

(5) Države trebaju stvarati uslove kojima će se - inistitucijama u kojima su zastupljeni pripadnici pojedinih nacionalnih manjina - omogućiti da na smislen način sudeluju u razvoju i primeni politike i programa koji se odnose na obrazovanje manjina.

(6) Države trebaju regionalnim i lokalnim vlastima dati ovlasti u području obrazovanja manjina, i time, također, podsticati sudelovanje manjina u formuliranju politike na regionalnom i/ili lokalnom nivou.

(7) Države trebaju usvajati mere kojima bi poticale uključivanje roditelja i odabir obrazovnog sistema na lokalnom nivou, uključujući i područje obrazovanja na jeziku manjine.

(8) U skladu sa međunarodnim pravom, osobe koje pripadaju nacionalnim manjinama, poput ostalih, imaju pravo osnivati vlastite privatne obrazovne ustanove i upravljati njima u skladu

sa unutrašnjim pravom. Te ustanove mogu uključivati škole u kojima se održava nastava na jeziku manjine.

(9) Obzirom na pravo osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama da osnivaju vlastite obrazovne ustanove i upravljaju njima, države ne smiju kočiti korištenje tog prava nametanjem opterećujućih zakonskih i administrativnih zahteva u pogledu propisivanja mera za osnivanje i upravljanje tim ustanovama.

(10) Privatne obrazovne ustanove na jeziku manjina imaju pravo tražiti vlastite izvore financiranja, bez spečavanja ili diskriminacije, iz državnog budžeta, iz međunarodnih izvora i privatnog sektora.

Osnovno i srednje obrazovanje

(11) Prve godine obrazovanja su od najvećeg značaja za razvitak deteta. Istraživanja obrazovanja ukazuju na to da bi idealno sredstvo podučavanja na nivou vrtića i predškolskoj razini mora biti materinji jezik djeteta. Gdje god je to moguće, države bi morale stvarati uvjete koji roditeljima pružaju tu mogućnost.

(12) Istraživanja, također, pokazuju da bi se u osnovnoj školi nastavni program idealno trebao podučavati na jeziku manjine. Jezik manjine bi morao biti podučavan kao redoviti predmet, a nastavnici bi po mogućnosti trebali biti dvojezične osobe koje dobro poznaju kulturno i jezično porijeklo dece. Pred kraj tog razdoblja, nekoliko praktičnih i neteoretskih predmeta trebalo bi se podučavati na službenom jeziku države. Gde god je moguće, države bi morale stvarati uslove koji roditeljima daju tu mogućnost.

(13) U srednjoj školi, znatan deo nastavnog programa morao bi se podučavati na jeziku manjine. Jezik manjine trebao bi se podučavati kao redoviti predmet. Službeni jezik države, također, bi se trebao podučavati kao redoviti predmet, a nastavnici bi po mogućnosti trebale biti dvojezične osobe koje dobro poznaju kulturno i jezično poreklo dece. Kroz celo to razdoblje, broj predmeta koji se podučavaju na službenom jeziku države trebao bi postupno povećavati. Rezultati istraživanja ukazuju, da što je postupnije povećanje, to bolje za dete.

(14) Održavanje osnovnog i srednjeg obrazovanja na jeziku manjine u velikoj meri ovisi o raspoloživosti nastavnika koji su obrazovani u svim disciplinama na materinjem jeziku. Stoga, polazeći od obaveze da osiguraju jednake mogućnosti obrazovanja na jeziku manjine,

države bi morale osigurati odgovarajuće ustanove za potrebu obrazovanja nastavnika i olakšati dostupnost takve izobrazbe.

Obrazovanje manjina u stručnim školama

(15) Stručno obrazovanje na jeziku manjine moralo bi biti dostupno za odgovarajuće predmete, ako osobe koje pripadaju određenoj nacionalnoj manjini izraze takvu želju, kada ukažu na potrebu za tim i kada njihovo brojčano stanje to opravdava.

(16) Nastavni program u stručnim školama koje osiguravaju nastavu na maternjem jeziku morao bi biti sačinjen tako da učenici, po završetku tih programa, budu u stanju obavljati svoj posao i na jeziku manjine i na službenom jeziku države.

Visokoškolsko obrazovanje manjina

(17) Osobama koje pripadaju nacionalnim manjinama moralo bi biti dostupno visokoškolsko obrazovanje na vlastitom jeziku, kada ukažu na potrebu za tim i kada njihovo brojčano stanje to opravdava. Visokoškolsko obrazovanje na jeziku manjine može zakonski biti dostupno manjinama osiguravanjem potrebnih prostora u okviru postojećih obrazovnih struktura, pod uslovom da one na odgovarajući način služe potrebama nacionalne manjine o kojoj se radi. Osobe koje pripadaju nacionalnim manjinama mogu, također, iznalaziti načine i sredstva za osnivanje vlastitih visokoškolskih obrazovnih ustanova.

(18) U slučajevima kada je nacionalna manjina u nedavnoj prošlosti osnivala i nadzirala vlastite visokoškolske ustanove, ta bi se činjenica morala uvažavati pri određivanju budućih oblika koji bi osiguravali takve mogućnosti.

Sastavljanje nastavnog programa

(19) Obzirom na važnost i vrednost koju međunarodni instrumenti pridaju međukulturnom obrazovanju i osvetljavanju istorije, kulture i tradicije nacionalnih manjina, državne obrazovne vlasti bi morale osigurati da obavezni opšti nastavni program uključuje podučavanje njihove istorije, kulture i tradicije. Poticanje pripadnika većinskog naroda da uče

jezike nacionalnih manjina koje žive u njihovoj državi doprinosi jačanju tolerancije i multikulturalnosti u toj državi.

(20) Sadržaj nastavnog programa koji se odnosi na manjine treba izraditi uz aktivno sudelovanje predstavničkih tela manjina o kojima se radi.

(21) Države bi morale olakšavati osnivanje centara za izradu i ocenu programa obrazovanja na jeziku manjine. Ti bi centri morali biti povezani sa postojećim ustanovama pod uslovom da one na odgovarajući način mogu olakšati ostvarivanje ciljeva zacrtanih u nastavnom programu.

3.1.2 Obrazovanje pripadnika srpske manjine u Osječko-baranjskoj županiji

Od ukupno 70 osnovnih škola na području Osječko-baranjske županije za učenike pripadnike srpske nacionalne manjine postoje dve nacionalne škole gde se u potpunosti izvodi nastava na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu, a u pet osnovnih škola u kojima su organizovana odjeljenja sa nastavom na srpskom jeziku i pismu provodi se model A. U tablici 6. dan je prikaz brojevanih podataka o odelenjima i učenicima od I. do VIII. razreda po školama u kojima se realizira nastava za učenike pripadnike srpske nacionalne manjine.

Tablica 6. (Upravni odjel za društvene djelatnosti Osječko-baranjske županije, 2006)

R.br.	Osnovna škola	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	UKUPNO
1.	OŠ Tenja									
	odjeli	1	1	1	1	1	1	1	1	8
	učenici	3	5	13	16	22	25	20	13	117
	PŠ Silaš									
	odjeli	-	-	1	1	-	-	-	-	2
učenici	2	1	3	5	-	-	-	-	11	
	UKUPNO ODJELI	1	1	2	2	1	1	1	1	10
	UKUPNO UČENICI	5	6	16	21	22	25	20	13	128
2.	OŠ Bijelo Brdo									
	nastava	1	1	1	1	1	1	1	1	8
	učenici	10	12	14	15	21	26	24	21	143
3.	OŠ Dalj									
	odjeli	1	1	1	1	1	1	1	1	8
	učenici	9	16	12	9	22	24	20	20	132
4.	OŠ Ernestinovo									
	odjeli	-	-	-	1	1	-	1	-	3
	učenici	-	1	-	2	8	6	4	-	21
	PŠ Šodolovci									
	odjeli	-	-	-	1	-	-	-	-	1
učenici	1	1	1	1	-	-	-	-	4	
	UKUPNO ODJELI	-	-	-	2	1	-	1	-	4
	UKUPNO UČENICI	1	2	1	3	8	6	4	-	25
5.	OŠ "Dr. Franjo Tuđman" Beli Manastir									
	odjeli	-	-	1	1	1	1	1	1	6
	učenici	8	4	10	5	13	3	14	7	64
6.	OŠ Jagodnjak									
	nastava	1	1	1	1	1	1	1	1	8
	učenici	3	11	9	13	19	28	34	23	140
	PŠ Bolman									
	odjeli	-	1	-	1	-	-	-	-	2
	učenici	6	9	11	12	-	-	-	-	38
PŠ Uglješ										
odjeli	-	1	-	1	-	-	-	-	2	
učenici	4	2	3	7	-	-	-	-	16	
	UKUPNO ODJELI	1	3	1	3	1	1	1	1	12
	UKUPNO UČENICI	13	22	23	32	19	28	34	23	194
7.	OŠ Kneževi Vinogradi									
	odjeli	-	-	1	-	-	-	-	-	1
	učenici	1	-	2	-	-	-	-	-	3
	UKUPNO ODJELI	4	6	7	10	6	5	6	5	49
	UKUPNO UČENICI	47	62	78	85	105	112	116	84	689

Kao što je iz tablice vidljivo u 2006./2007. školskoj godini 689 učenika osnovnih škola raspoređeno je u 49 razrednih odelenja što znači da u proseku jedano razredno odelenje ima 14 učenika. Nastavu u dve nacionalne škole izvodi 7 učitelja hrvatske nacionalnosti, 30 učitelja srpske nacionalnosti i 1 neopredeljen učitelj. U školama gde su organizovana odelenja sa nastavom na jeziku i pismu srpske nacionalne manjine nastavu izvodi 38 učitelja

hrvatske nacionalnosti, 45 učitelja srpske nacionalnosti, 2 učitelja mađarske nacionalnosti i 1 učitelj crnogorske nacionalnosti. Ukupno nastavu na jeziku i pismu srpske nacionalne manjine izvodi 45 učitelja Hrvata, 75 učitelja Srba, 2 učitelja Mađara, 1 učitelj Crnogorac i 1 učitelj je neopredeljen. Nastava se u Bijelom Brdu i Ernestinovu izvodi u jednoj smeni, a u ostalim školama nastava se odvija u dve smene. U školama je, prema opredelenju roditelja, organizirana i nastava veronauka i to u svih 7 škola pravoslavni vjeronauk, koji pohađa 614 učenika. Od 32 srednjoškolske ustanove u 3 srednje škole organizovana su posebna odeljenja sa nastavom na srpskom jeziku, a prema podacima kako su prikazani u tablici 7.

Tablica 7.

R.br.	Srednja škola	I.	II.	III.	IV.	UKUPNO
1.	Gimnazija Beli Manastir					
	odjeli	-	1	-	-	1
	učenici	-	8	-	-	8
2.	Druga srednja škola Beli Manastir					
	odjeli	1	1	1	1	4
	učenici	9	9	7	9	34
3.	Srednja škola Dalj					
	odjeli	1	1	1	-	3
	učenici	16	5	12	-	33
UKUPNO ODJELI		2	3	2	1	8
UKUPNO UČENICI		25	22	19	9	75

Ukupno 75 učenika raspoređeno je u 8 razrednih odeljenja što čini 9,3 učenika u razrednom odeljenju. Nastavu u odeljenjima na jeziku i pismu pripadnika srpske nacionalne manjine izvodi 17 nastavnika hrvatske nacionalnosti, 25 nastavnika srpske nacionalnosti, 2 nastavnika crnogorske nacionalnosti i 1 nastavnik je neopredeljen. Nastava se u Gimnaziji Beli Manastir odvija u jednoj smeni dok se u druge dve škole odvija u dve smene. I učenicima srednje škole, pripadnicima srpske nacionalne zajednice, omogućeno je pohađanje pravoslavnog veronauka. Iako nastavu na srpskom jeziku i pismu pohađa 75 učenika, pravoslavni vjeronauk pohađa 104 učenika što znači da veronauk pohađaju neki učenici koji su se opredelili samo za negovanje materinskog jezika sa elementima nacionalne kulture. Na području Osječko-baranjske županije učenicima osnovne i srednje škole, pripadnicima srpske nacionalne zajednice, omogućeno je, ukoliko to žele, i negovanje materinskog jezika sa elementima nacionalne kulture - model C. Kao što je iz tablica 8. i 9. vidljivo taj oblik nastave zastupljen je u tri osnovne škole i dve srednje škole za što se opredelilo 134 učenika u 11 grupa što je po školama prikazano kako sledi:

Tablica 8.

R.br.	Osnovna škola	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	UKUPNO
1.	OŠ "Dr. Franjo Tuđman" Beli Manastir									
	skupine	-	-	-	1	-	-	-	1	2
	učenici	15	15	3	7	7	4	2	6	59
2.	OŠ Darda									
	skupine	-	1	-	1	1	-	-	-	3
	učenici	3	2	3	4	8	2	-	-	22
3.	OŠ Kneževi Vinogradi									
	skupine	-	-	1	-	-	-	1	-	2
	učenici	-	1	3	-	1	5	1	-	11
UKUPNO SKUPINE		-	1	1	2	1	-	1	1	7
UKUPNO UČENICI		18	18	9	11	16	11	3	6	92

Tablica 9.

R.br.	Srednja škola	I.	II.	III.	IV.	UKUPNO
1.	Gimnazija Beli Manastir					
	skupine	1	-	-	1	2
	učenici	6	-	3	4	13
2.	Srednja škola Dalj					
	skupine	-	1	-	1	2
	učenici	12	4	8	5	29
UKUPNO SKUPINE		1	1	-	2	4
UKUPNO UČENICI		18	4	11	9	42

Negovanje materinskog jezika sa elementima kulture u srednjim školama realiziraju 2 nastavnika srpske nacionalnosti, iza redovite nastave i u osnovnim školama 4 učitelja srpske nacionalnosti, u pravilu iza redovite nastave, ali i u drugoj smeni ukoliko je to potrebno. Učenici osnovnih i srednjih škola, pripadnici srpske nacionalne zajednice, uključeni su u niz izvannastavnih aktivnosti kao što su kulturološke, istorijske, dramske i to na srpskom i na hrvatskom jeziku, matematičke, sportske odnosno sve one izvannastavne aktivnosti koje su planirane Godišnjim planom i programom škole, kao i ostali učenici u školama koje imaju samo odeljenja ili neguju jezik i pismo srpske nacionalne manjine. Učenici također sudeluju na županijskim i državnim takmičenjima koja se provode prema Vremeniku i Uputama za provođenje natjecanja i smotri učenika i učenica osnovnih i srednjih škola Republike Hrvatske, a koji donosi Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.

Za potrebe obrazovanja pripadnika srpske nacionalne zajednice osnovno školskog uzrasta osigurano je oko 70% udžbenika na srpskom jeziku i ćirilicom pismu koji su prevedeni ili se, uz odobrenje Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, koriste udžbenici iz matične zemlje. No, potrebe nisu zadovoljene. Ministarstvo i dalje vodi brigu o potrebi izrade novih udžbenika, a koji bi trebali biti usklađeni sa Hrvatskim nacionalnim obrazovnim standardom (u daljnjem tekstu: HNOS). Osiguravanje udžbenika za učenike srednjih škola složenije je, posebno kod strukovnog obrazovanja.

Nadalje potrebno je raditi na utvrđivanju i donošenju nastavnih planova i programa čiji je sadržaj u vezi sa posebnostima nacionalne manjine, a što je Ministarstvo u obavezi i prema Zakonu o odgoju i obrazovanju nacionalnih manjina, a isto tako treba ih uskladiti s HNOS-om.

3.1.3 Obrazovanje učenika mađarske nacionalnosti

Od ukupno 29.442 učenika koji će 2006./2007. školsku godinu u Osječko-baranjskoj županiji pohađati osnovnu školu, njih 234 slušat će nastavu na mađarskom jeziku. U tablici 5. dan je prikaz brojčanih podataka o odelenjima i učenicima od I. do VIII. razreda po školama u kojima se realizira nastava za učenike pripadnike mađarske nacionalne manjine kako sledi:

Tablica 10.

R.br.	Osnovna škola	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	UKUPNO
1.	OŠ Kneževi Vinogradi									
	PŠ Karanac									
	odjeli	-	-	-	1	-	-	-	-	1
	učenici	1	-	-	2	-	-	-	-	3
2.	OŠ Zmajevac									
	odjeli	-	1	1	1	1	1	1	1	7
	učenici	5	7	2	7	12	17	13	10	73
	PŠ Kotlina									
	odjeli	-	-	-	1	-	-	-	-	1
	učenici	2	1	-	4	-	-	-	-	7
	PŠ Novi Bezdán									
	odjeli	-	-	1	1	-	1	-	1	4
	učenici	5	3	2	3	3	4	2	2	24
	PŠ Suza									
	odjeli	-	-	1	1	-	-	-	-	2
	učenici	1	6	6	3	-	-	-	-	16
	UKUPNO ODJELI	-	1	3	4	1	2	1	2	14
	UKUPNO UČENICI	13	17	10	17	15	21	15	12	120
3.	OŠ Lug									
	odjeli	-	-	1	1	1	1	1	1	6
	učenici	4	3	4	4	21	11	11	9	67
	PŠ Vardarac									
	odjeli	-	-	1	-	-	-	-	-	1
	učenici	2	2	1	2	-	-	-	-	7
UKUPNO ODJELI	-	-	2	1	1	1	1	1	7	
UKUPNO UČENICI	6	5	5	6	21	11	11	9	74	
4.	PKC Mađara u Osijeku									
	nastava	-	-	1	1	-	1	-	1	4
	učenici	4	5	6	6	5	3	2	6	37
UKUPNO ODJELI		-	1	6	7	2	4	2	4	26
UKUPNO UČENICI		24	27	21	31	41	35	28	27	234

Iz tablice 10. vidljivo je da se nastava ili u potpunosti odvija na mađarskom jeziku ili su formirani odeljenja u kojima se nastava izvodi na jeziku mađarske nacionalne manjine. Ukupno 243 učenika raspoređena su u 26 razrednih odeljenja što čini 9,3 učenika u odeljenju. I ovde možemo konstatirati da postoji visoki stepen tolerancije kod odobravanja broja razrednih odeljenja jer su, kao što je vidljivo, odobrena odeljenja sa 4 učenika u razredu. Nastavu u osnovnim školama na jeziku i pismu mađarske nacionalne manjine u Prosvjetno-kulturnom centru Mađara u Osijeku za učenike osnovne i srednje škole izvodi 68 učitelja mađarske nacionalnosti, 7 učitelja hrvatske nacionalnosti i jedan učitelj srpske nacionalnosti. Nastava je u Zmajevcu i područnim školama OŠ Kneževi Vinogradi, Karanac i Grabovac organizirana u dve smene, dok je u OŠ Lug i PKC Mađara u Osijeku organizirana u jednoj smeni. U tablici 11. dan je prikaz brojčanih podataka o odeljenjima i učenicima od I. do IV. razreda u PKC Mađara u kojem se realizira nastava za učenike pripadnike mađarske nacionalne manjine kako sledi:

Tablica 11.

R.br.	Srednja škola	I.	II.	III.	IV.	UKUPNO
1.	PKC Mađara u Osijeku					
	odjeli	3	2	3	2	10
	učenici	19	27	14	11	71
	UKUPNO ODJELI	3	2	3	2	10
	UKUPNO UČENICI	19	27	14	11	71

Za učenike srednjoškolskog obrazovanja nastava je organizirana u Prosvjetno-kulturnom centru Mađara u Osijeku. Od ukupno 71 učenika raspoređenog u 10 razrednih odjela, koliko ove školske godine pohađa nastavu na mađarskom jeziku u PKC Mađara, 21 je izabrao gimnazijski program, 8 ekonomski, 23 turistički, a 19 trgovački obrazovni program. Prosek učenika po razrednom je odelenju je 7,1 učenik. Nastava se izvodi na jeziku i pismu mađarske nacionalne zajednice. U nastavi se koriste udžbenici na hrvatskom jeziku i oni koji su prevedeni na mađarski jezik. U nastavi mađarskog jezika koriste se udžbenici na mađarskom jeziku. No i ovdje je problem sporog prevođenja ili izrade dopuna udžbenika na mađarskom jeziku. U PKC Mađara nastava se za učenike srednje škole izvodi u jednoj smeni. Nastavu izvodi 6 nastavnika koji rade samo srednjoškolski program, a još 12 nastavnika radi i u osnovnoj i u srednjoj školi. Učenici osnovne i srednje škole uključeni su u razne izvannastavne aktivnosti i to u literarne, dramske, novinarske, folklorne, sportske, pevačke zborove i druge izvannastavne aktivnosti. Rezultati rada vidljivi su u sudelovanju učenika na županijskim i državnim takmičenjima. U 12 škola Osječko-baranjske županije pripadnici mađarske nacionalne zajednice neguju jezik i kulturu. Kao i do sada za ovaj oblik obrazovanja odlučio se znatan broj učenika pripadnika mađarske nacionalne zajednice. Kao što je vidljivo iz tablice 12. za ovaj oblik obrazovanja opredelilo se 535 učenika koji su razvrstani u 56 grupa kako sledi:

Tablica 12.

R.br.	Osnovna škola	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	UKUPNO
1.	OŠ Franje Krežme Osijek									
	skupine	-	-	-	1	-	-	-	-	1
	učenici	-	2	2	4	2	2	1	2	15
2.	OŠ Frana Krste Frankopana Osijek									
	skupine	-	1	1	-	-	-	-	1	3
	učenici	-	4	2	4	1	1	-	4	16
3.	OŠ Antunovac i PŠ Ivanovac									
	skupine	-	1	-	1	1	-	1	-	4
	učenici	2	2	4	3	3	3	3	-	20
4.	OŠ Mate Lovraka Vladislavci									
	skupine	1	1	1	1	1	1	1	-	7
	učenici	6	14	6	13	6	8	5	-	58
5.	OŠ Laslovo									
	skupine	1	-	1	1	-	1	-	1	5
	učenici	12	7	8	7	3	4	4	3	48
6.	OŠ "Vladimir Nazor" Đakovo PŠ Ivanovci									
	skupine	-	-	1	1	1	1	1	1	6
	učenici	4	5	6	5	4	5	5	4	38
7.	OŠ "Dr. Franjo Tuđman" Beli Manastir									
	skupine	1	1	1	-	1	1	-	-	5
	učenici	7	12	14	5	8	13	2	4	65
8.	OŠ Bilje									
	skupine	2	1	1	1	1	-	1	1	8
	učenici	20	11	12	8	6	4	15	13	89
9.	OŠ Darda									
	skupine	2	1	1	1	-	1	1	1	8
	učenici	17	7	6	6	8	9	7	8	68
10.	OŠ Draž i PŠ Batina									
	skupine	-	-	1	1	1	-	-	1	4
	učenici	6	8	12	9	9	2	11	8	65
11.	OŠ Kneževi Vinogradi									
	skupine	-	-	-	1	-	-	-	-	1
	učenici	1	3	4	2	9	2	-	-	21
12.	OŠ Dalj									
	skupine	-	1	1	1	-	1	-	-	4
	učenici	4	3	8	4	-	6	2	5	32
UKUPNO SKUPINE		7	7	9	10	6	6	5	6	56
UKUPNO UČENICI		79	78	84	70	59	59	55	51	535

Iako bi grupe u izbornoj nastavi, u što ulazi i negovanje jezika i kulture, trebale brojati od 10 - 15 učenika i ovde je vidljivo da se odobrava rad u grupama u kojima je znatno manji broj učenika, a sve u interesu pružanja mogućnosti čuvanja identiteta nacionalne zajednice. Negovanje jezika i kulture u navedenim školama izvodi 12 učitelja mađarske nacionalnosti. Nastava se u 7 škola odvija u jednoj smeni, a u 5 škola u dve smene dok se sati negovanja jezika i kulture izvode u 9 škola nakon redovite nastave, a u tri škole prema potrebi učenici

dolaze u drugu smenu. Učenicima pripadnicima mađarske nacionalne manjine omogućeno je pohađanje nastave veronauka. U pravilu pripadnici pohađaju rimokatolički veronauk, a njih 62 opredijelilo se za reformatorski vjeronauk.

3.1.4 Obrazovanje učenika slovačke nacionalnosti

U tablici 13. dan je pregled škola u kojima su formirane grupe te broj učenika u grupama koje neguju jezik i kulturu slovačke nacionalne manjine kako sledi:

Tablica 13.

R.br.	Osnovna škola	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	UKUPNO
1.	OŠ "Josip Kozarac" Josipovac Punitovački									
	skupine	1	1	1	1	1	1	1	1	8
	učenici	8	12	9	8	12	12	14	16	91
	PŠ Jurjevac									
	skupine	-	1	-	1	-	-	-	-	2
učenici	5	4	1	3	-	-	-	-	13	
	UKUPNO SKUPINE	1	2	1	2	1	1	1	1	10
	UKUPNO UČENICI	13	16	10	11	12	12	14	16	104
2.	OŠ kralja Tomislava Našice									
	skupine	-	-	-	-	1	2	1	1	5
	učenici	-	-	-	-	10	15	15	12	52
	PŠ Markovac									
	skupine	1	1	1	1	-	-	-	-	4
učenici	20	19	28	23	-	-	-	-	90	
	UKUPNO SKUPINE	1	1	1	1	1	2	1	1	9
	UKUPNO UČENICI	20	19	28	23	10	15	15	12	142
3.	OŠ Ivana Brnjika Slovaka Jelisavac									
	skupine	1	1	1	1	2	1	1	2	10
	učenici	16	19	20	13	20	16	22	19	145
	UKUPNO SKUPINE	3	4	3	4	4	4	3	4	29
	UKUPNO UČENICI	49	54	58	47	42	43	51	47	391

Pripadnici slovačke nacionalne manjine isključivo se opredeljuju za njegovanje jezika i kulture i to gotovo svi koji pohađaju ove tri škole. Zasigurno je to rezultat vrlo dobre saradnje sa matičnom zemljom. Za negovanje jezika koriste se odobreni udžbenici iz Slovačke, a Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa radi na usklađenju plana i programa s HNOS-om. Negovanje jezika i kulture slovačke nacionalne manjine izvode 3 učitelja slovačke nacionalnosti nakon redovite nastave. Nastava u školama koje neguju jezik i kulturu slovačke nacionalne manjine odvija se u dve smene. Učenici slovačke nacionalne manjine uključeni su

u zborske, dramske, literarne, folklorne i sportske izvannastavne aktivnosti, kao i ostali učenici. Osim toga, posebno neguju slovački folklor i organiziraju smotru literarnih, dramskih i novinarskih radova na slovačkom jeziku pod nazivom Slovački LIDRANO.

3.1.5 *Obrazovanje učenika nemačke nacionalnosti*

U tablici 14. naznačena je škola u kojoj se neguje jezik i kultura pripadnika austrijske i nemačke nacionalne manjine te podaci o broju učenika i grupa kako sledi:

Tablica 14.

R.br.	Osnovna škola	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	UKUPNO
1.	OŠ Svete Ane u Osijeku									
	skupine	-	1	1	1	1	1	1	1	7
	učenici	-	8	8	8	8	12	12	12	68
	UKUPNO SKUPINE	-	1	1	1	1	1	1	1	7
	UKUPNO UČENICI	-	8	8	8	8	12	12	12	68

U OŠ Svete Ane u Osijeku organizirano je negovanje jezika i kulture pripadnika austrijske i nemačke nacionalne manjine u 7 razrednih odeljenja budući da se ove školske godine u I. razred nije upisao niti jedan pripadnik te nacionalne manjine. Dodatnih pet sati nedeljno negovanja materinskog jezika i kulture imat će samo učenici od II. do VIII. razreda. I ovde se radi po planu i programu što ga je odobrilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Udžbenici su na hrvatskom jeziku, a za nastavu negovanja nemačkog jezika koriste se odobreni udžbenici Göthe instituta. Nastavu negovanja jezika i pisma na nemačkom jeziku izvode nastavnici hrvatske nacionalnosti sa znanjem nemačkog jezika.

3.1.6 *Ranije dileme obrazovanja u školama nacionalnih manjina u Podunavlju*

Kada je u hrvatskom Podunavlju kroz mrežu manjinskih škola trebala početi sa realizacijom celokupna nastava na jeziku i pismu srpske nacionalne manjine, što je u skladu sa Zakonom o

odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, u javnosti ove najave izazivale su kontroverzne reakcije, pa ima ocena da to predstavlja "doprinos" i inače dubokim hrvatsko-srpskim podelama, te da srpsku manjinu vodi u dodatnu getoizaciju. Sa druge pak strane, realizacija ovog koncepta u krugovima srpske nacionalne manjine videla se kao ostvarivanje zagartiranih prava, već i kao prednost koja donosi nove perspektive u procesu obrazovanja.

Samo letimičnim pogledom na Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, koji je Zastupnički dom Hrvatskog državnog Sabora usvojio 2000. godine, vidljiv je širok stepen prava manjina sa mogućnošću osnivanja manjinskih školskih ustanova ili formiranja posebnih razreda i grupa. Nadalje se spominje i dvojezičnost u isticanju naziva obrazovne ustanove, pedagoškoj dokumentaciji i školskim ispravama, izbor ravnatelja - direktora predstavnika manjinske zajednice, mogućnost nabavljanja udžbenika iz matične države. Takve školske ustanove financirale bi se iz državnog budžeta, a poseban deo nastavnih planova i programa bio bi prilagođen maternjem jeziku i književnosti, istoriji, geografiji i kulturi pripadnika nacionalnih manjina. I još niz detalja iz spomenutog Zakona garantuju puno pravo na odgoj i obrazovanje na manjinskom jeziku i pismu, a sam akt karakteriziraju kao demokratski i evropski. Ondašnji ministar prosvete, Vladimir Strugar donošenje ovog zakona tada je prokomentirao rečima "ovim se Zakonom garantira jednakost i sprečavaju svi oblici nesnošljivosti i diskriminacije" (Žabka, 2002). Područje hrvatskog Podunavlja zbog niza razloga, jedno je od najzanimljivijih područja da se vidi kako zakonske odredbe trebaju funkcionirati u praksi i sa čime se sve suočava i dobar zakonski projekt kada ga se želi primijeniti.

Priča o problemima sa kojima se suočavaju učenici, njihovi roditelji, ali i učitelji, nastavnici i profesori u školama u kojima se tada već pet godina nastava održavala po modelu u kojem se predavanja, osim hrvatskog jezika i književnosti, drže na srpskom jeziku i ćirilicom pismu, odavno je bila poznata. Od svih najviše su problema imala deca, posebno ona u Vukovaru, jer su, uz sve probleme sa kojima se suočavaju deca u okolnim selima, imala i problem, kao npr. učenici Gimnazije, neadekvatnog radnog prostora.

Očito je kako su svi problemi i nastali nakon potpisivanja Pisma sporazuma o reintegraciji obrazovnog sustava u Podunavlju, dokumenta kojim je i počeo proces uključivanja i povratka

u obrazovne tokove Hrvatske. Nesporazumi su bili svakodnevno prisutni, jer je većina roditelja srpske nacionalnosti izrazila želju da njihova deca pohađaju nastavu na srpskom jeziku i pismu.

Teme kao što su adekvatni udžbenici i školski nadzornici, ipak su potisnute u drugi plan raspravom o predlogu Zajedničkog vijeća opština o mreži škola na jeziku i pismu srpske nacionalne manjine. U Vukovaru, iza zatvorenih vrata, održan je sastanak prosvetara na temu formiranja škola za decu pripadnike srpske nacionalne zajednice. Već tada je Jadranka Huljev, savetnica za obrazovanje nacionalnih manjina u Ministarstvu prosvjete i sporta najavila kako bi se ovaj model trebao početi primjenjivati već od nastupajuće školske godine. Prema njezinom stavu, srpska nacionalna manjina je u svim segmentima ispunila sve uslove za osnivanje ustanova na svom jeziku i pismu, a sve u skladu sa zakonima i stanjem na terenu, te poštovanjem pedagoških standarda.

Ne možemo govoriti o tome da se može prihvatiti, govorim pod navodnicima, 'mreža škola' koju predlaže Zajedničko veće opština, niti Ministarstvo predlaže neku drugu mrežu škola. Mrežu škola će se verovatno predložiti na nivou same lokalne samouprave. Napominjem da se ne radi samo o mreži škola za nastavu na srpskom jeziku i pismu, nego uopšteno o mreži svih škola", ističe gospođa Huljev. Ona upozorava kako je predlog Zajedničkog veća opština o formiranju škola na srpskom jeziku i pismu na području Podunavlja proizašao iz Zakona o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, te dodaje kako to nije ekskluzivno pravo srpske manjine, jer takva prava ostvaruju već i italijanska, mađarska i češka nacionalna manjina. Podsjeća kako se radi o tzv. obliku modela A, odnosno celovite nastave na jeziku i pismu manjine.

"Samo Ministarstvo ima ulogu provoditi zakon i ministar u konačnici daje rešenje na rad osnovane ustanove", napominje savetnica Huljev. "Znamo, dakle, da su i osnivačka i vlasnička prava procesom decentralizacije prenesena na lokalnu samoupravu i da na zahtev ZVO-a koji imaju legitimno pravo predlagati i zahtevati takvu nastavu ili bilo koje oblike školovanja na jeziku i pismu svoje nacionalne manjine, Ministarstvo daje finalnu saglasnost ili rešenje na rad takve jedne ustanove. U ovom trenutku Ministarstvo prosvete će dati jedno mišljenje upravo o tome da je srpska nacionalna manjina ispunila sve uslove da možemo krenuti u postupak ostvarivanja i ovog prava iz Zakona".

Đuro Podunavac, predsjednik Odbora za obrazovanje Zajedničkog veća opština reći će kako je jedan od važnih razloga za stvaranje predloga mreže srpskih škola, osim očuvanja srpskog jezika i ćiriličnog pisma, kulture i tradicije, bila i činjenica da se mnoge odredbe dokumenata, po kojima se odvija sadašnji model obrazovanja srpske dece, ne sprovode.

“Naš predlog bi rešio do sada postojeće nesuglasice i dileme, posebno ako se radi o kršenju ljudskih prava na primeru Osječko-baranjske županije”, ukazuje Podunavac. “Na tom području pojavljuje se problem nepoštivanja nastave od jednog dela nastavnika koji su, moram to iskreno reći, neregularno i ušli u taj nastavni proces svesni da neće poštovati ni srpski jezik, a pogotovo ćirilično pismo”.

Prema predloženom modelu, one obrazovne ustanove u kojima već sada postoji stopostotno zastupljena nastava na srpskom jeziku i pismu nisu sporne i one će u trenutku kad dođe do ostvarivanja ovog prava imati zadatak da samo naprave preregistraciju. Škole u kojima se nastava održava i na hrvatskom i na srpskom jeziku su ustanove za koje se, kako je istakla Jadranka Huljev iz Ministarstva prosvete, predlaže “odvajanje”. Istakla je i kako reč “odvajanje” nije baš najpravičniji izraz za ovaj proces, jer se zapravo radi o osnivanju ustanova za nastavu na srpskom i hrvatskom jeziku.

O tomu je sa ministrom prosvete Vladimirom Strugarom razgovarao i župan vukovarsko-srijemski Nikola Šafer. Istaknuto je tada kako se već sada može krenuti u postupak preregistracije u manjinske škole pet neospornih osnovnih škola, a to su ustanove u kojima se nastavni program već provodi na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu. Radi se o osnovnim školama u Borovu, Boboti, Negoslavcima, Trpinji i Markušici. Pored njih, računa se i na po dve osnovne i srednje škole u Vukovaru, te određeni broj škola u Osječko-baranjskoj županiji. Stav je župana Šafera da prihvatanjem predložene mreže škola županijski budžet ne bi bio dodatno opterećen.

“Predlog Zajedničkog veća opština bi u tom smislu bio da se praktički u svakoj školi u kojima imamo nastavu na srpskom jeziku osnuje i manjinska škola”, prenosi savetnica Huljev. “Na osnovu našeg uvida u svim školama u obadve županije, mi smo ipak razmišljanja da bi za početak, npr. u Vukovaru trebalo početi sa dve osnovne i jednom srednjom školom u kojoj bi se onda mogla odvijati nastava u turnusima. Najvažniji je u biti početak tog procesa i

mislim da se neće moći početi odmah sa ostvarivanjem svih zahteva i predloga, jer mi moramo računati na ekonomsku podlogu svega ovoga”.

U dobrom delu javnosti ovaj predlog formiranja mreže škola u kojima će se nastava isključivo održavati na srpskom jeziku i ćirilicom pismu, nije dobro prihvaćen i već je ocenjen kao značajan doprinos dodatnim srpsko-hrvatskim podjelama. Tako, na primer, među dobrim delom predstavnika gradskih vlasti Vukovara vlada mišljenje da za stvaranje manjinskih škola za Srbe "nije sazrelo vrijeme".

"Zbog čega se Srbima mora ispuniti želja da imaju svoju školu? Neka pričekaju dogodne, a u međuvremenu neka im Ministarstvo prosvete sagradi centar za školovanje na srpskom jeziku, ali izvan Vukovara", mišljenja je bio Petar Mlinarić, dogradonačelnik Vukovara i prvi čovek HDZ-a u tom gradu. Još napominje kako u Vukovaru nema dovoljno obnovljenih škola, pa se postavlja i pitanje organiziranja nastave za srpsku decu.

Predsjednik Zajedničkoga veća opština, Jovan Ajduković, ipak, razmišlja kako srpska deca imaju pravo školovati se na svome jeziku i pismu. Dodaje kako samo na vukovarskome području ima dvije hiljade učenika, koji su se, uz saglasnost roditelja, izjasnili za predloženi oblik školovanja. Prema njemu, ni kadrovi koji će raditi sa decom nisu problem, tako da srpska manjina zadovoljava svim propisanim standardima.

"Ne zagovaramo antagonizme, niti politiku, već normalizaciju života na ovom području", poručuje Ajduković.

Savetnica za školovanje nacionalnih manjina, Jadranka Huljev podseća kako se u raspravi o tom predlogu čuju izrazi separacija, segregacija, getoizacija, no ona tako, sa osnova Zakona o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina i ostvarivanja tih prava, ne razmišlja.

“Polazimo od toga da jedna nacionalna manjina želi da iskoristi svoje pravo i da onda u tom smislu i sama snosi neke druge eventualne konotacije tog izdvajanja. Pretpostavka je i da ove novine ne bi trebale dovesti do nekih većih netrpeljivosti, nego što ih sada imamo u nekim školama i nekim sredinama”, dodaje Jadranka Huljev.

I drugi problem, koji se ovde pojavljuje, jeste činjenica da su se, najčešće iz praktičnih razloga učenici u poslednje vreme odlučivali za nastavu na hrvatskom jeziku, trebao bi, kako razmišlja Đuro Podunavac biti prevaziđen. Posebno je to, prema njegovom mišljenju,

činjenica da bi npr. nakon okončane osnovne i srednje škole, učenici koji pohađaju nastavu na srpskom jeziku mogli imati i određene prednosti prilikom upisa na fakultet.

“Apsolutno se ovim predlogom otvaraju perspektive za upis na fakultet, čak bih rekao da to daje i određene prednosti. Svršeni maturant, recimo Gimnazije, sa dvojezičnom svedodžbom konkuriše ravnopravno kako u Zagrebu, tako i u Osijeku, sa svima onima koji su nastavu završili na hrvatskom jeziku i latiničnom pismu. On će ravnopravo konkurisati i u Beogradu i Novom Sadu, ako je to želja i apetit budućeg studenta koji studijem želi doći do šestog i sedmog stupena stručne spreme. Dakle, to je nešto što sigurno daje značajne prednosti pri upisu na fakultete na prostoru bivše Jugoslavije, pa tako i na fakultetima u Banja Luci ili Sarajevu. Sve su to mogućnosti koje daju prednost nastavi na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu, a da ne zanemarim jednu osnovnu činjenicu da tako čuvamo i sopstveni identitet naroda kome pripadamo”, zaključuje Podunavac.

Profesor Podunavac na kraju smatra da najavljene promene zapravo i nisu neke značajne novine, jer roditelji, učenici i nastavnici zapravo rade svoj posao, a odgovorni srpski prosvetari žele samo da ostvare njihove želje izjašnjavajući se za takvu nastavu. Poziva se na podatak da su sami roditelji tako Zajedničkom veću opština i njegovom Odboru za obrazovanje dali legitimitet da pripreme takav projekt koji će, kako ističe Podunavac, omogućiti da se na jedan kvalitetniji način organizira nastava na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu. Konačno rešenje ostaje na glavnim pregovaračima u ovom procesu – Zajedničkom veću opština i Ministarstvu prosvjete i sporta.

3.1.7 Model dopunske nastave u Podunavlju

Usvojen paket tzv. manjinskih zakona, od Ustavnog zakona o pravima manjina kao polazišta za sve ostale zakonske akte, preko zakona o ravnopravnoj upotrebi jezika i pisma manjina, te školovanju na manjinskim jezicima, potvrdio je staru praksu. Prema toj praksi, bez obzira tko kreira zakone, usvajaju se veoma moderni manjinski zakonski akti, potpisuju se i ratificiraju sve konvencije koje štite prava manjina, no od svega toga, posebno kada je u pitanju najbrojnija zajednica, ona srpska, ne primenjuje se veliki deo.

Na to veoma često upozoravaju i politički lideri Srba u Hrvatskoj, konstatirajući ipak da “za razliku od često napetih odnosa u vreme HDZ-a ipak postoji progres u komunikaciji između sadašnje vlasti i srpske nacionalne manjine”. No, kako oni ocenjuju, unatoč tom i takvom poboljšanju položaj nacionalnih manjina u Hrvatskoj daleko je od prihvatljivog.

Legalni temelj, pogotovo za obrazovanje, postoji, no praktična primena, posebno ako se radi o srpskoj nacionalnoj zajednici uvek nekako zaostaje. Brojni primeri u obrazovnom sistemu na području Podunavlja, nekada pod prelaznom upravom Ujedinjenih Naroda gde se godinama primenjuje posebno odobreni nastavni program na srpskom jeziku i ćirilicnom pismu, upravo potvrđuju napisano. Da li zbog nekih nelogičnosti, nedostataka, problema, nerazumevanja prethodnih prosvetnih vlasti, čak i incidenata na nacionalnoj osnovi, no činjenica je da polako određeni, za sada mali broj dece srpske nacionalnosti, na osnovi odluke njihovih roditelja prihvata program za učenike hrvatske nacionalnosti napuštajući dvojezično i dvopismeno obrazovanje utvrđeno Pismom namera hrvatske Vlade o dovršenju mirne reintegracije područja pod prelaznom upravom i Pismom sporazuma o reintegraciji obrazovnog sistema u Podunavlju.

Istovremeno, i dopunska nastava za srpsku decu na Baniji, Kordunu, u Lici, severnoj Dalmaciji i zapadnoj Slavoniji iako dobro osmišljena, deluje sa problemima. Ne toliko u realiziranju i podršci prosvetnih i lokalnih organa vlasti, nego upravo zbog činjenice da je za takav oblik zainteresovan jako mali broj dece. Još ako se ovome doda i tzv. dopisno-konzultativna nastava srpskog jezika i kulture, pokrenuta prije svih od strane SKD “Prosvjeta”, može se slobodno govoriti o dva modela obrazovanja srpske dece u Hrvatskoj.

Sa uma se ne smije smetnuti ni činjenica da najmlađi u Vukovaru i okolnim mestima imaju i mogućnost odgoja u predškolskim ustanovama, odnosno vrtićima po posebnim programima i na srpskom jeziku. Isto tako treba podsetiti i na već dobro uhodanu Visoku učiteljsku Akademiju u Zagrebu u kojoj se formira kadar za potrebe predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola u kojima postoji odgoj i obrazovanje na srpskom jeziku i ćirilicnom pismu. Ovog su leta i jeseni već upisani studenti treće generacije ove Akademije koji će pohađati predavanja u grupama "razredna nastava i srpski jezik, te kultura", odnosno "predškolski uzrast". Iako je prva generacija imala određenih problema sa kašnjenjem upisa i ostvarivanjem prava na stipendije i smeštaj, sve se polako normaliziralo, tako da, prema

rečima odgovornih većih problema nema. Na žalost, prema nekim spoznajama, ove akademske godine nema ni domskog smeštaja, ali ni stipendija koji su upisali prvu godinu. Zbog toga su već skoro upisani kandidati za učitelje sa pojačanim programom za srpski jezik i kulturu odustali od upisa ovoga smera. Njih desetak, koji su već završili studije, sada po zakonskim rešenjima mogu raditi kao učitelji razredne nastave ili kao učitelji srpskog jezika u predmetnoj nastavi, ali samo u osnovnim školama. Na taj način se ublažava evidentna nestašica profesora srpskog jezika u školskoj 2011./2012. godini.

Analizirajući modele obrazovanja u osnovnim i srednjim školama, može se mnogo toga saznati, a što je veoma korisno kada je u pitanju donošenje odluke da li svojem detetu omogućiti upoznavanje sa osnovama svojeg maternjeg jezika, književnosti, istorije, geografije i kulturnog stvaralaštva nacije kojoj pripada.

Prema prvom, već spomenutom modelu, ustanovljenom na bazi "pisma namjera" hrvatske Vlade iz januara 1997. godine, Srbima u Podunavlju zagantovano je "pravo pripremanja i primjene obrazovnog programa koji gaji kulturni identitet, povijest i nasljeđe utoliko ukoliko to nije na štetu bilo kojeg prava ili povlastica proisteklih iz međunarodnih obrazovnih standarda i hrvatskih zakona".

Kroz rad Odbora za obrazovanje i kulturu Zajedničkog veća opština, koje na poseban način prati položaj Srba na istoku Hrvatske, veoma često su se provlačile primedbe na nedoslednu primenu "pisma sporazuma o reintegraciji obrazovnog sustava", svojevrsnog provedbenog akta. Sem neadekvatnih udžbenika, pojavljivali su se i problemi funkcioniranja škola i odeljenja sa nastavom na srpskom jeziku i pismu, nastavnim kadrom, upotrebom dvojezičnosti u nazivima škola, dokumentaciji i pisanju školskih isprava, nastavnim planovima i programima.

Bremenito problemima takve naravi, obrazovanje u Podunavlju prolazilo je i prolazi kroz različite faze incidenata izazvanih na nacionalnoj netrpeljivosti. Zanimljivo je da su u svim, ili većini takvih incidenata, ravnatelji i njihovi zamenici, uspevali da smire tenzije i razreše problem. Treba li podsećati da su u vukovarskim školama vodeći ljudi različitih nacionalnosti, pa tamo gde je ravnatelj Srbin, zamenik mu je Hrvat i obratno.

Osim razreda u kojima se nastava sluša na srpskom, odnosno hrvatskom jeziku, na svim školskim uredima stoje i dvojezični natpisi, na primer: “ravnatelj” na latinici i “direktor” na ćirilici; “računopolagač” i “računovođa”; “satničar” i “programer”; “tajnik” i “sekretar”; “knjižnica” i “biblioteka”... Tako je i sa pedagoškom dokumentacijom, učeničkim svedodžbama i diplomama. Jedino oko dvojezičnih naziva školskih ustanova postoje dileme jer je to vezano i za zakon koji govori o upotrebi jezika i pisma nacionalnih manjina na određenom području. Veliki problem stvaraju razna udruženja nastala u Domovinskom ratu, pa se većina manjinskih ravnatelja a i ostali plaše postaviti dvojezične ploče sa imenom škole. Najčuvenija ploče koja govori o Erdutskom sporazumu je više puta svečano postavljena, razbijana i nestajala; vlastima su poznati pojedinci koji su u tome učestvovali.

Vremenom, mnoge nejasnoće su otklonjene, pa sada srpski prosvetari sve češće govore kako se delovi spomenutih dokumenata “možda krše, možda ne provode, ali u većem delu se zaista sprovode”. Još dodaju kako vreme ne ide na ruku famoznom “pismu sporazuma”, kao i “pismu namjera”, da bi ih polako trebalo zaboravljati i okretati se Zakonu koji jasno propisuje prava manjina na obrazovanje na sopstvenom jeziku i pismu.

Sam Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina pruža mogućnost formiranja predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola, ravnopravno korišćenje jezika i pisma nacionalne manjine sa zvaničnim jezikom i pismom, kreiranje posebnih nastavnih planova i programa uz konzultacije sa manjinskim udruženjima, izbor ravnatelja i zapošljavanje nastavnika i profesora iz redova dotične nacionalne manjine, i još mnogo toga. Dakle, ništa nejasno...

S druge strane, na područjima severne Dalmacije, Like, Banije, Korduna i zapadne Slavonije poslednjih godina problem obrazovanja srpske dece počeo se rešavati na način da se organizira dodatno ili dopunsko obrazovanje poznatije pod nazivom program negovanja jezika i kulture. Radi se o programu od pet školskih nastavnih sati nedeljno u predmetima: srpski jezik i književnost, istorija, geografija, muzička i likovna kultura u umetnost, te fakultativno veronauk. Takav oblik nastave prisutan je u Daruvaru, Vrginmostu, Gomirju, Donjem Lapcu, Vojniću, Topuskom, Krnjaku, Kninu, Kistanjama, Moravicama, Korenici, Drežnici i na još nekoliko lokacija.

Problemi koji su nastajali bili su prije svega organizacijske prirode, jer je sa širokog područja trebalo sakupljati učenike na jedno mesto, organizovati nastavu, osigurati kadar i udžbenike. Na osnovu programa koje je SKD "Prosvjeta" predložilo, a Ministarstvo prosvete prihvatilo, štampano je posebnih deset udžbenika za dodatnu nastavu. Osim toga, dolazili su i dodatni udžbenici i drugi nastavni materijal iz Beograda.

No, opet, uz sve probleme, predstavnici "Prosvjete" hrabro su se odlučili da modelu dopunske nastave dodaju i tzv. dopisno-konzultativnu nastavu za sve učenike koji nisu u stanju fizički prisustvovati nastavi zbog različitih razloga, i objektivnih i subjektivnih. Ovakav oblik obrazovanja organiziran je za 125 učenika svih razreda osnovne škole na način da je centrala programa u "Prosvjetinim" prostorijama u Zagrebu iz kojeg određeni broj stručnjaka u komunikaciji poštom, telefonom ili faksom komunicira sa učenicima. Postoji i mogućnost konzultacija, odnosno neposrednog kontakta učenika i njegovog nastavnika, odnosno učitelja.

O ovakvom dualnom modelu obrazovanja, za koje su u Podunavlju zaduženi predstavnici Zajedničkog veća opština, a na ostalim područjima bivše Krajine članovi SKD "Prosvjete", čelni čovek ovog potonjeg, Slobodan Uzelac smatra da bi se sve trebalo na poseban način objediniti.

"Ono što mi se čini da je važno u sutrašnjici u obrazovanju Srba i negovanja našega jezika i kulture jeste mogućnost da ta dva modela trebaju postati komplementarna, da učenici mogu prelaziti iz jednog modela u drugi i obrnuto", ističe Uzelac (Žabka, 2001). Podseća i kako su to za sada dva potpuno odvojena načina obrazovanja koji nemaju nikakve dodirne i zajedničke tačke i ne deluju po istim udžbenicima, niti po istim programima. Još ukazuje kako se u obrazovanju srpske dece, odgovorni striktno moraju pridržavati zakonske regulative, te apsolutno inzistirati na primeni političkih sporazuma, posebno konvencije koje je Hrvatska prihvatila.

"Sve te evropske konvencije veoma jasno ukazuju na prava manjina i na tome inzistiraju, samo ih treba uskladiti sa hrvatskim zakonodavstvom koje uzgred budi rečeno nije loše reguliralo pitanje obrazovanja pripadnika nacionalnih manjina. Pitanje je samo u kojoj se meri provodi ono što je zakon regulirao i ja moram da kažem: loše!", upozorava Uzelac. Prvi

čovek “Prosvjete” također ističe da je Hrvatska uvijek bila među prvim zemljama u Evropi koja bi potpisala i ratificirala sve te povelje i konvencije koje reguliraju prava manjina. Međutim, kada se radilo o impletementaciji i stvarnoj primeni toga svega, ukazuje Uzelac, onda je situacija bila drugačija. Uzelac zaključuje kako je predstavnicima Srba u Hrvatskoj koji vode pojedine organizacije da inzistiraju na doslednom provođenju onoga što je zapisano u zakonima i podzakonskim aktima, jer je “sve to jako dobro i treba ga samo oživotvoriti” (Žabka, 2001). Slobodan uzelac je u vladi HDZ-ea bio 4 godine potpredsednik Vlade, iz kvote srpske nacionalne manjine, i nije ništa popravio na modelima školovanja niti poštovanju postojećih zakona i propisa o toj temi.

3.2 Funkcije i ciljevi geografskog obrazovanja u multietničkim sredinama

3.2.1 Istorijski razvoj nastave geografije

U razdoblju od XVI do XVIII veka položaj geografije kao nastavnog predmeta u školama Evrope bio je nepovoljan. Kvaliteta geografske nastave bila je na vrlo niskom nivou. Izbor nastavnih metoda, nastavni sadržaji, oskudna i faktografski opterećena udžbenička literatura, zahtevi koji su postavljeni učenicima, nestručna kvalifikacija nastavnika, ali i opšte društvene prilike u Evropi uticali su na to da se geografsko obrazovanje sporo razvija. Istaknuti pedagozi i reformatori zalagali su se za uvođenje geografskih znanja u škole.

“O sadržajima geografskog obrazovanja i nivou nastave u ovom periodu možemo izvući neke zaključke na temelju analize udžbeničke literature koja je tada bila u upotrebi” (Đuričković, 1990, 20). Istaknuti pedagog, filozof i češki književnik Jan Amos Komenski (1592-1670), u svojim delima *Velika didaktika* (Didactika Magna) i *Sjet u slikama* (Orbis pictus) zalaže se za uvođenje geografije kao nastavnog predmeta u sve osnovne i srednje (latinske) škole. U Velikoj didaktici Komenski ističe “potrebu za sistematičnošću i postupnošću u nastavi: priroda ne stvara skokove, već postupno ide napried”. Ovo delo u sebi sadrži i plan opšteg obrazovanja čiji sastavni deo čine i geografske pojave i pojmovi. “Za materinski jezik Komenski je zahtevao poznavanje i mnogih geografskih pojava i pojmova, npr. najvažnije o

svetu, o nebeskom svodu, o loptastom obliku Zemlje i o njenom kretanju, o morima i rekama, zemljinim celinama, o glavnim državama Evrope, posebno o gradovima, planinama i rekama vlastite zemlje” (Zgonik, 1967, 22). Za ovo vreme, zahtevi Komenskog bili su revolucionarni i istodobno moderni.

Pojedini napredni pogledi Komenskog odnose se na organizaciju nastave. On je uveo školsku godinu sa jasnim određenjem njenog trajanja. Školsku godinu podelio je na četiri razdoblja. Odredio je početak školovanja i sistem škole. Formirao je razrede, koje pohađaju učenici istog uzrasta i sličnog predznanja, uveo je stalni raspored sati sa određenim brojem sati dnevnog rada u školi (4 sata), a što je najvažnije, umesto individualnog rada, uveo je kolektivni rad sa svim učenicima jednog razreda. Pored toga, Komenski je uveo predmetnu nastavu. Gradivo svakog predmeta podelio je na teme i jedinice koje se obrađuju po nastavnim satima, a nastavni sat organizirao je tako da prolazi kroz tri etape: nastavnikovo izlaganje, shvaćanje učenika i ponavljanje nove građe. Napomene li se još da odgovornost za uspeh u nastavi prebacuje na nastavnika, te tako upućuje nastavnika, da novu građu učenicima tumači i objašnjava, a ne samo da proverava znanja, bit će jasno, kako je golema uloga ovoga velikoga slavenskoga pedagoga“ (Pataki, 1951, 179).

Engleski pedagog i filozof John Locke (1632-1704) zalagao se za geografsku nastavu i isticao da geografski sadržaji trebaju da se izučavaju uz pomoć putovanja i geografskih karata. On je naglašavao da je potrebno proučavati prije svega prirodne osobine Zemlje, položaj pojedinih delova kopna i mora, njihove različite nazive i raspored u pojedinim zemljama. Zatim mrežu uporednika i podnevak, izgled Zemlje i sl. Kao pristaša senzualističke teorije saznanja, smatrao je da geografska znanja spadaju u realna i korisna i da najbolje mogu se stiču na temelju iskustava“ (Đuričković, 1990, 21).

Za doprinos razvoju principa očiglednosti u nastavi geografije i uticaj geografskih znanja na svestran razvoj ličnosti zalaže se engleski socijalutopista Robert Owen (1771-1858). On je inzistirao na korištenju geografske karte u nastavi geografije. Princip očiglednosti zasnivao je na terenskim istraživanjima i ekskurzijama u prirodi, jer takav oblik nastave utiče na kvalitetu i trajnost usvojenog geografskog znanja. Značajniji napredak nastave u Francuskoj događa se krajem XVI. veka. Poslije proterivanja jezuita iz francuskih škola (1594), oratorijanci preuzimaju više od polovice srednjih škola, u kojima je nastava bila delomično usmerena na

geografiju, istoriju, filozofiju, matematiku i fiziku. Nastavnici su bili pod uticajem Dekartovog racionalizma. Na časovima geografije koristili su najčešće metoda razgovora, demonstracije, ali i zidne geografske karte (Žlebnik, 1970). Ovakav pristup u nastavi geografije u Francuskoj se zadržao do kraja XVIII veka. Francuski pedagog, filozof i knjižavnik Jean Jacques Rousseau (1712-1778) dao je veliki doprinos obrazovanju u XVIII veku. U čuvenom delu Emil ili o odgoju zalaže se za »metode promatranja i očigledne nastave«. Ruso naglašava da izravno promatranje i uočavanje geografskih pojava i procesa u neposrednom okruženju u zavičaju doprinosi kvaliteti i trajnosti znanja. Zalagao se za korišćenje nastavnih sredstava u nastavi geografije (karte, globus i instrumenti), jer to doprinosi boljem shvatanju i razumevanju objektivne stvarnosti. Učenje i zalaganje istaknutog znanstvenika Rousseaua uticalo je na modernizaciju geografskog obrazovanja. Tako su nastavni principi za koje se on zalagao - očiglednost, postupnost i promatranje na terenu i korišćenje nastavnih sredstava u nastavi geografije - našli svoju primenu u nastavi krajem XVIII veka. Francuz Eliz Rekli (1830-1905) geografsku nauku i nastavu oplemenio je svojom *Oštćom geografijom* od 18 svezaka, u kojoj su prezentirana brojna nova naučna znanja. Pol Vidal de la Blanche (1848-1918), čuveni francuski geograf, osnivač geografskog humanizma i posebne škole pod nazivom Geografija čoveka, posebno je zaslužan za razvoj fizičke geografije i antropogeografije Francuske. U delu *Načela humane geografije*, on ističe da je čovek sa svojom društvenom aktivnošću centralni deo geoprostora. Blancheove naučne postavke doprinete razvoju nauke i nastave geografije u Evropi i Americi. Njegovu školu dalje razvijaju Emanuel de Marton (1783-1855), Luj Blanchard (1877-1965) i A. Demanžon, najistaknutiji predstavnici francuske geografije u 20. veku.

Početak XVIII veka, značajan uticaj na razvoj nemačkog školstva izvršile su pristaše protestantske sekte koje su osnovale školu pijetista. August Herman (1663 - 1728), pristalica ove škole, uveo je geografiju u nemačke građanske škole. On je isticao da geografija, pored astronomije, fizike i istorije, pridonosi odgoju i razvoju mudrosti svakog čoveka (Vuković, 1901). U školama pijetista geografska znanja obilovala su velikom faktografijom, nastavne sadržaje o svojoj zemlji i biblijskoj zemlji učenici su učili napamet. Tek krajem XVIII veka filantropistički pedagogi, pristaše ideja J. J. Rousseaua, doprinose razvoju školstva i nastave geografije. Geografiju uključuju u nastavnu oblast "weltkunde" i primenjuju nastavne principe koje je Rousseau postavio. Najpoznatiji predstavnici ove škole bili su Johan Bazedov (1723-1790) i Hristijan Salcman (1744-1811). Oni su se zalagali za razvoj i

uvođenje zavičajne i nacionalne geografije (Heimatkunde) u sve nemačke škole. Po njihovom mišljenju, geografska znanja koja se stiču u neposrednom okruženju, u domovini, predstavljaju dobru osnovu za uspješno proučavanja celog svijeta. Isticali su da su geografska znanja neophodna za kompleksno obrazovanje i odgoj mladih.

Na prostorima Pruske geografija kao nastavni predmet uvedena je u škole 1763. godine. Glavni reformator školstva bio je Johan Felbiger (1724-1788), koji je 1765. godine uveo nastavu geografije u trogodišnje građanske škole Saksonije i Šlezije. Nastava je organizirana po ugledu na Hekerovom berlinsku realku. Bila je na niskom pedagoškom nivou, nastavu su izvodili nestručni učitelji, učenici su koristili stare karte i knjige iz kojih su morali da memoriraju brojne podatke, što je uticalo na pasivizaciju njihove misaone aktivnosti. Nezadovoljna stanjem u katoličkom školstvu, Marija Terezija 1770. godine uvodi reformu obrazovanja, a za glavnog reformatora imenuje Johana Felbigera. Krajem XVIII veka stanje u školstvu katoličkih zemalja vidno se poboljšava. Švajcarski pedagog i naučnik Henrik Pestaloci (1746-1827) i njegove pristalice zaslužni su za novu koncepciju osnovne škole. Pestaloci je pristalica predmetnog sistema nastave, najveći zagovornik uvođenja geografije kao nastavnog predmeta u osnovne škole. On postavlja didaktičke principe u nastavi geografije i "smatra da je početak svakog učenja opažanje, a cilj jasan pojam" (Rudić, 1998, 159). Pestaloci tvrdi da u geografskom obrazovanju prioritet imaju prirodna sredina iz neposrednog okruženja i psihološki uslovi. U geografskim izučavanjima treba se polaziti od zavičaja i od zahteva za što većom konkretizacijom, češćim promatranjem, putovanjem i otkrivanjem uzroka i posledica" (Zgonik, 1967, 23). Pestaloci je napisao Detaljnu metodiku za elementarnu nastavu geografije.

Najveći Pestalocijevi sledbenici na području geografske nastave jesu nemački geografi Volfgang Harniš (1787-1864) i Tuiskon Ciler (1817-1882). Oni su se snažno zalagali za povoljniji položaj geografije u školama, ali je status predmeta ostao nepromenjen, bez obzira na njihove preporuke. Johan Herbart (1776-1841) zaslužan je za uvođenje formalnih stupnjeva u nastavu geografije. On je isticao veliki značaj geografije za razvijanje saznanja i interesovanja. Naglašavao je da je geografija nastavni predmet čiji sadržaji omogućavaju korelaciju sa drugim predmetima: "Od tada se naglašava potreba da treba upoznati svet na iskustvu poznavanja domovine" (Zgonik, 1967, 23). Herbartovi formalni stupnjevi uticali su na unapređenje nastave geografije i uvođenje određenog reda i sistematike u geografsku

nastavu. Međutim, Herbart “je preporučivao deskriptivnu nastavu geografije kroz pripovedanje (na primer u obliku izmišljenog putovanja). Posebno se zalagao za rad sa geografskom kartom u cilju suzbijanja mehaničkog učenja, u čemu je njegov najveći doprinos daljnjoj racionalizaciji geografskog obrazovanja” (Đuričković, 1990, 28-29).

Nemački pedagog i geograf Adolf Disterveg bio je pristalica koncentracije nastave u područjima istorijskih i racionalnih predmeta. Oblast istorijskih predmeta obuhvatala je istoriju, društvene nauke i geografiju, a područje racionalnih predmeta sačinjavali su matematika, fizika, hemija i dr.. Distervegov rad odrazio se na proces racionalizacije obrazovanja, a odnos prema geografskoj nastavi bio je zanemariv jer se zalagao za sticanje geografskog znanja kroz šetnje i izlete” (Đuričković, 1990, 29). Nemački geograf i etnogeograf Friedrich Raci (1844-1904), pristalica Kantovog, Hegelovog i Riterovog učenja, osnovao je antropogeografiju. Najznačajnija njegova dela *Antropogeografija ili osnova primijenjene geografije u istoriji*, *Geografsko rasprostranjenje čoveka* i *Politička geografija* snažno su uticala na nastavu geografije u evropskim i američkom školama krajem XIX veka.

Početak XIX veka veliki doprinos širenju geografskog obrazovanja i razvoju geografske nastave pridonela su sistematska proučavanja i istraživački radovi Humbolta, Ritera i Lomonosova. Aleksandar Humbolt (1769-1859), naučnik i istraživač svetskog glasa, geografske pojave i procese promatrao je i tumačio u komparativnim, sintetičkim i međusobno uslovljenim relacijama. Njegova putovanja i istraživanja pretočena su u Krička istraživanja o istorijskom razvitku geografije novog sveta i Kosmos. Humboldtov doprinos naučnoj i nastavnoj geografiji ogleda se i u tome što je “uveo metode opservacije i prvi upotrebio barometar za određivanje nadmorske visine, sastavio kartu sa izoterma i ukazao na kontraste istočnih i zapadnih obala. Za Humbolta se vezuje načelo kauzalnosti u geografskim istraživanjima (uzroci, veze i posledice među pojavama), čime je definitivno uklonjena barijera između opšte i regionalne geografije” (Jovičić, 1971, 4).

Karlo Riter (1779-1859) izučavao je međuzavisnost čoveka i prirode i međuzavisnost geografskih faktora. Kao sveučilišni profesor, svoje naučne postavke i princip kauzalnosti u tumačenju geografskih pojava i procesa utkao je u dela *Zemljopis u odnosu na prirodu i istoriju* ili *opšta usporedna geografija* kao pouzdan temelj izučavanja i nastave u fizičkim i istorijskim naukama i *Udžbenik o Evropi*. Alfred Kirkhof i Herman Oberland, sledbenici

Riterovog učenja, “zalagali su za specifične oblike modernizacije i racionalizacije geografskog obrazovanja, koji su bili usmereni na jačanje vaspitne uloge nastave geografije, ali, na žalost, nisu bili u stanju da prevaziđu klasne i ideološke okvire svoga vremena” (Đuričković, 1990, 27).

U Rusiji se geografija kao nastavni predmet uvodi u škole krajem XVIII veka. Prva škola u koju je uvedena geografija otvorena je 1701. godine u Moskvi. U školi se najviše učila matematička geografija, zatim ostale matematičke i navigacijske nauke. Geografija je ubrzo uvedena u prvu opšteobrazovnu školu Rusije - Gljukovskaju gimnaziju (1703). U nastavi geografije korišteni su strani udžbenici (nemački ili holandski) lošeg kvaliteta, nastavno gradivo bilo je nesistematizovano sa mnoštvom faktografskih podataka. U vreme Katarine II postojala je ideja da se školstvo u Rusiji orijentiše po sistemu zapadnoevropskih zemalja. Ova ideja ubrzo je napuštena i prihvata se orijentacija koja dominira u austrijskom školstvu. Obadve orijentacije nastavi geografije daju veliki značaj i ona je među najzastupljenijim predmetima u ruskim školama. Metodičke novine iz zapadne Evrope u škole Rusije uveo je Srbin, Todor Janković Mirijevski (1741-1814). Mirijevski je bio zagovornik opšteg obrazovanja i u sve ruske škole uveo je opšteobrazovne predmete, a među njima i geografiju. Zalaganjima Mihala Vasiljeviča Lomonosova (1711-1765), najslavnijeg imena ruske i svetske geografske nauke, u Moskvi je otvoren Univerzitet 1775. godine. Lomonosov se zalagao da Sveučilište bude dostupno svima. Njegov doprinos razvoju nastave geografije ogleda se, između ostalog, u razvoju usporedne geografije i dinamičkog metoda (Jovičić, 1971). Na razvoj naučne i nastavne geografije u Rusiji uticali su i dali veliki doprinos istraživači i istaknuti teoretičari P. Semjonov Tjan-Šanski (1827 - 1914), istraživač Azije, A. I. Vojekov (1842-1921), osnivač klimatologije, P. A. Krapotkin, teoretičar glacijalne erozije, V. Dokučajev (184-1903), osnivač pedologije i tvorac teorije o prirodno-geografskim zonama, M. Šokoljski (1856-1940), oceanograf, i drugi.

Na razvoj nastave geografije krajem XIX veka uticaj imaju istaknuti ruski pedagozi i didaktičara Konstantin Dimitrijevič Ušinski (1824-1870), Nikolaj Ivanovič Pigarov (1810-1881) i Vasilij Vasiljevič Černiševski (1828-1889). Ušinski je prioritet davao izučavanju geografije svoje domovine jer ona ima važnu ulogu u razvijanju i negovanje patriotizma: “Poruke Ušinskog društvu nedvosmisleno ukazuju da je potrebno poznavati svoju otadžbinu, njena bogatstva i osobine ljudi da bismo to na najbolji način mogli pravilno koristiti i

usmeriti u smislu poboljšanja života i rada u njoj” (Rudić, 1998, 19.). Uvažavajući ideje Komenskog i Pestalocija, i sam se zalagao za modernizaciju nastave geografije. Oštro je kritizirao faktografske sadržaje koji ne razvijaju misaone sposobnosti niti bilo kakve aktivnosti učenika. Veliki nedostatak u nastavi geografije, zamjerao je Ušinski, jeste način strukturiranja geografskih sadržaja, odnosno odvajanje prirodnih i ekonomskih elemenata geografske stvarnosti. Uočavanje kauzalnih odnosa doprinosi kvalitetnom i trajnom geografskom obrazovanju. Pigarov i Černiševski nezadovoljni su ruskim školstvom, osobito nastavom geografije koja opterećuje učenike i ne razvija sposobnosti učenika: “Černiševski ukazuje da je u geografiji iščezlo ono što je glavno - a to je čovek. On zahteva da se u nastavi geografije obrati posebna pažnja kulturi, narodnoj privredi, etnografskim i ekonomsko-geografskim elementima” (Đuričković, 1990, 33). Zahvaljujući zalaganju Ušinskog, u drugoj polovici XIX veka, geografsko obrazovanje počinje zavičajnom geografijom. Prvo se uče geografske osobine lokalne sredine, a onda slede karakteristike šireg zavičaja i na kraju geografija domovine. Prvi udžbenik za geografiju zavičajne nastave napisao je učenik Ušinskog, D. Semjonov - *Poduka geografije* i uz njega priručnik *Pedagoške zabeleške za nastavnike*.

Do kraja XIX veka geografska nauka je napredovala dok se karakter školske nastave nije bitno menjao. D. N. Anučinov, osnivač prve katedre za geografiju na Moskovskom univerzitetu, isticao je “da je izbor nastavnih sadržaja u školi uslovljen, kako opštim ciljevima i zadacima obrazovanja, tako i zadacima i sadržajima geografske nauke” (Đuričković, 1990, 34), ali se nastava i dalje izvodila po principu koncentričnih krugova. Faktografija je opterećivala geografske sadržaje. Princip verbalizma kočio je razvoj očigledne nastave, a od nastavnih sredstava u nastavi su se koristile geografske karte i slike.

Razvoj geografske nauke i nastave na prostoru Amerike počinje krajem XIX veka. Jedan od najpoznatijih američkih geografa William Morris Devis osniva geomorfološku školu i piše Fizičku geografiju. Ovo delo može se smatrati prvencem u američkoj geografskoj literaturi. Pored njega, geomorfološkim proučavanjem bavili su se Johnson, Brajen, Solzberi, Džilbetri i drugi. Teorija “erozivnih ciklusa”, koju je Devis postavio, brzo je prihvaćena među geografima Starog kontinenta. Geografiju gradova utemeljio je Mark Jefferson, a nešto kasnije razvijaju se značajne geografske discipline koje danas imaju primat u geografskoj nauci kao što su geografija stanovništva i saobraćajna geografija. Njihov razvoj uslovljen je

snažnim razvojem gradova i saobraćaja na američkom kontinentu. Svakako da su vredni spomena i ostali velikani geografske nauke sa ovih prostora, prije svega John Dewey (1859-1952), pedagog i filozof koji se bavio geografskom nastavom i obrazovanja uopšte i koji je isticao vaspitni značaj geografije jer se zasniva na interaktivnim odnosima prirodnih i društvenih faktora. Dewey nije bio dosledan u svom stavu, zalagao se da se društveno-geografski sadržaji izučavaju u istorijskim naukama, a fizičko-geografski sadržaji u grupi prirodnih nauka. Bio je protivnik razrednog sistema školovanja, nastavnih sati i klasične podele nastave na nastavne predmete. Dewey i njegovi sledbenici imali su veliki uticaj na nastavu geografije koja u Severnoj Americi predstavlja “nediferencirano znanje, bazirano na društveno-socijalnim naukama - na istoriji, sociologiji i državnom odgoju. Izraz takvog gledanja je i to što je geografija u školama uključena u nastavni predmet koji nije odvojen od društvenih nauka. Sa njima geografija čini didaktičku celinu” (Đuričković, 1990, 19).

U mnogim zemljama sveta u XX veku formirane su pedagoške, naučne i stručne institucije koje proučavaju svetska kretanja i inovacijske procese u obrazovnim sistemima. Obrazovanje je postalo središnja tema međunarodnih organizacija i asocijacija. Njihova dokumenta i strategije sadrže vizije i preporuke za razvoj obrazovanja u ovom veku. Posljednjih dekada XX veka u razvijenim državama sveta provedene su reforme u različitim oblastima i na različitim nivoima obrazovnog sistema. Obrazovni sistemi i obrazovna politika u skoro svim segmentima prilagođavaju se intenzivnim društvenim, kulturnim, naučno-tehnološkim i privrednim promenama. Obavezno obrazovanje, po svom cilju i suštini, čini osnovu strukture sistema obrazovanja i opšteobrazovnog je karaktera. Njegovo trajanje je različito i zavisi od školskog sistema, a u većini država traje od 8 do 11 ili 12 godina. U obaveznom obrazovanju većine država sveta geografija se pojavljuje kao obavezni pojedinačni nastavni predmet ili unutar nastavne oblasti ili grupe predmeta u određenom nastavnom ciklusu.

U zemljama gde se geografija izučava u okviru nastavne oblasti (SAD, Nemačka, Engleska, Australija, Francuska, Japan i dr...), Nastavni sadržaji strukturirani su na temelju funkcionalnog i egzemplarnog koncepta. Geografska građa u ovim kurikulumima je fragmentarna i nesistematizovana. Težište u ovakvim geografskim kurikulumima je na izučavanju lokalne sredine, nacionalne geografije, regionalne geografije i geografije onih delova sveta s kojima država ima razvijene ekonomske i političke veze. Inzistira se na razvijanju geografskih veština i aktivnosti koje se stiču na terenskom istraživanju u lokalnoj

sredini. U okviru geografskog kurikuluma, značajno mesto zauzimaju ekološki sadržaji. Novina u geografskom obrazovanju predstavlja uvođenje izborne ili fakultativne modularne nastave, gde se moduli promatraju kao otvoreni, aktuelni, obogaćeni naučnim i tehnološkim dostignućima.

U evropskim državama, geografija je obavezan nastavni predmet, izučava se od tri do četiri školske godine. Nastavna građa je sistematizirana, tematski koncipirana i obuhvata gradivo opšte geografije, regionalne geografije i nacionalne geografije. Geografski kurikulumi koncipirani su sukladni opštim ciljevima i zadacima savremenog obrazovanja koji se ostvaruju na didaktički oblikovanim sadržajima, pomoću različitih nastavnih sredstava i metoda rada. Nastavnik ima slobodu da bira i priprema nastavne sadržaje koje će pomoću najadekvatnijih nastavnih metoda, tehnika i sredstava prezentirati učenicima. Nastavni sadržaji koje učenici trebaju savladati naučno su zasnovani i prilagođeni psihofizičkim mogućnostima učenika. Nastavni programi su rasterećeni faktografije, oslanjaju se na savremena naučna dostignuća i na perspektive savremenog razvoja, korelativni su, primereni interesima i potrebama učenika i lokalne sredine.

U nastavnoj praksi napušteni su tradicionalni oblici, metode i tehnike rada. Prisutan je savremeni metodičko-didaktički pristup, timski i grupni rad, problemska i makronastava. U nastavi geografije sve više je prisutno neposredno i posredno geografsko promatranje, istraživanje i demonstracija procesa i pojava u lokalnoj sredini (terenske vežbe, izleti i ekskurzije). Samostalni rad učenika vrlo je aktualan u nastavnoj praksi u većini zemalja. Učeničke aktivnosti ogledaju se u: organizaciji i planiranju aktivnosti na terenu, stvaranju geografskih baza i zbirki podataka, organizovanju i učestvovanju u debatnim i panel diskusijama.

Školstvo na prostorima današnje Srbije znatno brže se razvijalo u Vojvodini koja je bila u sastavu Austrougarske monarhije do 1918. godine. Zakon o pravoslavnim osnovnim školama u Austrougarskoj monarhiji (1776) označio je uvođenje geografskih sadržaja u osnovno obrazovanje. Potreba za učenjem geografije potiče iz činjenice da prestaju biti isključivo zavisni od vlastite okoline, već stupajući u ekonomsku i druge vrste veza sa narodima iz udaljenih krajeva, čovek postaje zavistan od predela i ljudi iz udaljenijih prostora i drugih zemalja. Zakonom iz 1776. godine uvedeni su predmeti geografija i prirodopis, koji se

izučavaju u trećem razredu. Sadržaji geografije odnosili su se na Evropu uopšte, pregled Hrvatske, Slovenije i Austrougarske monarhije. U prirodopisu se učilo o svetlosnim pojavama, o vazduhu, fizičkim osobinama Zemlje, a dat je i kratak pregled životinjskog i biljnog sveta na Zemlji (Ognjanović, 1964). Oskudna prethodna učenička znanja, nedostatak nastavnih sredstava, udžbenika, nestručan nastavni kadar, odražavali su se na kvalitativna i kvantitativna geografska znanja i veštine učenika.

Veliki doprinos razvoju geografije na ovim prostorima dao je Svetozar Miletić, učitelj iz Zemuna. Unapredio je školstvo sa 12 različitih udžbenika i metodičkih uputa, među kojima je i geografija. U većim gradovima Vojvodine, škole su bile opskrbljene geografskim kartama, raznim modelima i slikama. Začeci terenskog promatranja u lokalnoj sredini vezuju se za ovaj period. Od 1872. godine, novom uredbom o uređenju osnovnih škola, obavezno obrazovanje produžava se na šest godina (uzrast od šest do dvanaest godina). Novim nastavnim planom geografija se uči u drugom, trećem i četvrtom razredu. Početna geografska znanja i vještine odnose se na orijentaciju u prostoru i lokalnoj sredini i geografsko izučavanje zavičaja. U trećem razredu geografski i historijski sadržaji fuzionisani su na primeru lokalne sredine i dalje okoline. U četvrtom razredu, uvode se sadržaji regionalne geografije. Izučavaju se prirodne i društvene osobine Austrougarske i opšte osobine Evrope sa težištem na velikim gradovima. Na ovom uzrastu učenici se upoznaju sa osnovnim elementima matematičke geografije koji se odnose na našu planetu, njen oblik i kretanje. U pregledu se govori o Sunčevom sistemu, Suncu i Mesecu i njihovim pomračenjima. Od 1887. godine, u šestogodišnjoj osnovnoj školi, geografija se izučava pet godina. U drugom razredu uče se orijentacija u školi, svoje mesto i najbliža okolina. U trećem razredu izučava se opština, kotor sa glavnim varošima u Austrougarskoj, sa težištem na krajevima gde žive Srbi. U četvrtom razredu geografski sadržaji obrađuju se temama o Austrougarskoj, državama i velikim gradovima Evrope i opštim geografskim osobinama ostalih kontinenata. U petom razredu uči se matematička geografija. Učenici su sticali znanja o Zemlji, njenom obliku, kretanju, Sunčevom sistemu, Suncu i Mesecu, pomračenjima. U šestom razredu uči se Poznavanje domovine i sveta.

U organizaciji geografske nastave postojale su različite teškoće. U izveštaju o pregledu pedeset škola 1872. godine, Đorđe Natošević, glavni školski referant Karlovačke metropolije konstatuje da su naziv škole zaslužile samo ustanove u mestima: Sremska Mitrovica,

Kuzmin, Vojka, Zemun, Stari i Novi Slankamen. On ističe da učenici gotovo da i ne poznaju gradivo iz geografije niti da čitaju karte. To je velikim delom posledica činjenice da geografskih karata gotovo da i nema. Od očiglednih nastavnih sredstava postoje slike i to u dve do tri škole. Organizovano školstvo u Srbiji prije Prvog srpskog ustanka nije ni postojalo. Poučavanje se odvijalo u okviru crkava i manastira ili kod pojedinih sveštenika.

U četvrtoj deceniji XIX veka, škole u Srbiji podeljene su na tri nivoa: male škole (seoske i varoške), redovite ili normalne i Velika škola u Beogradu. Geografija, odnosno, zemljopis, predviđena je za redovite škole i za Veliku školu. Novi opšti školski zakon iz 1844. godine uneo je novine u organizaciju sistema školstva. Izdvojene su osnovna škola u trajanju od tri do četiri godine, gimnazija i posleno-trgovačka škola. Geografija je bio zastupljena u trećem i četvrtom razredu. U prvom polugodištu trećeg razreda izučava se šest tematskih celina. Geografski sadržaji se prepoznaju u temi: „Prvi počeci iz čislitelnog i jestastvenog zemljopisanija“, a u drugom polugodištu istog razreda tema je „Zemljopisanija poznavanja evropskih država po zemljovidu“. U četvrtom razredu (prvo polugodište), geografija je podrazumevala nastavnu građu o Turskom carstvu uopšte, a u drugom polugodištu su sadržaji o Srbiji (Ćunković, 1970).

Nastavni plan i program pod nazivom „Raspoloženje predmeta koji se u osnovno učiliste predaju po razredima i polgodijama“ usvojen je 1850. godine i bit će na snazi dva desetljeća. U ovom dokumentu, gradivo je raspoređeno po sadržaju tadašnjih udžbenika, bez određenja nedeljnog fonda časova. Geografija se uči u trećem razredu, u prvom polugodištu je nastavna celina „Osnovi matematičkog i fizičkog zemljopisanija u pitanjima i odgovorima sa upotrebljenijem zemljovida“, a u drugom polugodištu „Osnovi građanskog zemljopisanija sa upotrebljenja zemljovida“. U četvrtom razredu, u prvom polugodištu, uči se „Iz zemljopisanija o Srbiji“, a u drugom polugodištu tematska celina nosi naziv "Iz zemljopisanija: o evropskoj Turskoj“ (Ćunković, 1970; 42-43).

Društvene potrebe i razvoj školstva zahtevali su osuvremenjivanje nastavnog plana i programa. Nastavni plan pod nazivom „Raspored predmeta za muške i ženske osnovne škole i uputstvo kako će se predavati“ donet je 1871. godine. Ovim planom nastavna građa izdiferencirana je po nastavnim predmetima i principom postupnosti strukturirana. Uneseni su novi, savremeniji sadržaji, u nastavi geografije se primećuje gomilanje činjenica. Prvi put

u istoriji školske geografije uz nastavni plan izdano je didaktičko uputstvo za obradu nastavnih sadržaja koje sadrži „napredna metodološka stremljenja“ (Ćunković, 1970; 91) i nedeljni fond časova za svaki predmet. Novi zakon o osnovnoj školi donesen je 1882. godine i prema njemu škola je trajala šest godina, četiri godine kao niža osnovna i peti i šesti razred kao viši deo osnovne škole. Geografija je zastupljena u drugom, trećem i četvrtom razredu, sa dva, odnosno, tri časa nedeljno. Dve godine kasnije donosi se novi nastavni plan, a status geografije na obadva stepena nije promenjen. Ovo stanje traje do 1898. godine, kada je osnovna škola u trajanju od četiri razreda. Od tada se geografija uči sa istorijom kao integralni predmet i to u trećem (tri časa) i četvrtom razredu (četiri časa nedeljno). Uz ovaj plan štampan je korisnički materijal nastavnicima koje sadrži preporuke za obradu nastavnih sadržaja kao i preporuke za godišnje planiranje nastavnog rada.

U novostvorenoj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a kasnije Kraljevini Jugoslaviji, bilo je potrebno stvoriti jedinstven obrazovni sistem. Do promena je došlo 1919. i 1920. godine, ali mesto geografije u nastavnom planu nije promenjeno. Promena u programu odnosila se na geografske karakteristike i obeležja novonastale države. Novi Zakon o osnovnoj školi donesen je 1926. godine. Njime se osnovna škola deli na niže četvororazredne i višu osnovnu školu, također u četvorogodišnjem trajanju. Geografija je zastupljena u trećem i četvrtom razredu, po dva časa nedeljno. Prema nastavnim planovima i programima iz 1933. i 1937. godine, geografija je bila u trećem razredu, sa po dva časa nedeljno i u četvrtom razredu sa po tri časa. Novi nastavni plan i program donesen je 1942. godine, a u njemu geografija kao poseban nastavni predmet nije postojala, ali se sadržaji o otadžbini i njenoj prošlosti izučavaju u trećem i četvrtom razredu.

Poslije Drugog svetskog rata, u razdoblju od 1949. do 1959. godine, u novoj osmorazrednoj osnovnoj školi, geografija je bila zastupljena od trećeg do osmog razreda. Od 1958. godine, geografija se uči od šestog do osmog razreda sa po dva časa nedeljno, sa tim što su geografski sadržaji bili zastupljeni od trećeg do petog razreda u sastavu predmeta Poznavanje prirode, Poznavanje društva i Poznavanje prirode i društva. Od 1976. godine, promenom nastavnog plana i programa, geografija se uči od petog (Jedan čas nedeljno) do osmog razreda (po dva časa).

Na razvoj geografske nauke u nastave veliki uticaj imao je Jovan Cvijić, veliki srpski i svetski naučnik. Cvijić je osnivač i utemeljivač naučne geografije u Srbiji. Naučni rezultati do kojih je došao utkani su u nastavu ne samo našeg školskog sistema već i sveta. Ovaj veliki geograf nije se bavio metodikom nastave, ali njegove opservacije i analize čine osnovu metodologije geografskog naučnog rada. Dobar poznavalac fizičkogeografskih pojava, procesa i oblika, Jovan Cvijić je postigao visoke domene i u društvenoj geografiji. Uz to, često ga citiraju etnolozi, sociolozi, psiholozi, istoričari, ekonomisti, filozofi i drugi. To je uslovljeno širokim poljem njegovog interesovanja i zapaženim naučnim rezultatima do kojih je dolazio i koje je publikovao na više jezika i u više zemalja. Multidisciplinarnost i interdisciplinarnost uvažavao je od samog početka bavljenja naukom, jer je izučavajući kras, morao podjednako poznavati geologiju, hidrologiju, speleologiju i život čoveka na bezvodnim kraškim terenima. Isticao je da ima pojava, procesa i oblika u prirodi i društvu kojima se bavi više nauka sa različitih gledišta. Za postizanje pravih rezultata potrebno je vladati naučnim metodama tih nauka, jer plodne rezultate daje kombiniranje metoda i gledišta većeg broja nauka.

Multidisciplinarni pristup Jovana Cvijića naučnim problemima, na primeru knjige *Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje*, najbolje je shvatio i interpretirao akademik Radomir Lukić, koji konstatira da je "Pisati sintezu znanja o jednoj ovako značajnoj i širokoj oblasti nesumnjivo vrlo težak posao, mnogo teži nego proučavati pojedine izdvojene pojave koje čine sintezu. Za sintezu je potrebno mnogo posebnog dara, kojim raspolaže malo ljudi. Potrebno je najprije sve važnije pojave obuhvatiti, zatim ih povezati u celinu utvrđivanjem mnogostrukih veza među njima i odrediti važnost svake posebno odabirajući one koje su odlučujuće za kretanje celine. Pri tom, naravno, treba vladati mnogim naučnim područjima, vrlo često raznovrsnim, jer je potrebno povezivati prirodu, društvo i čoveka, što znači vladati odgovarajućim prirodnim, društvenim i psihološko-kulturnim naukama. Sve te sposobnosti i sva ta znanja teško se mogu naći u jednom jedinom čoveku. A tom čoveku je još potrebna i jaka uobrazilja, bliska umetničkom daru, i moć uživljavanja, i, naravno, ljubav prema predmetu svoje sinteze, i, unatoč svojoj ljubavi, objektivnost, pa i kritičnost. Sve se to skoro idealno razmerno našlo u Jovanu Cvijiću. Ovo je delo najpotpuniji izraz njegovog takvog, sintetičkog naučnog duha " (Lukić, 1987).

Iz Cvijićeovog dela o Balkanskom poluostrvu posebno ukazujemo na odeljak o geografskim uticajima i intervenciji društvenih elemenata, jer on tu spaja u celinu znanja nekoliko prirodnih i društvenih nauka. Na najvišem naučnom nivou, teorijski kristalno jasno, Jovan Cvijić procenjuje neposredne i posredne uticaje geografske sredine na čoveka i društvo, naglašava one geografske osobine prostora koje određuju narodne pokrete i pokazuju kako se geografska sredina menja, prepliću uticaji starih civilizacija i patrijarhalnog društva. Već na prvim stranicama monografije "Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje", Jovan Cvijić, kroz podnaslov o glavnim geografskim osobinama, ukazuje na evroazijske osobine Balkana, koji ima mostovske položaj između dva kontinenta, gde su se susticale, mešale i transformirale egejska, mikenska, jelinski i bizantska civilizacija. "Široko otvoreno prema Jugozapadnoj Aziji na jednoj i Srednjoj Evropi sa Panonskim basenom, na drugoj strani, uz to disecirano uzdužnim i poprečnim dolinama, ono je olakšavalo prožimanja različitih kultura i civilizacija, koje su dopunjavale i preobražavala kao retko gde u Starom svetu. Te duboke veze između prirode geografskog prostora, geografske predodređenosti pravaca i osobenosti kulturnih uticaja u pojedinim regionalnim celinama, nije mogao vieti nijedan arheolog, istoričar, ili istoričar umetnosti, niti bilo koji drugi naučnik ukoliko nije putovao uzduž i popreko preko ovog poluostrva. I nitko nije toliko proputovao i toliko video kao Cvijić "(Vasović,1995).

Multidisciplinarnost i interdisciplinarnost Jovana Cvijića preteča je mnogih današnjih nastojanja da se problemi, procesi i pojave u prirodi i društvu višestranano analiziraju, da bi se izveli relevantni zaključci. Cvijićeova shvaćanja multidisciplinarnosti bila su veoma široka i bogata, jer su se ticala naučnih problema od tektonske i erozivne geomorfologije, preko čoveka i društva do kuće, naselja i države. Jednostavno rečeno Zemlja i ljudi na njoj, bili su podjednak predmet njegovih proučavanja. Zbog toga ga uvažavaju ne samo geografi, već i etnolozi, sociolozi, istoričari, geolozi, psiholozi i drugi. Mnogi od Cvijića polaze i njemu se vraćaju, te je zbog toga i danas jedan od naših najcitiranijih naučnika. Ovo zbog toga što je reč o kompleksnoj i svestranoj integraciji naučnih saznanja iz prirodnih i društvenih nauka i što su rezultati toga usmereni ka čoveku i društvu, što širi horizont i višestruko je korisno za nastavu i nauku. Danas, više nego u doba Jovana Cvijića, istraživači prirode i društva, moraju vladati metodama ne samo svoje osnovne nauke, već i metodama susednih, komplementarnih disciplina.

3.2.2 Problemi nastave geografije u savremenom društvu

U većini zemalja sveta geografija je uključena u nastavni plan od osnovne škole do sveučilišta, najčešće kao samostalna disciplina, a ponegde u kompleksu sa drugim disciplinama. Prema Povelji za geografsko obrazovanje (Commission for geographical education, 1992), koja je usvojena na XXVII međunarodnom geografskom kongresu, održanom 1992. godine u Washingtonu, a koja je bazirana na temeljnim dokumentima OUN poput Opšta deklaracija o ljudskim pravima, Povelja OUN, preporuka UNESCO-a koja se odnosi na obrazovanje i druge, istaknuto je da geografija treba smatrati za osnovni predmet u nastavnim planovima kako u osnovnom tako i u srednjem obrazovanju, da ga predaju kvalificirani specijalisti geografi, i to sa minimumom dva sata nedeljno, u svim razredima osnovne i srednje škole. Samo tako geografija može dati svoj puni doprinos opšteobrazovnoj i stručnoj spremi učenika. Geografija ima viševjekovnu tradiciju u obrazovanju, koja je nastala iz potrebe ljudi da upoznaju sredinu u kojoj žive, od lokalnog, preko regionalnog do globalnog razmera. Baš zbog te potrebe geografija je uključena kao nastavni predmet u škole mnogo ranije, nego mnogi drugi predmeti. Savremene promene u svetu (globalizacija, novi svetski poredak) i u našem društvu (tranzicija u tržišnu ekonomiju, demokratizacija društva, umreženo društvo) zahtevaju preosmišljavanje ciljeva, zadataka i sadržaja geografskog obrazovanja, u cilju njegove modernizacije i aktuelizacije, u skladu sa suvremenim potrebama i zahtevima društvene prakse.

Osobine geografskog obrazovanja

Kao empirijska znanost geografija ispunjava tri osnovne funkcije (Grčić i Grčić, 1997):

1. Naučno-saznajnu, povezanu sa istraživačkim postupkom koji je baziran na otkrivanju i utvrđivanju fakata i na njihovom objašnjenju;
2. Praktičnu, povezanu sa prostornim planiranjem i projektiranjem;
3. Obrazovno-odgojnu, u vezi sa edukativnom delatnošću i razvojem kulture.

U prošlosti je dominirala spoznaja i obrazovna funkcija geografije. Njezin cilj je bio upoznavanje stvarnosti (sveta). Međutim, geografski fakti su postali dostupni svima putem

televizije, interneta, kompaktnih diskova i drugih sredstava komunikacije, tako da geografska znanja gube oreol tajanstvenosti, kojeg imaju druge nauke. U novije vreme, položaj geografije kao nastavnog predmeta u školi se dovodi u pitanje. To potiče prije svega od onih koji favoriziraju tehničke nauke i pitaju, zašto je potrebno izučavati geografiju danas, iako je to bilo opravdano u prošlosti? Kome je potrebna geografija koja nema veze sa privredom, sa socijalnim problemima? Bez takvih veza sama "čista geografija" će se pretvoriti u suhi list i odumreti.

Takva pitanja su plod mentaliteta i mišljenja nasleđenog iz prošlosti. Naime, u drugoj polovini XX veka živeli smo u jednom totalitarnom društvu, gde je nauka služila kao apologetika vladajuće ideologije. U tom društvu snažno su razvijane tehničke i prirodne nauke, koje su imale za cilj da razvijaju proizvodne snage, u duhu sa ideologijom industrijalizacije. Tako smo ovladali snažnim sredstvima za eksploataciju prirodnih resursa i enjanja prirodne sredine, ali ne znamo kako pravilno ta sredstva koristiti. Pojavili su se raznovrsni ekološki problemi, disproporcije i prostorni konflikti različitih društvenih delatnosti, koji se ne mogu rešavati bez geografije. U tom sistemu nacionalna geografija je svedena na običnu horologiju i deskripciju, interdisciplinarnost društvene geografije je žrtvovana u korist geografskog dualizma, a čitava geografija je zapala u poziciju društvenog pastorka. Kada je došlo do društvene krize i konflikata, pokazalo se da su oni mogli biti izbegnuti ili barem ublaženi, da je geografija na vreme odradila svoju zadaću. Mnoge geografske teme bile su pola veka potiskivane, zanemarivane i čak tabuizirane, da bi se kod naroda stvorilo slepilo za etnokulturne, socioekonomske, demografske i geopolitičke probleme na ovim prostorima.

Ujedinjeni narodi, UNESCO i Međunarodna geografska unija, sve više posvećuju pažnju pitanjima: Kakvo treba biti geografsko obrazovanje u narednom periodu, i kakav će biti doprinos tog nastavnog predmeta u obrazovanju i odgoju novih generacija odgovornih i aktivnih građana? Načelni doprinos geografije u tom pravcu sastoji se u formiranju uverenja da nema bolje budućnosti za čovečanstvo, bez stvarnog mira među narodima i državama sa jedne strane, i harmonije sa prirodom sa druge. Održivi razvoj i uspostavu pravednog i miroljubivog odnosa između pojedinaca i naroda na Zemlji, ne može se postići bez geografskih znanja. Zbog toga, nije slučajno što Ujedinjeni narodi polažu mnogo na geografiju u rešavanju savremenih globalnih izazova, kao što su: Dinamika stanovništva,

hrana i glad, urbanizacija, socijalno-ekonomske nejednakosti, nepismenost, siromaštvo, nezaposlenost, izbeglice i ljudi bez domovine, narušavanje ljudskih prava, bolesti, kriminal, neravnopravnost među spolovima, migracije, iščezavanje biljnih i životinjskih vrsta, obešumljavanje (deforestacija), širenje pustinja (desertifikacija), erozija tla, prirodne nepogode, toksični i radioaktivni otpad, atmosfersko zagađenje, globalno zatopljenje, ozonske rupe, zagađivanje voda, iscrpljavanja resursa, korištenje resursa, korištenje zemljišta, ekonomska kriza, etnički konflikti, ratovi, separatizam, nacionalizam i terorizam, na planeti zvanoj "kosmički brod Zemlja". Brojni demografski, ekološki, privredni i geopolitički problemi imaju svoj geografski aspekt i predstavljaju izazov za geografsku nauku i obrazovanje. Stoga su geografi pozvani da se angažiraju na tome da daju učenicima nadu, veru i mogućnosti da rade za jedan bolji svet, od lokalnog do globalnog razmera. Ta nova funkcija geografije u savremenom svetu, nameće potrebu da se i u našim školama izvrši ozbiljno preosmišljavanje nastavnih programa i udžbenika iz geografije. Nastavni sadržaji ne mogu biti "umanjena kopija" geografske nauke, opterećeni sa mnogim terminima, podacima i faktografijom. U prvi plan treba istaći probleme i izazove našeg vremena, ne samo na nacionalnom, nego i na regionalnom i globalnom nivou, u skladu sa principima "raditi lokalno, misliti globalno" i "raditi ekonomski, misliti ekološki".

Obzirom na društvene, kognitivne i obrazovne funkcije i značaj geografije, ona bi trebala biti više zastupljena u srednjim stručnim školama i na nekim fakultetima. Sveučilišno obrazovanje ima posebnu ulogu u društvu, zato što obrazuje profil stručnjaka koji će zauzeti ključne rukovodeće pozicije u društvenim delatnostima, koje iziskuju kompetentnost u poznavanju sveta i tretiranju okoliša. Zbog toga u školovanju stručnjaka iz mnogih profesionalnih područja, kao što su etnologija, arheologija, sociologija, istorija, žurnalistika, međunarodni odnosi, zaštita okoliša, diplomacija, privreda te fakulteti stranih jezika, trebaju biti uključena znanja iz geografije, da bi se osigurala njihova geografska pismenost. Začuđujuće je da kod nas, fakulteti koji obrazuju takve specijaliste, prenebregavaju potrebe za geografskim znanjem svojih studenata, ili uvode surogat-predmete kao zamenu za geografiju. Samo kompromitovanje nekih stručnjaka i političara zbog nedostatka osnovne geografske kulture je posledica toga.

Zadaci geografskog obrazovanja

Jedan od glavnih zadataka geografije u novim uslovima je prevladavanje dihotomije između realističke slike stvarnosti koju stvaraju prirodno-tehnočke nauke i idealističke vizije humanističkih nauka, uključujući uticaje estetike, literature, istorije, filozofije. Geografija nas uči da gledamo istodobno očima humaniste i prirodnjaka, u cilju da obuhvatimo celokupnost pojava na površini Zemlje. U tom smislu, geografija koja omogućava "razumevanje sveta", važna je na svakom nivou obrazovanja. Geografsko obrazovanje mora biti celovito, bez obzira na stručni profil pojedinih škola. Osnovu celovitog geografskog obrazovanja čine tri komponente. To su geografska znanja, umeća i odnosa odgoj prema vrednostima (Ilić, 1987).

Znanja podrazumevaju: znanja o osnovnim prirodnim sistemima na Zemlji, osnovnim socio-ekonomskim sistemima, geodiverziteta društvenih i kulturnih zajednica na Zemlji. Znanja omogućuju da se oceni i valorizira kulturno bogatstvo čovječanstva, struktura i procesi u svojoj zemlji i zavičaju, kao prostoru svakodnevnog života i rada ljudi.

Umeća mogu biti raznovrsna, na primer, rad sa tekstom i literaturom, geografskim kartama i grafičkim materijalima, primane statističkih metoda i GIS tehnologije, terenskih i kartografskih metoda, provođenje anketa, korišćenje praktičnih metoda i komunikacijskih sredstava u sticanju geografskih znanja različitog teritorijalnog obuhvatanja - od lokalnog do globalnog.

Odgojni zadaci u tesnoj su vezi sa širenjem geografiske kulture, koja ima prvorazredni značaj za patriotski odgoj (odgoj nacionalnog identiteta), međunarodno odgoj (verska i etnička tolerancija, multikulturalnost) i ekološko odgoj. Razmotrit će se ukratko:

1. Patriotski odgoj u prošlosti se svodilo na nacionalni ponos koji je lako prelazio u nacionalizam i šovinizam. Danas se pod tim podrazumeva mnogo dublje razumevanje nacionalnog i etničkog identiteta, na bazi poznavanja kulturnih tradicija, moralnih normi i pravila ponašanja u kulturi našeg naroda. Nacionalna geografija je uvek bila a to će uvek i ostati, jedan od temeljnih nacionalnih predmeta. Kao takva, ona ima primarni značaj u upoznavanju vrednosti i nedostataka naše zemlje i naroda.

2. Međunarodni odgoj se ispoljava u razumevanju i uvažavanju svih naroda uključujući njihove etničke kulture, sisteme vrednosti, načine života i stereotipe ponašanja. Ono pridonosi razumevanje rastuće međuzvisnosti između zemljama i naroda sveta, razumevanju ne samo prava nego i dužnosti pojedinaca, društvenih grupa i naroda jednih prema drugima, i shvatanju neophodnosti mira, međunarodne solidarnosti i saradnje na svim poljima - političkom, privrednom, kulturnom, ekološkom i slično. Geografi danas trebaju zauzeti akademske relacije ili čak kritički odnos prema unutaršnjem i međunarodnom poretku. Geografi mogu doprineti razvoju istinske demokracije, time što će raditi na širenju naučne istine, koja je preduslov za humanizaciju i demokratizaciju svakog društva. Samo tako će svaki pojedinac shvatiti da treba sudelovati u rešavanju problema svoje zemlje i sveta, ali da ne treba da se stavlja u službu šovinizma, rasizma, ksenofobije, etničke netolerancije i nedemokratskih ideologija.

3. Ekološki odgoj zadobija sve veći značaj u vezi sa potrebom upravljanja ekološkim rizicima i sprečavanja narušavanja životne sredine. Geografsko obrazovanje tome pridonosi (zajedno sa biologijom i hemijom), pošto daje mogućnost pojedincu da shvati uticaj vlastitog ponašanja i ponašanja svog društva na okoliš, koje može imati negativne posledice za okoliš. Geografija razvija prirodozaštitnu etiku, koja treba postati osnova ponašanja svakog pojedinca i društva u svojim aktivnostima (Grčić, 1983).

Geografska kultura odražava se u drugim aspektima odgoja, kao što su odgoj u duhu tolerancije, poduzetnosti, zdravog načina života, samouverenosti i samostalnosti, sposobnosti za kritičko, razumno i objektivno prosuđivanje o društvu i ljudima, razumevanje hršćanskih vrednosti, sposobnosti za timski rad i slično. Imajući sve to u vidu, geografija nesumnjivo ima prvorazredni značaj u odgoju odgovornih, aktivnih i demokratskih ličnosti, što je ujedno i cilj porodice, nacije i međunarodne zajednice.

Ciljevi nastave geografije

U prvoj dekadi XXI sveka, u našoj se regiji odvija tranzicija od planske ka tržišnoj ekonomiji, od totalitarne ka građanskoj demokraciji i slično. U tim uslovima ciljeve nastave geografije kao što su patriotizam, humanizam - formiranje ličnosti, razvoj geografskog mišljenja - formiranje naučnog pogleda na svet, treba dopuniti novim ciljevima, kao što su: razvoj ekološke kulture, biznis kulture, kritičkog mišljenja, globalnog testiranja, etničke i verske tolerancije. Sa ovakvim ciljevima očekuje se da će koncept školske geografije biti oslobođen od zamarajuće didaktičke deskripcije i famoznih "koncentričnih krugova". Globalni cilj geografije je da gradi mostove ne samo između nauka, nego i između lokalnih teritorija, etničkih zajednica i sveta. U višetetničkoj sredini, kao što je hrvatsko Podunavlje osnovni cilj nastave geografije je da nauči ljude da zajedno žive i saraduju. Regionalna mozaičnost i isticanje posebnih identiteta može povećati rizik od ksenofobije i konflikata. Provedba nastave geografije za mirnu koegzistenciju mora uzeti u obzir različite geografske razmere i koncepte kao što su razumevanje kontinuiteta od lokalnog do globalnog, uključujući ideje o identitetu, toleranciji i univerzalnosti (Anučin, 1967).

Formulacija obrazovnih ciljeva bi trebalo da uključi izgrađivanje objektivne naučne geografske slike svog zavičaja, domovine i sveta - neizmerno složenog, zanimljivog i lepog, ali ugroženog ozbiljnim problemima i protivurečnostima koje treba sada i u budućnosti otklanjati. To znači da geografsko obrazovanje ima za cilj da učenicima da naučna geografska znanja o prirodi, stanovništvu, naseljima i privredi sveta, o prirodnim sistemima (geosistemima) na Zemlji, o državama sa naglaskom na susedne zemlje i Evropu, o svojoj državi i svom zavičaju. U razdoblju društvene tranzicije, neki ciljevi iz ranijeg razdoblja nisu više aktualni, a novi nisu jasno formulirani. Prema Zakonima o osnovnom i srednjem obrazovanju, u slobodnoj interpretaciji, naše škole imaju za cilj da formiraju otvorene i aktivne građane. Osim toga, oni trebaju biti samostalne ličnosti, sa vlastitim mišljenjem o izučavanim pojavama, procesima i problemima, da budu sposobni da štite racionalno, emocionalno i estetsko, i ono što je važno - da čuvaju ravnotežu između nacionalnog i internacionalnog te etiku okoliša. U ostvarivanju tih ciljeva, geografija ima ključnu ulogu. Geografska kultura je neotuđiva komponenta opšte kulture svakog čoveka.

Vaspitni ciljevi geografskog obrazovanja se također menjaju u novim uslovima. Klasno-partijsku i nacionalističku ideologiju zamjenjuju ciljevi odgoja demokratski mislećih ljudi. Naš narod još treba da uči i usvaja demokratske procedure, da prihvata parlamentarizam, legitimnost, uvažavanje zakona i prava drugih, da prepoznaje i odbacuje demagogiju i slično. Doprinos geografije u tom pogledu sastoji se u davanju više znanja o političkoj karti naše regije i sveta, o tipovima država prema političkom uređenju, stepenu privredne razvijenosti, regionalnom razvoju i saradnji o savremenoj ulozi međunarodnih granica, o kriznim žarištima, etničkim i istorijskim sporovima i njihovom rešavanju na civiliziran način - putem sporazuma i dogovora.

Uslovi za realizaciju ciljeva i zadata geografije

Da bi geografija kao nastavni predmet mogla izvršiti postavljene ciljeve i zadatke, ona mora biti zastupljena sa dovoljnim brojem časova, kao i druge fundamentalne discipline u nastavnom planu. Vrlo je važno da kroz sve razrede učenici prate jedan uzlazni program geografskog obrazovanja sa minimalno dva sata nedeljno. Samo tako geografija može dati svoj puni doprinos opštem obrazovanju učenika i njihovoj pripremi za privatni i društveni život. Nastavni planovi trebaju omogućiti redovnu nastavu geografije tekom cele godine, uključujući kompaktno vreme za projektne radove i školske ekurzije (Grčić, 2005).

Geografija u nastavi treba biti stručno zastupljena. To znači da nastavnik geografije treba biti visoko obrazovan, da bi mogao odgovoriti izazovima našeg vremena i novim tendencijama u geografskom obrazovanju. Zbog toga, geografije treba da se izučava kao samostalni osnovni školski predmet, što znači da nije dobro da se ona povezuje sa istorijom, biologijom, ekologijom i drugim predmetima, čiji nastavnici nisu geografski kompetentni.

Permanentno usavršavanje nastavnika je neophodno za postizanje veće kompetencije u postizanju postavljenih ciljeva i zadata nastave. Nastavnik je, naravno, najvažniji faktor u nastavi geografije. Predavanje nastavnika ne može se ničim zameniti. On treba imati ne samo odgovarajuća stručna, psiho-pedagoška i metodička znanja, nego i moralne i retoričke kvalitete. Dosadašnji model za pripremu studenata istovremeno za rad u osnovnom i

srednjem obrazovanju i u istraživačkim i drugim poslovima, ne odgovara u potpunosti zahtevima savremene škole u pogledu stručne, metodičke i psihopedagoške osposobljenosti nastavnika. Zbog toga je potrebno organizirati seminare, izdavačku delatnost i permanento usavršavanje nastavnika kroz geografska društva, aktive nastavnika, naučne i stručne institucije. Osim toga, treba permanento raditi ne samo na usklađivanju nastavnih programa sa dostignućima nauke, nego i na usklađivanju studijskih programa geografskih fakulteta sa potrebama obrazovanja nastavnika geografije. Nastavnici su najvredniji resurs u obrazovanju, i zbog toga je potrebno kvalitetno sveučilišno obrazovanji i permanentno usavršavanje nastavnika.

Unapređenje metodike geografije (u zapadnim zemljama se naziva "didaktika geografije") je veoma važno za realizaciju ciljeva nastave. Većito pitanje u didaktici i metodici geografije je "Šta treba učiti?" I "Kako treba učiti?". Odgovor na prvo pitanje trebaju dati metodolozi, a na drugo metodičar geografije. Metodologija proučava kako se dolazi do naučne istine, a metodika - kako se naučna istina prenosi na učenike. Odnos metodologije i metodike je kao odnos strategije i taktike - propusti u strategiji ne mogu se nadoknaditi nikakvom taktikom (Đurić, 2001).

Modernizacija materijane baze nastave je također neophodna, jer utiče izravno na realizaciju ciljeva nastave. U novije vreme pojavilo se mnogo inovacija u nastavnim sredstvima i materijalima za geografsko obrazovanje.

Izbor nastavnih sadržaja u tesnoj je vezi sa obrazovnim i odgojnim ciljevima. Promena ciljeva i zadataka nastave pretpostavlja radikalne promene nastavnih programa i sadržaja u udžbenicima. U tradicionalnim geografskim objašnjenjima bila je dominantna genetska metoda, koja je na temelju sagledavanja prošlosti objašnjavala uzroke geografskih pojava i procesa. Međutim, genetska metoda ne omogućava uvek da se sagleda cilj. Zbog toga je potrebno staviti veći naglasak na geografske prognoze i planove, imajući u vidu ciljeve kao atraktora prema kojima geografske pojave ili procesi teže u budućnosti. To znači da geografija treba promeniti svoju metodološku paradigmu. Prelazak od sazajne na primenjenu geografiju podrazumeva prelazak od deskriptivne metodologije na metode projektiranja, optimizacije i upravljanja geografskim procesima i pojavama. Potpuna transformacija geografije u praktičnu nauku, kao i stručni predmet u školama, ipak nije

moguća. Kao humanistička nauka geografija će uvek vršiti prvenstveno sazajnu i odgojno-obrazovnu funkciju.

3.2.3 Nacionalni obrazovni standard za predmet geografija

Ministarstvo prosvete i sporta RH zagovara prevođenje udžbenika na jezike manjina i za tu svrhu namenjuje određena finansijska sredstva. No, stvarno je stanje ipak daleko od deklariranoga. Naime, postoje prevodi hrvatskih udžbenika samo na srpski jezik (i pismo), sačinjeni prije reintegracije Podunavlja, tj. prije 1998. godine. Njihovo izdavanje bilo je među preduslovima reintegracije. I nakon toga su neki udžbenici prevedeni na srpski jezik, na primer udžbenici za predmet priroda i društvo za predmetnu nastavu osnovnih škola, za matematiku i druge predmete). Ako i zanemarimo pitanje kvalitete prevoda, koja je osporavana od početka, reč je o mehaničkim prevodima koji ne sadrže nikakve posebne sadržaje namenjene toj manjini, odnosno čiji je sadržaj posve preslikan-identičan onome u hrvatskom izvorniku. To također vredi i za udžbenike namenjene za nastavu istorije i geografije.

U vezi sa time je i zastarelost, odnosno neatraktivnost tih udžbenika. Naime, situacija se na udžbeničkom tržištu u RH uvelike promenila od 1997. godine, pa trenutno postoji velik izbor udžbenika za svaki razred i predmet, a novi su udžbenici i bitno atraktivniji. Nejasno je, stoga, tko je birao stare udžbenike za prevod kada su za neke predmete, pa tako, na primer, i za nastavu istorije već postojali paralelni udžbenici. Takvim su odabirom nastavnici koji rade sa učenicima srpske nacionalnosti uskraćeni za mogućnost izbora udžbenika prema kojemu žele raditi. Ništa bolja, a zapravo još i lošija je situacija sa drugim manjinama, na primjer italijanskom. Ta tradicionalno aktivna i snažna nacionalna manjina odavno raspolaže izdavačkom kućom koja izdaje udžbenike na italijanskom jeziku (Edit u Rijeci), a ipak, za razliku od situacije u vreme prijašnje Jugoslavije, još ne postoje talijanski prevodi mnogih udžbenika za predmetnu nastavu osnovne škole (da o srednjoj školi ni ne govorimo) za različite predmete. Situacija sa udžbenicima preostalih nacionalnih manjina (češke i mađarske) još je lošija: Česi raspolažu sa nekim udžbenicima za razrednu nastavu osnovne škole, odnosno imaju udžbenike hrvatskog jezika za Čehe, no ni jedan udžbenik istorije nije

preveden na češki jezik, dok je plan izdavanja udžbenika na mađarskom jeziku tek u poveljama.

Problem su finansijska sredstva neophodna za prevođenje velike većine udžbenika. Nastavnici istoga predmeta se moraju sastati na jednom mestu i od više udžbenika odabrati onaj koji argumentima odbrani većina. Taj se prevede na jezik i pismo manjine i mora se koristiti najmanje 4 godine. Ukoliko u međuvremenu dođe do pojave boljeg i kvalitetnijeg udžbenika, nema sredstava za prevođenje. Naravno i da su Dodaci nacionalnog sadržaja koji nedostaju u tim udžbenicima proble. Napred je već naveden scenario po kojem se već dogovoreni sadržaji, sadržaji pred objavljivanjem, obezvređuju i vraćaju na početak bez nekog stvarno vidljivog razloga. Rad na autorskim udžbenicima pojedinih nacionalnih manjina je enigma za sebe. Većina nastavnika nije ni čula da se radi na autorskom udžbeniku, njegov nacrt nije dat na neku raspravi, ali se pojavio kao jedini po kojem se mora raditi.

Hrvatski nacionalni obrazovni standard iz geografije je plod nastojanja za poboljšanjem kvalitete geografskog obrazovanja u Hrvatskoj. Cilj HNOS-a je postupno menjati nastavu geografije i prilagoditi je potrebama učenika i savremenog društva uvažavajući pozitivnu i proverenu tradiciju na kojoj je naše školstvo utemeljeno. HNOS redefiniira odgojno - obrazovne sadržaje, osuvremenjuje ih, oslobađa od mnoštva nepotrebnih i za učenike opterećujućih podataka. Nastoji zadovoljiti zahtev da svakom učeniku u Hrvatskoj bude dostupna ista količina novih geografskih znanja.

HNOS se temelji na spoznaji da nastava geografije u osnovnoj školi ne ostvaruje samo ciljeve geografije kao nauke, već se interdisciplinarno povezuju sa nastavnim predmetima iz prirodnog i društvenog područja. Na taj način učenici usvajaju spoznaje da je geografija nauka koja proučava i objašnjava Zemljinu površinu kao rezultat uticaja i prožimanja prirodne osnove i društvenog i privrednog razvoja. Temeljem zaključaka Prvog hrvatskog geografskog kongresa (Zagreb, 1995.) da se predmet u svim školama hrvatskog školskog sistema nazove geografija kao i matična struka čime bi se izjednačila sa drugim nastavnim predmetima, Poverenstvo sledi zaključke i koristi naziv geografija i geografska karta. Bilo je nelogičnosti da studenti na studiju geografije u Zadru i Zagrebu po diplomiranju predaju predmet koji se zove zemljopis, a oni su profesori predmeta koji se zove geografija. U HNOS-u su popisana znanja i veštine, tj. kompetencije koje bi učenik trebao usvojiti u okviru nastave geografije unutar predviđene školske godine. Opseg znanja definiran je brojem tema i

ključnih pojmova koji se u svakoj temi trebaju obraditi. Broj tema pojedinoga razreda ovisi o postojećem nastavnom planu, odnosno o nedeljnoj i o godišnjoj satnici. Na primer, ako je po postojećem planu geografija zastupljena sa 2 sata nedeljno, odnosno 70 sati godišnje, može imati najviše 20-tak obaveznih i 5 izbornih tema. Na taj način smanjuje se opseg i dubina sadržaja što će znatno rasteretiti učenike i ujednačiti količinu novih informacija u osnovnoj školi. To će rezultirati manjim opsegom ali trajnijih znanja i sposobnosti potrebnih za život.

U hrvatskom Planu i programu geografije za osnovnu školu propisani su nedeljni fond sati, nastavni sadržaji i opšti ciljevi. Hrvatskim nacionalnim obrazovnim standardom (HNOS-om) autonomija škola i nastavnika je, suprotno tendencijama u većini analiziranih evropskih zemalja, još više ograničena. Uz propisane obavezne nastavne teme i izborne teme te predložen broj sati za obradu, ponavljanje, realizaciju izbornih tema i za proveru znanja, za svaku nastavnu temu propisana su obrazovna postignuća potrebno predznanje, ključni pojmovi, stručni nazivi i brojevi podaci koje učenik mora usvojiti i upamtiti. Uz sadržaje koje treba ispustiti, navode se i pridodani sadržaji, zatim izborni sadržaji te primeri korelacije. Za razliku od evropskih kurikuluma, HNOS propisuje predloge za metodičku obradu, „dodatne ilustracije“, predloge za rad sa učenicima/učenicama sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama, odgojne i socijalizirajuće ciljeve i sadržaje nastave. Dok se u analiziranim kurikulumima velika pažnja posvećuje određivanju svrhe i ciljeva predmeta, učeničkih postignuća po razredima ili obrazovnim ciklusima, te kroskurikularnim temama, u Hrvatskoj to nije propisano niti Nastavnim planom i programom niti HNOS-om. U izradi Hrvatskog nacionalnog kurikuluma (HNAK-a) nužno je uzeti u obzir evropska iskustva i hrvatsku obrazovnu tradiciju. Prije svega potrebno je jasno definirati opšte ciljeve i krajnje ishode- rezultate obrazovanja, zatim ciljeve nastavnih područja i nastavnih predmeta. U Hrvatskom nacionalnom kurikulumu geografija mora ostati obavezni i posebni predmet tokom najmanje četiri godine obrazovanja, sa nedeljnom satnicom od najmanje 2 sata. Izborom kroskurikularnih tema potrebno je ostvariti horizontalnu korelaciju i integraciju nastavnih sadržaja kako bi učenici stekli celovito znanje i veštine korisne za život i celoživotno obrazovanje. Bez jasnog definiranja ciljeva obrazovanja u celini, bez prave korelacije između predmeta, bez kvalitetne evaluacije nastave i učeničkih postignuća, nije jasan smer kojim kreće hrvatsko školstvo. Rasterećivanje učenika bez prethodno izvršenog kompetentnog merenja i ocenjivanja stvarnog opterećenja ne dovodi do željenog rezultata već do opterećivanja učenika ocenama.

Nacionalni obrazovni standard iz geografije usmeren je (MZOŠ, 2005):

- na senzibilizaciju pojedinca i društva na razvoj,
- na intenzivnu terensku nastavu,
- na osposobljavanje za timski rad,
- na informatičku pismenost,
- na učenje stranih jezika kao preduslov uspešne komunikacije sa svetom,
- na poticanje pisanja samostalnih radova i projekta,
- na uspostavljanje saradničkog dijaloga između nastavnika i učenika,
- na razumljivost i zanimljivost sadržaja,
- na mogućnost za ličnu afirmaciju učenika,
- na kreativnosti i nastavnika i učenika,
- na celovito interdisciplinarno učenje,
- na očiglednost u nastavi,
- na kvalitetnu didaktičku igru,
- na razvoj celovite i humane ličnosti,
- na razvoj ekološke svesti,
- na razvijanje regionalne i nacionalne svesti,
- na poštivanje drugih i drugačijih,
- na poticanje znatiželje za otkrivanjem novog,
- na uvažavanje opštih ljudskih vrednosti,
- na afirmaciji humanističkih vrednosti,
- na aktivan boravak u prirodi.

Iz navedenog sledi da zadaća nastave geografije nije samo razvijanje znanja i veština, nego i odgoj i socijalizacija pojedinca u skladu sa vrednosnim sistemom Evropske Unije. Te zadatke su tačno definisane za svaku temu u odrednici 13. Didaktički potencijal za savremeni odgoj i socijalizaciju sadržan je u nastavnom programu primenom savremenih nastavnih oblika, metoda, sredstava i životnog okruženja. Zadaci nastave geografije, u Hrvatskome nacionalnom obrazovnom standardu, imaju razvojno obeležje i svakom učeniku osiguravaju napredak i

ličnu afirmaciju. Za modernu nastavu geografije potreban je i visok pedagoški standard za sve učenike bez obzira je li to seoska ili gradska škola.

Geografija kao novi školski predmet koji se uvodi u 5. razredu ima ulogu preneti određena znanja iz geografije, ali se temelji i na naučnim saznanjima drugih srodnih nauka koje se bave Zemljom – geodezije, astronomije, geofizike i geologije, meteorologije... Sadržaje geografije treba povezivati sa predznanjem učenika stečenim u srodnim predmetima, kao i sa predmetima 5. razreda.

Zadaće nastave geografije u 5. razredu:

Glavna zadaća nastave geografije u 5. razredu je omogućiti učenicima sticanje osnovnih znanja o prirodo – geografskim obležjima na Zemlji. To podrazumeva poznavanje oblika, veličine i građe Zemlje, položaja i kretanja Zemlje u Sunčevu sistemu sa naglaskom na posledice na Zemlji, poznavanje i razumevanje glavnih obležja geografskih karata, elemenata geografske karte te osposobljavanje za orijentaciju, posebno uz pomoć kompasa i topografske karte te razumevanje geografske raspodele, međusobna odnosa i značenja prirodnih elemenata (reljef, klima, vode, tlo, biljni i životinjski svet) na Zemlji.

Nastavni program geografije u 5. razredu sadrži početno gradivo iz osnova opšte geografije, tj. standard obvezan za sve učitelje i učenike. On predstavlja “abecedu”, temelje za učenje geografije u višim razredima i za razumevanje geografskih i društveno-ekonomskih pojava i procesa u vremenu i prostoru od zavičaja, domovine, do Evrope, ostalih kontinenata i konačno na globalnom nivou. Pristup redosledu tema u nastavnom programu 5. razreda je analitički i polazi od planeta Zemlje, nastavlja sa geografskim kartama i sastavnicama prirodne osnove. Orijentir intenziteta i ekstenziteta (dubine i širine) gradiva, za učitelje/učiteljice su: ključni pojmovi, novi stručni nazivi te obrazovna postignuća. Posebnu pažnju treba obratiti na pojmove koji predstavljaju znanje. U realizaciji nastave potrebno je voditi računa o aktualizaciji. Poželjna je potpuna uključenost učenika, a naročito njihovog praktičnog ličnog rada. Osmišljenoj didaktičkoj igri u nastavi geografije treba dati odgovarajući prostor jer ona doprinosi većoj doživljajnosti i motivaciji koja je potrebna na ovom psihofizičkom uzrastu učenika. Preporučuje se izvanučionička nastava jer mnogi sadržaji mogu se obraditi (demonstrirati) u školskom dvorištu, naselju i bližoj okolini. Za

realizaciju nastavnog programa u 5. razredu važni su odgojni i socijalizirajući ciljevi za svaku temu, a oni proizlaze iz sadržaja koji se obrađuju i iz oblika i metoda rada. Za rasterećenje učenika, a i racionalizaciju nastavnog procesa, vrlo je važno koristiti učenička predznanja. Rasterećenju svakako doprinosi i korelacija sa drugim nastavnim predmetima u 5. razredu, ovdje se radi o horizontalnom suodnosu (korelaciji).

TEME:**I PLANET ZEMLJA**

1. Oblik i veličina Zemlje
2. Razmeštaj kontinenata i okeana
3. Zemlja u svemiru
4. Geografska mreža
5. Zemljina kretanja i godišnja doba

II GEOGRAFASKA KARTA

6. Lokalno i pojasno vreme
7. Prikazivanje Zemljine površine
8. Merilo i vrste geografskih karata
9. Orijehtacija

III SASTAVNICE PRIRODNE OSNOVE

10. Reljef – građa Zemlje i unutrašnje sile
11. Oblici reljefa i oblikovanje reljefa vanjskim procesima
12. More
13. Voda na kopnu
14. Vreme
15. Tipovi klima, biljni i životinjski svet
16. Prirodna bogatstva i očuvanje okoliša

Izborne teme:

1. TOPOGRAFSKO-KATASTARSKI PLAN
2. ASTRONOMIJA U GEOGRAFIJI
3. RELJEF ZAVIČAJA
4. VODE U ZAVIČAJU
5. VREME, KLIMA I BILJNI SVET ZAVIČAJA
6. ZAŠTITA OKOLIŠA

Ciljevi nastave geografije u 6. razredu

Učenici u 6. razredu trebaju upoznati demografska obležja i posebnosti stanovništva sveta. Važno je razumeti globalne procese demokratizacije savremenog sveta i obraditi izvan-evropske kontinente, njihova prirodno-geografska i društveno-ekonomska obležja. Nastavni program 6. razreda razrađen je na pluralističkom globalnom načelu (različitosti pojava i procesa i korelaciji uzročno-posledičnoj povezanosti) u celinama i temama: Zemlja i ljudi, Azija, Afrika, Amerika, Australija i Okeanija te Polarni krajevi. Pristup ovom programu zahteva obaveštenost i otvorenost prema svetu što doprinosi razumevanju složenosti i rešavanju zajedničkih problema. Pri obradbi tema naročito treba izbegavati romantičarsko-turističke slike, a naglašavati objektivnu geografsku stvarnost, problemski pristup i geografsko mišljenje. Posebnu pažnju treba obratiti na pojmove koji predstavljaju znanje. U realizaciji nastave potrebno je voditi računa o aktualizaciji. Nastavno gradivo se vertikalno (okomito) povezuje sa gradivom 5. razreda. Realizacijom nastavnog programa treba kontinuirano poticati učenike na samostalni rad kako bi učenici stekli sigurnost, ustrajnost, samopouzdanje. Radi dinamike nastave, bolje motivacije, razvijanja sposobnosti saradnje i komunikacije potrebno je organizovati rad u parovima i grupama, a to rezultira odgojem za dijalog i snošljivost prema drugom. Posebnu pažnju treba posvetiti radu sa kompjuterom i prikupljanju podataka i njihovoj prezentaciji: verbalnoj, kvantitativnoj i grafičkoj. Ekološki odgoj i očuvanje okoliša je trajni odgojni zadatak u nastavi geografije. Sadržaji nastavnoga programa u 6. razredu pogodni su za poticanje ljudskosti, suosjećanja prema gladnim, nesrećenim ratom i prirodnim katastrofama. Kritičko mišljenje i samopouzdanje u iznošenju učeničkih stavova potiču razgovori, rasprave ili parlaonice (razgovaraonice).

CELINE I TEME

I ZEMLJA I LJUDI

1. Stanovništvo
2. Ekonomija - privreda
3. Međunarodne organizacije

II AZIJA

4. Geografski položaj, smeštaj Azije
5. Reljef u pokretu
6. Pustinje i nafta Azije
7. Tradicija i savremenost Azije obležja Azije
8. Monsunska Azija
9. Indija, Kina i Japan

III AFRIKA

10. Geografski položaj i prirodno-geografska obležja Afrike
11. Voda i život Afrike
12. Savremena Afrika
13. Turizam Afrike
14. Gana i JAR

IV AMERIKA

15. Otkrića i podela Amerike
16. Prirodno-geografska obležja Amerike
17. Stanovništvo i privreda Amerike
18. SAD i Kanada

19. Meksiko
20. Brazil, Argentina i Čile

V AUSTRALIJA I OKEANIJA

21. Australija
22. Okeanija

VI POLARNA PODRUČJA

23. Polarna područja

Izborne teme:

1. Onečišćenje i zaštita okoliša
2. „Pacifički vatreni prsten“
3. Pustinje sveta
4. Velika geografska otkrića
5. Hrvati u Novom svetu

Ciljevi nastave geografije u 7. razredu

Učenici u 7. razredu upoznaju geografska obeležja evropskog kontinenta i Rusije. Najprije se obrađuju opšta obeležja Evrope, zatim prirodno – geografske karakteristike i osnove istorijsko – geografskog razvoja te savremene geografske karakteristike kontinenta u celini. Važno je razumeti složenu regionalno – geografsku problematiku i procese ujedinjavanja Evrope.

U 7. se razredu ostvarenjem nastavnoga programa učenici upoznaju sa geografskim obeležjima evropskoga kontinenta i Rusije koristeći predznanja koja su stekli u 5. i 6. razredu. Program obrađuje teme vezane uz opšta obeležja Evrope, nakon čega sledi pregled po državama, a u završnom su delu teme vezane uz savremena obeležja Evrope. U prvom delu, u kojem su razrađene teme o opštim obeležjima Evrope, gradivo se niže geografskom logikom, analizom: opšte karakteristike Evrope, prirodno-geografska obeležja, društveno-ekonomska

obeležja razvoja i značenje kontinenta u celini. Države i bitna prirodno-geografska obeležja država (primerno, ovisno o njihovu značenju u prostoru) obrađuju se po državama: Zapadna Evropa, Severna Evropa, Južna Evropa, Jugoistočna Evropa, Istočna Evropa. Osmi deo programa daje sintetički zbiljske problemske teme, a naglasak je na integracijskim procesima, saobraćajno-geografskom povezivanju, opštem neskladu razvoja i podeli na tzv: »jezgru« i »periferiju« sa posebnim naglaskom na ekološke probleme. U takvu konceptu nastavnoga programa učitelj/učiteljica može naći prostora i vremena za osuvremenjivanje i osmišljavanje nastavnih sadržaja i nastavnoga procesa. Aktivno i odgovorno izvršavanje obaveza te razvijanje intelektualne znatiželje učenika postiže se istraživačkim radom i pripremom referata, posetima manifestacijama na evropsko nivou – Zagrebački velesajam, izložbe ili ambasade. Posebnu pažnju treba obratiti na pojmove koji predstavljaju znanje. Stvaralaštvo je najviši stepen osposobljenosti te ga treba poticati kako bi učenici iskazali svoju individualnost: izrada plakata, pojmovna mreža, geografska priča, izrada turističkoga prospekta, slikokarte i sl. U tom uzrastu, kada učenici preispituju svoje vrednosti i vrednosti drugih, jako je važno promovisanje ljubavi i ponosa prema zavičaju i domovini. Kartografska pismenost obrazovni je i funkcionalni zadatak nastave geografije. Pa je na tom nivou, uz opšte geografske karte, potrebno koristiti i tematske karte kako bi učenici što bolje uočili neku pojavu i proces u prostoru.

Celine i teme:

I OPŠTA OBELEŽJA EVROPE

1. Pojam, veličina, smeštaj i položaj Evrope
2. Reljef Evrope
3. Mora i obale Evrope, obeležja i značenje voda na kopnu
4. Klima i vegetacijski pokrov
5. Stanovništvo Evrope
6. Privreda Evrope

II DRŽAVE ZAPADNE EVROPE

7. Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska
8. Ostale države Zapadne Evrope

III DRŽAVE SEVERNE EVROPE

9. Skandinavske države
10. Ostale države Severne Evrope

IV DRŽAVE SREDNJE EVROPE

11. Nemačka
12. Alpske države
13. Ostale države Srednje Evrope

V DRŽAVE JUŽNE EVROPE

14. Europsko Sredozemlje
15. Italija
16. Ostale države Južne Evrope

VI DRŽAVE JUGOISTOČNE EVROPE

17. Države Jugoistočne Evrope

VII DRŽAVE ISTOČNE EVROPE

18. Rusija
19. Ostale države Istočne Evrope

VIII SAVREMENA EVROPA

20. Ujedinjavanje Evrope
21. Hrvatska u Evropi
22. Saobraćajni sistemi i saobraćajno povezivanje Evrope
23. Nesklad u razvoju

IZBORNE TEME

1. Vulkani Evrope
2. Stanovnici polarnog kraja
3. Gradovi Evrope
4. Zaštita okoliša

Ciljevi nastave geografije u 8. razredu

Upoznati opšta geografska obeležja Republike Hrvatske i značenje njezina položaja na dodiru različitih prirodnih, kulturnih, etničkih, privrednih i političkih celina. Usvojiti geografska znanja o prirodno-geografskim i društveno-ekonomskim regijama Hrvatske sa naglaskom na komplementarnost Primorske, Gorske i Nizinske Hrvatske. Za nastavu geografije u osmom razredu potrebno je osigurati uslove za terenski rad. Neke sadržaje moguće je realizirati u neposrednoj okolini, ali trebaju se stvoriti preduslovi za terenskim radom u drugim prirodnim celinama.

Nastavni program 8. razreda oslanja se na predznanja učenika iz nižih razreda: priroda i društvo (znanja o zavičaju, regiji i Republici Hrvatskoj) te na znanja iz opšte geografije i geografije u 5., 6. i 7. razredu, gde se uvek ističu sličnosti i razlike i poveznice sa geografskom obeležjima Republike Hrvatske. Nastavni program iz geografije u 8. razredu sastoji se od dva dela: prvi deo je o topografskim kartama a drugi deo Republika Hrvatska. Deo o topografskim kartama obrađuje se u 8. razredu jer se smatra da su učenici već savladali potrebna znanja u matematici: koordinatni sistem u pravcu, u ravnini i sferi, ugao i stepen. Drugi deo Republika Hrvatska obrađuje se analitičko-sintetičkim pristupom. Tu se obrađuju prirodno-geografska obeležja, zatim demografska obeležja, raznolike veze Hrvatske

(društvene, privredne, političke) i sveta te geografska raznolikost Hrvatske i regionalizacija. U trećoj celini obrađuju se prirodno-geografske osobine i društveno-geografska obeležja triju velikih regija: Primorske, Gorske i Nizinske. Redosled obrade regionalnih celina može se menjati zavisno o regiji u kojoj se škola nalazi. Posebnu pažnju treba obratiti na pojmove koji predstavljaju znanje. Složenu prostornu stvarnost nemoguće je spoznati bez odgovarajuće kartografske pismenosti. Nastava geografije treba omogućiti sticanje kartografskih znanja, veština i navika korištenja karte kao izvora informacija. Kartografski znakovi su sredstvo izražavanja, kojima se bolje nego bilo kojim drugim znakovima, pruža informacija o: položaju, geografskim obeležjima i brojčanim vrednostima sadržaja (pojava i procesa) u prostoru. Geografska karta je neizostavno sredstvo u nastavi geografije. Izvanučionička nastava geografije je vrlo važna u sticanju znanja, veština i navika, a ima i velike odgojne vrednosti. Učitelj/učiteljica treba planirati takvu nastavu za određene programske sadržaje koji se mogu obraditi u naselju, bližoj i daljoj okolini. Terenska i izvanučionička nastava treba biti logistički i stručno dobro pripremljeni u suodnosu (korelaciji) sa drugim nastavnim predmetima (istorija, biologija, hrvatski jezik...). Jedan od zadataka nastavnog programa iz geografije je i razvijanje smisla za timski rad kako bi učenici usvojili određene vrednosti i usvojili pozitivne stavove o potrebi saradnje među ljudima i poštivanja tuđeg rada. Usađivanje ljubavi prema zavičaju i domovini je stalni zadatak nastave geografije, a ogleda se u vrednostima kao što su: znatiželja i oduševljenje prirodom i prirodnim pojavama, želja za očuvanjem i zaštitom prirodne i kulturne baštine, ekološka svest i zaštita biljnog i životinjskog sveta, osećaj za lepo i duhovnu stranu života, ponos na zavičaj i domovinu. Izborne teme predložene su kao projekti i istraživanja.

CELINE I TEME:

I GEOGRAFSKE KARTE I ORIJENTACIJA

1. Geografska širina i dužina
2. Topografske karte

II OPŠTA OBELEŽJA HRVATSKE

3. Hrvatska – srednjoevropska i sredozemna zemlja
4. Saobraćajni položaj Hrvatske
5. Veličina, granice i oblik teritorija Hrvatske
6. Reljef Hrvatske
7. Klima, biljni svet i ekološki problemi Hrvatske
8. Vode Hrvatske
9. Stanovništvo – broj i razmeštaj
10. Strukture stanovništva i privreda
11. Prirodno i prostorno kretanje stanovništva
12. Hrvatska i svet
13. Geografska raznolikost Hrvatske

III PRIMORSKA HRVATSKA

14. Jadransko more
15. Privreda Primorske Hrvatske
16. Prirodna i kulturna baština Primorske Hrvatske
17. Turizam Primorske Hrvatske
18. Naselja Primorske Hrvatske

IV GORSKA HRVATSKA

19. Prirodna i kulturna baština Gorske Hrvatske
20. Privredai naselja Gorske Hrvatske

V NIZINSKA HRVATSKA

21. Privreda Nizinske Hrvatske
22. Poljoprivreda i šumarstvo Nizinske Hrvatske
23. Prirodna i kulturna baština Nizinske Hrvatske
24. Naselja i turističke mogućnosti Nizinske Hrvatske
25. Zavičaj

Izborne teme:

1. Karte Hrvatske
2. Stanovništvo zavičaja
3. Jadransko more
4. Prirodna obeležja zavičaja
5. Turizam zavičaja

Plan i program za 1. razred strukovnih škola

CELINE I TEME

I UVOD U GEOGRAFIJU

1. Pojam i definicija geografije

II ZEMLJINA KRETANJA I NJIHOV GEOGRAFSKI ZNAČAJ

2. Zemlja u Svemiru
3. Oblik Zemlje i geografski koordinatni sistem
4. Zemljina kretanja i njihove posledice
5. Određivanje vremena i kalendar

III KARTOGRAFIJA

6. Predstavljanje Zemljine površine
7. Geografska karta i GIS

IV GEOLOŠKE OSOBINE I RELJEF ZEMLJE

8. Reljef i geološka prošlost Zemlje
9. Zonalna građa Zemlje

10. Litološki sastav Zemljine kore
11. Endodinamika
12. Vulkanizam i seizmizam i njihove posledice
13. Egzogeni procesi, padinski i rečni reljef
14. Obalni, ledenički i pustinjski reljef
15. Krš i krški procesi

V KLIMA

9. Vreme i klima
10. Toplina i temperatura
11. Vazdušni pritisak i vazдушna kretanja
12. Zračne mase, vlaga u zraku i padavine
13. Klimatska regionalizacija

VI VODA NA ZEMLJI

14. More i oblici morske raščlanjenosti
15. Osobine i kretanja mora
16. Vode na kopnu i njihova zaštita

VII TLO I ŽIVI SVET

17. Tlo
18. Živi svet

VIII STANOVNIŠTVO KAO FAKTOR RAZVOJA I PROSTORNE ORGANIZACIJE

19. Stanovništvo sveta
20. Prirodno kretanje stanovništva
21. Prostorno kretanje stanovništva
22. Biološka struktura
23. Rasna, verska i etnička struktura
24. Privredna struktura i razvijenost

IX NASELJA I OBLICI NASELJENOSTI

25. Naseljenost u svetu
26. Seoska naselja
27. Gradovi
28. Grad i okolina

X LJUDSKE DELATNOSTI I NJIHOVA OBELEŽJA

29. Poljoprivreda
30. Ribarstvo i šumarstvo
31. Rudarstvo i energetika
32. Industrija
33. Saobraćaj
34. Turizam
35. Trgovina
36. Ekonomske integracije

Plan i program za 2. razred strukovnih škola

CELINE I TEME

I PROSTOR I POLOŽAJ REPUBLIKE HRVATSKE

1. Smeštaj i položaj Hrvatske
2. Geoprometni položaj Hrvatske
3. Oblikovanje hrvatskoga teritorija

II PRIRODNO-GEOGRAFSKA OBELEŽJA REPUBLIKE HRVATSKE I NJIHOV UTICAJ NA PRIVREDU I PROSTORNU ORGANIZACIJU

4. Geološka i reljefna obeležja Hrvatske
5. Regionalne reljefne osobine

6. Klimatska obeležja Hrvatske
7. Regionalne klimatske osobine
8. Tlo i biljni pokrov Hrvatske
9. Jadransko more
10. Vode na kopnu i njihova zaštita

III STANOVNIŠTVO HRVATSKE

11. Razvoj naseljenosti i razmeštaj stanovništva Hrvatske
12. Prirodno kretanje stanovništva
13. Migracije
14. Strukture stanovništva

IV NASELJA HRVATSKE

15. Seoska naselja i krajolici
16. Urbana mreža Hrvatske

V PRIVREDA-EKONOMIJA HRVATSKE

17. Razvoj hrvatske privrede
18. Primarne delatnosti i njihova uloga u privredi Hrvatske
19. Razvoj i značaj sekundarnih delatnosti
20. Obeležja saobraćaja
21. Obeležja i značaj turizma
22. Privredna i politička povezanost Hrvatske sa Evropom i svetom

Plan i program za 3. razred gimnazije

CIJELINE I TEME

I POVEZIVANJE SVETSKE PRIVREDE

1. Poslijeindustrijsko društvo i globalizacija
2. Izvori globalizacije
3. Multinacionalne kompanije
4. Nejednaki razvoj sveta
5. Svetske integracije i razvoj
6. Evropska unija

II REGIONALNI RAZVOJ RAZVIJENIH ZEMALJA I ZEMALJA SVETSKE VAŽNOSTI

7. Nemačka - geografske osobine
8. Nemačka privreda – usklađivanje Istoka i Zapada
9. Francuska – geografske osobine
10. Dominacija Pariza i regionalni razvoj Francuske
11. Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske – geografske osobine
12. Regije Ujedinjenoga Kraljevstva
13. Italija – razlike u razvoju severa i juga
14. Sjedinjene Američke Države –geografska osnova
15. SAD – privredna, politička i vojna velesila
16. SAD – regionalne celine
17. Kanada
18. Japan – geografske osobine
19. Japanska privreda
20. Azijski tigrovi
21. Australija – geografske osobine i svetsko značenje
22. Ruska Federacija – geografske osobine
23. Demografska i privredna polarizacija Rusije

24. Tranzicijske zemlje
25. Kina – geografske osobine
26. Privredno čudo Kine
27. Globalno zatoplenje

III REGIONALNI RAZVOJ SLABIJE RAZVIJENIH ZEMALJA

28. Latinska Amerika
29. Meksiko – geografske osobine i regionalni razvoj
30. Brazil – geografske osobine i regionalni razvoj
31. Argentina – geografske osobine i regionalni razvoj
32. Čile – geografske osobine i regionalni razvoj
33. Bolivija i Peru – problemi nerazvijenih zemalja
34. Afrika – prirodno-geografska obeležja
35. Problemi i posledice kolonijalizma u Africi
36. Stanovništvo i privreda Afrike
37. Južnoafrička Republika – privredno najrazvijenija država Afrike
38. Savezna Republika Nigerija – najmnogoljudnija zemlja Afrike
39. Azija – geografska složenost prostora
40. Regionalni razvoj Azije
41. Indija – demografski problemi i privredni razvoj
42. Krizna žarišta
43. Nafta i gas

Plan i program za 4. razred gimnazije

CELINE I TEME

I GEOGRAFSKI POLOŽAJ I TERITORIJALNI RAZVOJ PROSTORA REPUBLIKE HRVATSKE

1. Smeštaj i položaj Republike Hrvatske
2. Geoprometni položaj Republike Hrvatske

3. Istorijski razvoj hrvatskih prostora
4. Hrvatska u globaliziranom svetu
5. Organizacija, oblik, veličina, granice Republike Hrvatske

II GEOLOŠKA I GEOMORFOLOŠKA OBELEŽJA REPUBLIKE HRVATSKE

6. Geološka osnova Republike Hrvatske
7. Reljef panonske Hrvatske
8. Krški reljef Hrvatske

III KLIMATSKO-VEGETACIJSKA OBELEŽJA PROSTORA REPUBLIKE HRVATSKE

9. Klimatska obeležja gorske i nizinske Hrvatske
10. Specifičnosti klimatsko-vegetacijskih regija Republike Hrvatske
11. Zaštićena područja Republike Hrvatske

IV HIDROGEOGRAFSKA OBELEŽJA PROSTORA REPUBLIKE HRVATSKE

12. Obeležja Jadranskoga mora
13. Uticaj Jadranskoga mora na razvoj Republike Hrvatske
14. Hidrogeografska obeležja nizinske Hrvatske
15. Hidrogeografska obeležja gorske i primorske Hrvatske

V DEMOGRAFSKA OBELEŽJA PROSTORA REPUBLIKE HRVATSKE

16. Opšta demografska obeležja Republike Hrvatske
17. Prirodno i prostorno kretanje stanovništva Republike Hrvatske
18. Opšte kretanje stanovništva Republike Hrvatske
19. Demografska politika u Republici Hrvatskoj

VI NASELJENOST I NASELJA REPUBLIKE HRVATSKE

20. Razvoj naseljenosti i obeležja ruralnih naselja na prostoru Republike Hrvatske
21. Urbana mreža Republike Hrvatske
22. Nodalna regionalizacija prostora Republike Hrvatske
23. Osnove prostornoga planiranja na prostoru Republike Hrvatske

VII PRIVREDNA OBELEŽJA PROSTORA REPUBLIKE HRVATSKE

24. Etape privrednog razvoja Republike Hrvatske
25. Faktori i obeležja savremenoga privrednog razvoja Republike Hrvatske
26. Primarni sektor delatnosti u Republici Hrvatskoj
27. Sekundarni sektor delatnosti u Republici Hrvatskoj
28. Tercijarni sektor delatnosti u Republici Hrvatskoj
29. Kvartarni sektor delatnosti u Republici Hrvatskoj

3.2.4 Značaj interkulturalnog obrazovanja

Sveopšta kriza identiteta za svoju posledicu ima pojavu "da su ljudi skloni forsirati identitete zajednice utemeljene na etničkoj grupi, naciji, veri ili teritoriju, a koji zasenjuju temeljna prava pojedinaca, slobodu savesti, razboritost i privlačnost univerzalnog." (Perotti, 1995). Dakle, "često je na delu fenomen koji je još Freud nazvao narcizmom malih razlika koji deluje u suprotnom pravcu naglašavajući kulturnu različitost na račun sličnosti susednih kultura" (Stojković, 2002), odnosno neguje se načelo različitosti radi same različitosti. Kako većina kritičara smatra, jedna od najvećih slabosti svih politika multikulturalizma je naglašavanje razlika. Tako i u obrazovanju, koncept multikulturalnog obrazovanja je često usmeren na razlike, dok je koncept interkulturalizma i interkulturalnog obrazovanja usmeren na komunikaciju i pronalaženje nove sinteze. Multikulturalno obrazovanje je više okrenuto ka posebnim potrebama jedne kategorije, a interkulturalno na prilagođavanje sistema novim zahtevima koje je postavio postojeći multikulturalni kontekst društva. Interkulturalni koncept obrazovanja polazi od kulturne raznolikosti i proširuje je na komplementarnost univerzalnog i singularnog kako bi dijalog bio otvoreniji, dinamičniji i fleksibilniji.

Mogli bismo zaključiti da, dok je multikulturalno obrazovanje proizvod američkog društva, dotle je koncept interkulturalnog obrazovanja evropskog porekla. Antonio Perotti navodi nekoliko smernica do kojih je došlo Evropsko veće za kulturnu saradnju, a koje imaju za cilj da isprave pojedina pogrešna tumačenja. Naime, multikulturalna društva u Evropi ne mogu se definirati ni kao koegzistencija različitosti, ni u vidu dihotomija, ni kao topionica naroda. Ako multikulturalizam definiramo kao koegzistenciju, odnosno kao mozaik u kome različite grupe žive jedna pored druge, dobićemo statičnu viziju kulture, a ono što je potrebno uzeti u obzir je interakcija među pojedincima, zajednicama i grupama. Dalje, ni dihotomije većina / manjina ili starosedioci / doseljenici nisu plodotvorne, već se treba usmeriti na proučavanje elemenata koji ih ujedinjuju ili povezuju. I posljednje, evropska multikulturalna društva se ne mogu izjednačiti sa koncepcijom lonca za talenje ili topionice naroda (melting pot) jer se smatra da svaki pojedinac ostaje vezan za svoju izvornu kulturu, bez obzira koliko elemenata iz druge kulture prihvati. Ovde se ne može ne videti razlika između multikulturalnih društava kao što su SAD, Kanada ili Australija sa jedne strane i multikulturalizma u Evropi sa druge strane. "Te su zemlje, strogo govoreći, zemlje doseljenika i oni i njihova deca su sudelovali u izgradnji nacije" (Perotti, 1995, 55), dok doseljenici u evropskim državama, iako su doprinosili kulturi i ekonomiji, nisu sudelovali u procesu izgradnje nacije. Na kraju, kako navodi Peroti, Veće za kulturnu saradnju Veća Evrope određuje "multikulturalno društvo kao političko društvo koje pretpostavlja prihvatanje zajedničkih pravila komunikacije. To pretpostavlja jedan ili više službenih jezika, zajednički pravni sistem, demokratsko pravilo društvene saglasnosti, poštovanje ljudskih prava te slobodu pojedinca od pritiska zajednice" (Perotti, 1995, 55).

Interkulturalno obrazovanje usmereno je na podizanje svesti o kulturnom pluralizmu savremenih društava. Ono treba doprineti ispunjavanju sledećih ciljeva:

- prevazilaženje socijalne nejednakosti i nejednakosti u obrazovanju,
- razvijanje poštovanja i tolerancije prema kulturnim razlikama među ljudima,
- pomaganje učenicima da usvoje znanje o međuetničkim odnosima i osnovama na kojima počivaju različite kulture, a ne da se učenje temelji na emocionalnim i klasnim pretpostavkama (Petrović, Janjetović, 2002).

Interkulturalno obrazovanje nema za cilj samo da podučava o različitim kulturama. Informativno znanje o različitostima je neophodno, ali nije dovoljno. To je samo osnova od koje se kreće, a nastavlja se korak dalje, u otkrivanju odnosa. Uspostavljanje odnosa između nositelja različitih kultura je suština interkulturalne pedagoške aktivnosti. Znanje se mora dopuniti iskustvom koje obuhvata pokušaje i pogreške u uspostavljanju kontakata u interkulturalnim okolnostima jer svakodnevno iskustvo pokazuje da u kontaktima kultura ne dolazi uvek do međusobnog razumevanja. U toj oblasti od posebnog su značaja "Ogledi o interkulturalnoj komunikaciji", italijanskog etnologa i političkog antropologa Kristijana Đordana. Njegova specifičnost ogleda se u tome što nesporazume koji nastaju iz kulturnih kontakata ne promatra kao svojevrsna patološka stanja, odnosno kao disfunkcionalne fenomene, već ih određuje kao osnovu interkulturalne komunikacije. Ovaj proces je definisan kao kontaktna, interaktivna situacija u kojoj po pravilu dolazi do nesporazuma iz razloga što te dve kulture koje su u dodiru ne dele istovrsan, po Weberovoj terminologiji, "subjektivno shvaćeni smisao" (Đordano, 2001, 14).

U tom kontekstu interkulturalnost predstavlja lično i kulturno sazrevanje pojedinca kroz priliku uspoređivati svoju kulturu sa kulturama drugih. Interkulturalno obrazovanje ima za cilj da učenike nauči komunikaciji i pripremi ih za konfliktne situacije u kojima odnosi nisu niti mogu biti automatski. Na taj način omogućava snalaženje u odnosima sa drugim ljudima, proširivanje raspona vlastitih referencija i doživljaj drugačijih kulturnih obeležja u okruženju (Ninčević, 2009). Da bi se ti odnosi razvijali mora se imati u vidu da identiteti nisu unapred dati već da se oni grade, nadograđuju i menjaju, a to je svojevrsan proces. Identitet nije nametnut izvana i nije ograničena kategorija.

U raspravi o interkulturalnoj komunikaciji i interkulturalnom obrazovanju ne može se izostaviti pojam interkulturalne kompetentnosti. Ovim pitanjem bavi se Michael Byram koji definiše interkulturalnu kompetenciju kao veštinu stvarne interakcije sa ljudima koji potiču iz različitih kultura (Vučo, 2010). Prema tome, interkulturalno kompetentna osoba je ona koja je može spoznati odnos između dve ili više različitih kultura. Ona poseduje sposobnost medijacije i interpretacije, kao i kritičkog i analitičkog razumevanja svoje kulture i kulture drugoga.

Dimenzije interkulturalne kompetencije: kognitivna, emocionalna i bihevioralna. Dakle, ona se manifestira kroz određene sazajne aktivnosti, kroz empatiju i motivaciju za prilagođavanjem, kao i kroz komunikaciju i fleksibilno ponašanje prema drugačijem viđenju stvarnosti. To podrazumeva da se vrednosti, verovanja i ponašanja karakteristični za vlastitu kulturu ne pretpostavljaju kao jedini mogući i prirodno ispravni, kako to pretpostavljaju kulturni monisti, već se ti isti elementi promatraju i iz druge iz druge perspektive, odnosno neguje se decentraliziran pogled na svet (Byram, i sur. 2002).

Ovakvim odnosima među kulturama bavi se i Parejo. On smatra da, ukoliko bismo neku kulturu hteli izmerili izvana, mi je prvo moramo upoznati i razumeti iznutra, i ne bismo trebali očekivati od drugih kultura da zadovoljavaju naše vlastite standarde o dobrom i lošem. Međutim, koncept i kulturnog relativizma, koji podrazumeva da je svaka kultura samodovoljna celina sa sebi karakterističnim vrednostima i da se one međusobno ne mogu uspoređivati je, po mišljenju Pareja, nekoherentna dokrina. Prema tome, usporedba kultura je moguće ukoliko postoje neke minimalne univerzalne vrednosti. "No, iako ne možemo uspoređivati cele kulture, možemo to činiti sa njihovim specifičnim aspektima. Tako možemo dokazivati da je literatura neke kulture bogatija ili je njezina duhovnost dublja " (Mesić, 2006). Kada je u pitanju poštovanje različitih kultura, tu postoje dve dimenzije. Prvi podrazumeva da je svaka kultura jedna određena zajednica i da pripadnici te zajednice imaju jednako pravo kao i svi ostali da neguju svoju kulturu i u tom smislu zavređuju poštovanje. Druga dimenzija se odnosi na sadržaj i karakter kulture. Sadržaj kulture nismo dužni da cenimo i slobodni smo da ga kritiziramo ukoliko smo datu kulturu dobro proučili iznutra i ukoliko smo zaključili da ona svojim članovima ne pruža onaj kvalitet života koji smatramo da je potreban.

Interkulturalni pristup u obrazovanju ne predstavlja nov predmet već novu metodologiju koja pokušava u traženju istine obuhvatiti sociološke, psihološke, istorijske, političke, kulturne i privredne faktore u svakom pojedinačnom nastavnom predmetu (Perotti, 1995). Iako treba obuhvatiti sve predmete, Peroti ipak smatra da nastava istorije pruža najviše prostora za primenu interkulturalizma. Studije o školskim užbenicima iz istorije pokazale su prisustvo visokog stepena etnocentrizma. Gradivo u udžbenicima je često monokulturalno, što podrazumava glorifikaciju vlastite i osporavanje drugih kultura. Ono što se dalje primećuje je eurocentična vizija svijeta, a to kao posledicu ima da učenicima nije ni pružena prilika da se

upoznaju sa kulturnim dostignućima iz, na primer, indijske ili arapske kulture. Gradivo iz istorije filozofije, književnosti ili umetnosti ne uzima u obzir stvarlačka dostignuća drugih civilizacija. Peroti kritizira ovo selektivno pamćenje kod Evropljana i smatra da se oni hitno moraju setiti pluralizma svojih kultura. On također navodi i nedovoljno obraćanje pažnje na fenomen religije. Te praznine otežavaju komunikaciju za građane koji su u svakodnevnom dodiru sa kršćanstvom, judaizmom, hinduizmom, islamom ili ateizmom. Ako izostaje znanje o tome, teško može doći do dijaloga i razumevanja. Ukoliko se usvoji stav da je kao polazna tačka potrebna dobra informiranost o različitim kulturama, nije moguće zaobići religijske elemente koji su imali ili još uvek imaju važnu ulogu u formiranju sistema vrednosti danih kultura. Obrazovanje u uslovima verskog pluralizma je integralan deo interkulturalnog obrazovanja i podrazumeva dva aspekta: odnos pojedinca prema religiji i odnos između ljudi koji pripadaju različitim religijama. Fenomen religije treba tumačiti sa stajališta istorije, sociologije i geografije i smestiti je u kontekst modernog društva. Također, u izučavanju različitih religijskih tradicija treba biti zastupljen komparativan pristup.

Još jedan predmet u kome bi moglo da se napravi pomak od tradicionalnog prema interkulturalnom pristupu je geografija jer se ona bavi faktorima koji su posebno bitni za iskustvo multikulturalizma, a to su teritorijalnost, identitet i raznolikost. Nastava geografije treba biti povezana sa istorijom, sociologijom i antropologijom, odnosno treba obuhvatiti učenje kako o posebnim identitetima tako i o zajedničkim problemima i zajedničkim ciljevima u društvu. Posebnu pažnju valja posvetiti fenomenu migracija koje predstavljaju jednu od osnovnih okolnosti multikulturalizma. Kada su u pitanju školski atlasi uputno je koristiti raznovrsne tematske karte koje prostorno prikazuju demografske podatke o mehaničkim kretanjima stanovništva, korištenju jezika, versku pripadnost ili rasprostranjenost ekoloških problema. Interkulturalni pristup je lako ostvariti u oblasti umetnosti. Poznavanje umetnosti određene kulture umnogome približava tu kulturu. Umetnost je sredstvo komunikacije i može poslužiti u prikazivanju i prihvatanju kulturne raznolikosti. Na primer, poznavanje muzike određene kulture može motivisati ljude da počnu učiti neki strani jezik, a muzika se može koristiti kao metoda koja će im pomoći da savladaju jezik koji već uče.

Inače se u nastavi stranih jezika smatra veoma bitnim poznavanje kulture drugog budući da se podrazumeva da su teme i oblasti kulture okvir i sadržaj komunikacije. Ciljevi komunikativne

nastave u učenju stranih jezika su, pored usvajanja znanja, i razvijanje veština za ostvarivanje interakcije sa govornicima drugih jezika, i to na ravnopravnoj osnovi, gde se podjednako uvažava kako vlastiti identitet, tako i identitet sugovornika. Teorijske postavke potkrepljene rezultatima istraživanja, kao i sama nastavna praksa potvrđuju da učenicima nisu dovoljna samo znanja o jeziku već i ona koja će im omogućiti da jezik upotrebljavaju na društveno adekvatan i kulturološki prikladan način (Vučo, 2010).

Perotti ukazuje na još jednu prazninu u evropskom obrazovanju, a to je da se u školskim udžbenicima uopšte ne spominje romska zajednica. Ukoliko se ne prenosi znanje i ne razmenjuju informacije o određenoj kulturnoj zajednici, nije za očekivati ni da će se ta kultura moći uključiti u društvo i uspostaviti odnos sa drugim kulturama. Bavljenje romskom zajednicom podrazumava uvažavanje njene specifičnosti, a to je da ona predstavlja kulturu bez matične zemlje, odnosno da je to jedna od savremenih kultura svakodnavice. Prema rezultatima istraživanja koje navodi, predrasude prema Romima su i dalje snažno prisutne i njihova inkluzija u društvo je otežana. U evropskoj istoriji ovo je jedna od najprogonjenijih manjina. Romski stanovnici su i danas na margini društva i osiguravanje uslova za njihovo školovanje je jedan od temeljnih zadataka evropskog obrazovanja, koji ne bi trebalo rezultirati ni odbacivanjem ni prisilnom asimilacijom kako je to najčešće slučaj. Nije retkost ni da se romska deca smeštaju u škole za decu ometenu u razvoju. U nekim zemljama postoje socijalne politike koje su usmerene na rešavanje ovog problema ali one još nisu dale značajnije rezultate. U školama gde se redovito školuju romska deca često postoji oštra segregacija od neromske dece. Na primer u jednoj Mađarskoj školi dobro oslikava ovaj problem. Naime, u toj školi je donešena odluka da se maturska svečanost za romsku decu organizira posebno i odvojeno od svečanosti za ostalu decu. Razlog je bio što je veliki postotak romskih učenika bio inficiran raznim prelaznim bolestima (Biro, 2002). Odvojena maturska svečanost jeste sprečila daljnje širenje bolesti, ali osnovni problem - loše zdravstveno stanje romske dece koje je rezultat substandardnih socijalnih i higijenskih uslova života, ostao je nerešen. Opisani događaj pokazuje da se problemi ne bi smeli rešavati jednostavnom izolacijom, bez bavljenja korenom i celinom problema, odnosno ne treba sanirati samo posledicu nego i uzrok. Također je očigledno koliko je primena politike interkulturalizma povezana i ovisna od širih ekonomskih aspekata.

Obzirom na snažan uticaj koji nove informacijske i komunikacijske tehnologije imaju na kulturne promene, u smislu sve veće međuzavisnosti, povezanosti i sve bržem protoku informacija, obrazovanje o medijima važan je deo interkulturalnog obrazovanja. Potrebno je napraviti razliku između obrazovanja putem medija i medijskog obrazovanja. Prvi pojam se odnosi na inkorporiranje najnovijih sredstava komunikacije u nastavnu praksu u cilju olakšavanja procesa učenja kao i u cilju podizanja nivoa medijske pismenosti. Škola više ne može držati medije na distanci već ih mora iskoristiti kao korisno nastavno sredstvo. Drugi pojam, odnosno medijsko obrazovanje "podrazumava sticanje sposobnosti za kritičko iščitavanje medija" (Koković, 2009, 264). Učenici trebaju naučiti da usvajaju mnoštvo informacija, ali još važnije, da nauče raspoložu tim informacijama, da znaju da uoče bitno od nebitnog i ne prihvataju znanja kao gotove proizvode već ih kritički preispituju. Usled hiperprodukcije informacija, obrazovan čovek nije onaj koji sve zna, već onaj koji zna kako se služi tim informacijama, da vrši njihovu selekciju i sortiranje, koji zna kako pronaći i naučiti ono što ne zna, a šta mu je potrebno. Obrazovanje se menja u pravcu razvijanja sposobnosti učenja i usvajanju metodologije izučavanja i istraživanja. Kada je u pitanju odnos prema medijima, primetno je da se njihovim rapidnim razvojem i sve većom ulogom koju imaju u suvremenim demokratskim društvima, javljaju nove nejednakosti koje podrazumava jaz između onih koji imaju lak pristup medijima i onima koji ga nemaju. "Ta neravnopravnost osobito vrijedi za manjinske zajednice, medijski siromašne, koje su gurnute na marginu informacijske i komunikacijske mreže." (Perotti, 1995, 96) Uvođenjem obrazovanja putem medija i medijskog obrazovanja moguće je smanjiti taj raskorak jer će naj način informacije biti dostupnije učenicima koji pripadaju ovim skupinama.

Interkulturalni koncept ne treba biti ograničen samo na formalno obrazovanje. Kako se obrazovanje više ne shvaća kao zatvoren sektor, već kao proces koji je dio svakodnevice i koji se realizira kako u školi tako i van nje, neformalno obrazovanje sve više dobiva na značaju i škola se sve više povezuje s drugim institucijama i organizacijama. Suvremeni obrazovni sustav doživljava transformaciju i u njegovom središtu je pojedinac koji svuda i stalno uči. "Učenje za život jednom zauvijek, na čemu je počivalo tradicionalno obrazovanje sa utvrđenim blokom školskih godina, ustupa mjesto neprestanom obrazovanju kao cjeloživotnom procesu" (Nenadić, 1997, 47). U tom smislu interkulturalni pristup treba postati integralni dio i permanentnog obrazovanja. Osnovna svrha obrazovnog sustava je omogućiti pojedincima da izrastu u samostalne i odgovorne osobe. Od današnjeg obrazovanja

zahteva se da stvara razumavanje za druge, sposobnost da se prihvataju promene i svest o mogućnosti čovečanstva. Pred savremenim obrazovanjem postavljeni su visoki ciljevi. Dirkem smatra da je pedagoški ideal jedne epohe pokazatelj stanja društva u promatranoj epohi. Da bi ostvarivanje intencija interkulturalnog koncepta bilo moguće potrebno je reformirati tradicionalni obrazac obrazovanja, a to ne podrazumava samo uvođenje novina u nastavne planove, već i promenu u samoj organizaciji nastave. Napušta se frontalni način izlaganja gradiva i uvode se raznovrsni oblici i metode koje forsiraju aktivnu participaciju i timski rad, čime se jača grupno jedinstvo. "Poznati pedagog Mušinski je u četvorogodišnjem eksperimentu utvrdio da program u školi koji je eksperimentalno sadržavao kooperaciju među učenicima, zajedničke ciljeve, nastavnikovu podršku dečjim stavovima i partnerske odnose u nastavi, rezultira svojstvima učenika na temelju kojih oni bolje razumiju ostale, imaju više tolerancije prema razlikama među ljudima (nacija, religija, boja kože) i čini decu spremnijom da pomognu drugima." (Suzić, 2001, 155) Također je potrebna i modernizacija u upravljanju obrazovanjem i njegova decentralizacija.

I uloga nastavnika u savremenim obrazovnim sustavima trpi velike izmene i modernizaciju. Došlo je do promene pedagoške paradigme koja zahteva razvijanje istraživačke kompetencije, prevladavanje dihotomije teorija-praksa i njegovanje inovativnog i interaktivnog pristupa. Od nastavnika se očekuje stalno učenje, usavršavanje, praćenje najnovijih trendova, dobra informiranost o aktualnim društvenim zbivanjima, medijska pismenost na visokom nivou kao i velika fleksibilnost i spremnost na prilagođavanje promenama. Nastavnik koji poseduje ovakve karakteristike sposoban je razviti interkulturalnu kompetenciju i da uspešno provodi politiku interkulturalnog obrazovanja imajući stalno u vidu bogatstvo različitih kultura i mogućnosti njihovih interakcija. Ono što važno naglasiti je da konstantno stručno usavršavanje treba obuhvatiti nastavnike u celom obrazovnom sistemu, od predškolskog vaspitača do profesora na sveučilištu, kao i celovannastavno osoblje (zdravstveno, pravno itd...). Usavršavanje za interkulturalni pristup nije namenjeno samo nastavnicima koji su se specijalizirali da predaju deci doseljenika, ili koji obrazuju decu etničkih manjina na njihovom materinjem jeziku. "Sigurno je da postoje posebne nastavne metode primerene različitim tipovima poučavanja i različitim predmetima. No interkulturalno obrazovanje, iako to uzima u obzir, ide dalje. U svakodnevnim situacijama svi nastavnici moraju zauzeti interkulturalni pristup " (Perotti, 1995, 101) i on je namenjen za sve učenike.

Međutim, i pored velikih napora u reformiranju, kriza obrazovanja je i dalje prisutna. I pored obilja lako dostupnih informacija, učenici su ipak nedovoljno informirani, njihova školska postignuća su slaba, a ugled i autoritet nastavnika se smanjuje ili potpuno nestaje. Treba, dakle, inovirati po svaku cijenu: unositi što više sudjelovanja i pedagoških istraživanja (Lipovecki, 1987), ali paradoks je u tome da, što škola više prati želje učenika i što ih više usmjerava na aktivno sudjelovanje u procesu obrazovanja, to je njihova motivacija slabija. Što se prava proširuju, to se manje poštuju odgovornosti koje bi trebale da idu u korak s tim pravima. Što je veća nada da obrazovanje predstavlja snagu koja može doprinijeti progresivnoj transformaciji društva, to se ono više pokazuje kao sredstvo kojim se reproducira postojeća društvena struktura. Koliko se radi na ostvarivanju jednakih obrazovnih šansi za sve, toliko se pokazuje da nejednakosti ostaju ukorijenjene. Razlog tome je uglavnom to što se problemi rješavaju parcijalno a ne sagledava se njihova cjelina. Dakle, potrebno je dalje reformiranje obrazovanja i pronalaženje novih paradigmi da bi se riješili ovi problemi, a interkulturalni koncept svakako mora biti uključen.

II EMPIRIJSKI DEO

Anketom su obuhvaćena 22 nastavnika i 572 učenika škola u Hrvatskom Podunavlju. Na osnovu analize njihovih odgovora, možemo zaključiti sledeće:

Integraciju interkulturalne perspektive u nastavu na nivou škole i postojanje detaljnog plana sa smernicama koje u tom smislu treba slediti, prepoznaje u potpunosti 45% nastavnika, a delimično polovina, 50%. Ovako visok broj nastavnika koji nisu sasvim uvereni u to da je interkulturalna perspektiva dovoljno jasno označena, prvi je pokazatelj potrebe da se plan i program nastave geografije mora analizirati i reformisati.

Da je njihov rad u školi usmeren ka izgradnji stavova kao što su poštovanje kulturnih različitosti, veruje 68% nastavnika, dok alarmantan broj od 32% smatra da je to delimično ili

sasvim netačno. Slična je situacija i sa otklanjanjem etnocentričke slike kulture, čak 41% nastavnika se delimično slaže ili ne slaže sa ovom izjavom.

Raspoloživost didaktičkih materijala je hroničan problem svih nastavnika u svim školama sveta, pa i ne iznenađuje podatak da svega 23% nastavnika misli da imaju dovoljno materijala za prenošenje znanja o geografiji matičnih zemalja učenika pripadnika nacionalnih manjina. U tom smislu, čak polovina nastavnika eksperimentiše i priprema sopstvene materijale za nastavu. Jasno je da su ti materijali različiti od škole do škole, i od nastavnika do nastavnika, prema njihovim ličnim viđenjima prigodnog materijala i prema onome što im je dostupno. Nedopustivo je da ne postoji jedinstvena prezentacija geografskih znanja o matičnim zemljama i da se u ovolikoj meri razlikuje od škole do škole.

Možda i najvažnije pitanje glasi: „Da li mislite da učenici pripadnici nacionalnih manjina u školi dobivaju dovoljno geografskog znanja o matičnoj zemlji naroda kojem pripadaju?“, svega 9% nastavnika je odgovorilo potvrdno, dok 55% nastavnika ne misli da je ponuđeno znanje dovoljno, a da je delimično misli 36% nastavnika. Sasvim su saglasni i odgovori na pitanje o zastupljenosti sadržaja koji se odnose na znanja o matičnoj zemlji pripadnika nacionalnih manjina, gde čak 91% nastavnika veruje da nisu dovoljno zastupljeni, a niti jedan nastavnik ne misli da su zastupljeni više nego što je potrebno. I sledeće pitanje odnosi se na isti problem: sadržaj udžbenika geografije treba promeniti tako da u znatno većoj meri nego sada govori o geografiji matičnih zemalja pripadnika nacionalnih manjina, sa čime se slaže 82% nastavnika, delimično se slaže 14%, dok se ne slaže samo 4%. Spremnost da vode i podstiču dijalog o različitim interpretacijama istih događaja i o osetljivim / kontroverznim pitanjima, pokazalo je čak 68% nastavnika.

Što se tiče poznavanja geografskog smeštaja, položaja, granica, geografskih obeležja, društveno geografskih obeležja, položaja i značaja matične zemlje u međunarodnim institucijama, savremenog života i sadašnjih okolnosti matičnog naroda kao i geografskih regija, nastavnici se uglavnom delimično slažu da je ovo znanje dovoljno (55-73%).

Alarmantna je informacija da svega 45% nastavnika veruje da nastava geografije u školi podjednako razvija osećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i

prema matičnoj zemlji naroda kojem učenici pripadaju, dok se delimično slaže 41% a ne slaže čak 14% nastavnika.

572 učenika dalo je sledeće odgovore:

Čak 80% učenika veruje da je rad nastavnika u njihovoj školi usmeren ka izgradnji poštovanja kulturnih različitosti i pružanju znanja o svim narodima. Učenici veruju (83%) da nastavnici imaju sasvim dovoljno didaktičkog materijala za prenošenje znanja o njihovoj matičnoj zemlji i narodu.

Ipak, uprkos prepoznavanju truda i opremljenosti nastavnika, samo 9% učenika veruje da u školi dobijaju dovoljno geografskog znanja o svojoj matičnoj zemlji, čak 15% učenika smatraju da je to znanje nedovoljno, a delimično znanje prepoznaje čak 76% učenika

Što se tiče poznavanja geografskog smeštaja, položaja, granica, geografskih obeležja, savremenog života, sadašnjih okolnosti matičnog naroda i geografskih regija, učenici se uglavnom slažu da je ovo znanje dovoljno (74-89%). Ipak, kada su u pitanju društveno-ekonomska obeležja, položaj u međunarodnim institucijama, najviše učenika (45-56%) veruje da je njihovo znanje delimično.

Za razliku od nastavnika, čak 73% učenika veruje da nastava geografije u školi podjednako razvija osećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i prema njihovoj matičnoj zemlji.

Ukrštanjem procentualnog broja odgovora na pitanje: „Rad nastavnika u školi usmjeren je ka izgradnji stavova kao što su poštovanje kulturnih različitosti“ i „Rad nastavnika u mojoj školi usmjeren je ka izgradnji poštovanja kulturnih različitosti.“, jasno pokazuje da su stavovi nastavnika i učenika o poštovanju kulturnih različitosti veoma izjednačeni, odnosno, da je smer u kojem se kreće prezentacija plana i programa prepoznat i prihvaćen od strane učenika, što je pozivan komentar na napore nastavnika.

Kao što je već napomenuto, nastavnici imaju daleko lošije mišljenje o didaktičkom materijalu koji im je dostupan – čak 77% nastavnika smatra da je materijal delimično ili sasvim nedovoljan, dok čak 83% učenika veruje da je nastavnicima na raspolaganju sav potreban

materijal, što se može objasniti činjenicom da ipak, učenici vide samo ono što im je prezentovano i procenjuju količinu ponuđenog materijala, dok nastavnici, tokom školovanja i prakse, imaju prilike da vide mogućnosti i raspoložive materijale koje imaju kolege u drugim školama i predmetima.

Stavovi o količini geografskih znanja o matičnoj zemlji sagalsni su kod učenika i nastavnika, sa naglaskom na to da se većina opredelila za odgovor da učenici dobijaju delimična znanja o matičnoj zemlji. Ovo ukazuje na apsolutnu neophodnost korenitih izmena u planu, programu, sadržaju u džbenika i raspoloživom didaktičkom materijalu za nastavu geografije u školama nacionalnih manjina.

Ako ukrstimo odgovore na pitanja o poznavanju matične zemlje kod učenika i nastavnika, dobijamo interesantne informacije: kada je reč o poznavanju geografskih odlika svoje matične zemlje, učenici imaju daleko bolje mišljenje o svom znanju od nastavnika, ali ovaj se raspon može primeniti na većinu predmeta i škola u svetu – oduvek su učenici mislili da znaju više nego što to njihovo nastavnici misle.

Svega 45% nastavnika veruje da nastava geografije u školi podjednako razvija osećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i prema matičnoj zemlji naroda kojem učenici pripadaju, dok daleko više učenika veruje da sadašnji udžbenici, način prezentacije materijala i naponi nastavnika ipak podjednako podstiču domoljublje i prema Hrvatskoj i prema matičnim zemljama.

Nastavnici

Pitanje br:	Odgovora pod a	Odgovora pod b	Odgovora pod c	Ukupno
1	10	11	1	22
2	15	5	2	22
3	13	7	2	22
4	12	9	1	22
5	5	11	6	22
6	11	7	4	22
7	10	9	3	22
8	2	12	8	22
9	2	20	/	22
10	18	3	1	22
11	15	6	1	22
12	6	12	4	22
13	2	5	15	22
14	1	16	5	22
15	2	16	4	22
16	3	15	4	22
17	10	9	3	22
18	2	15	5	22

Učenici:

Pitanje br:	Odgovora pod a	Odgovora pod b	Odgovora pod c	Ukupno
1	458	69	45	572
2	508	56	8	572
3	473	50	49	572
4	54	86	432	572
5	29	540	3	572
6	537	18	17	572
7	512	15	45	572
8	424	39	109	572
9	208	317	47	572
10	212	104	256	572
11	461	56	55	572
12	417	75	80	572
13	430	46	96	572

3.3 Analiza odgovora nastavnika

Pitanje br 1: Interkulturalna perspektiva je integrirana u nastavu na razini škole i postoji detaljan plan sa smernicama koje u tom smislu treba slediti?

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	10	11	1	22
%	45%	50%	5%	100%

Sa izjavom da je interkulturalna perspektiva integrirana u nastavu na nivou škole i da postoji detaljan plan sa smernicama koje u tom smislu treba slediti, polovina nastavnika se delimično slaže, nešto manje, 45% se slaže u potpunosti, dok se svega 5% ne slaže.

Pitanje br 2: Rad nastavnika u školi usmeren je ka izgradnji stavova kao što su poštovanje kulturnih različitosti

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	15	5	2	22
%	68%	23%	9%	100%

Sa izjavom da je rad nastavnika u školi usmeren ka izgradnji stavova kao što su poštovanje kulturnih različitosti, 23% nastavnika se delimično slaže, gotovo tri puta više nastavnika, 68% se slaže u potpunosti, dok se svega 9% ne slaže.

Pitanje br 3: Rad nastavnika u školi usmeren je ka otklanjanju etnocentričke slike kulture

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	13	7	2	22
%	59%	32%	9%	100%

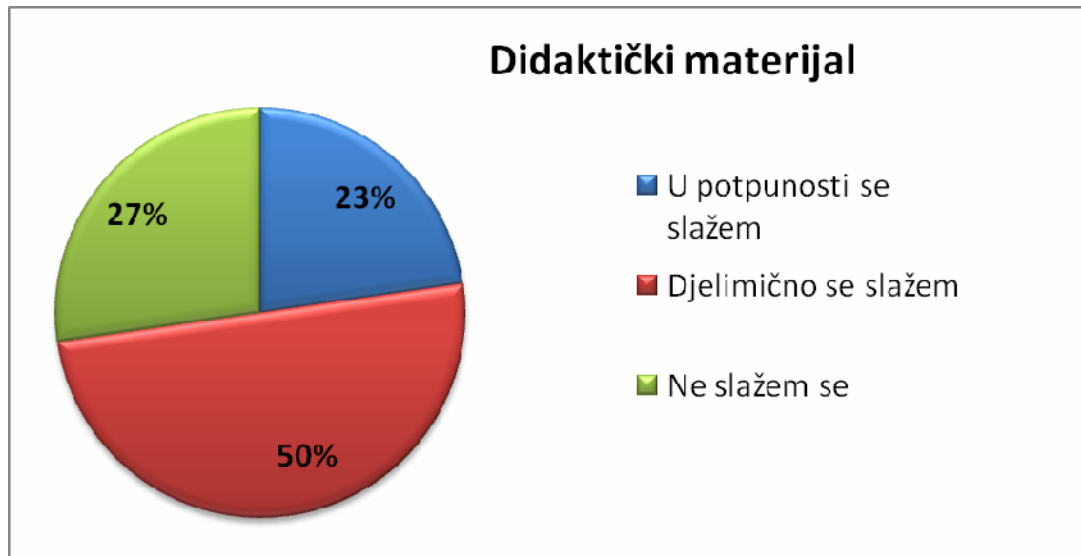
Sa izjavom da je rad nastavnika u školi usmeren ka otklanjanju etnocentričke slike kulture, slaže se čak 59% nastavnika, delimično se slaže 32%, dok se ne slaže 9%.

Pitanje br 4: Interkulturalne nadležnosti u nastavnom planu i programu prenete su na nastavnike u školi.

Sa izjavom da su interkulturalne nadležnosti u nastavnom planu i programu prenete na nastavnike u školi slaže se čak 55% nastavnika, delimično se slaže 41%, dok se ne slaže 4%.

Pitanje br 5: Nastavnici raspolažu didaktičkim materijalima koji se odnose na manjinske sadržaje iz geografije (u formi plakata, tabela, panoa, zbirki tekstova, autentičnih dokumenata).

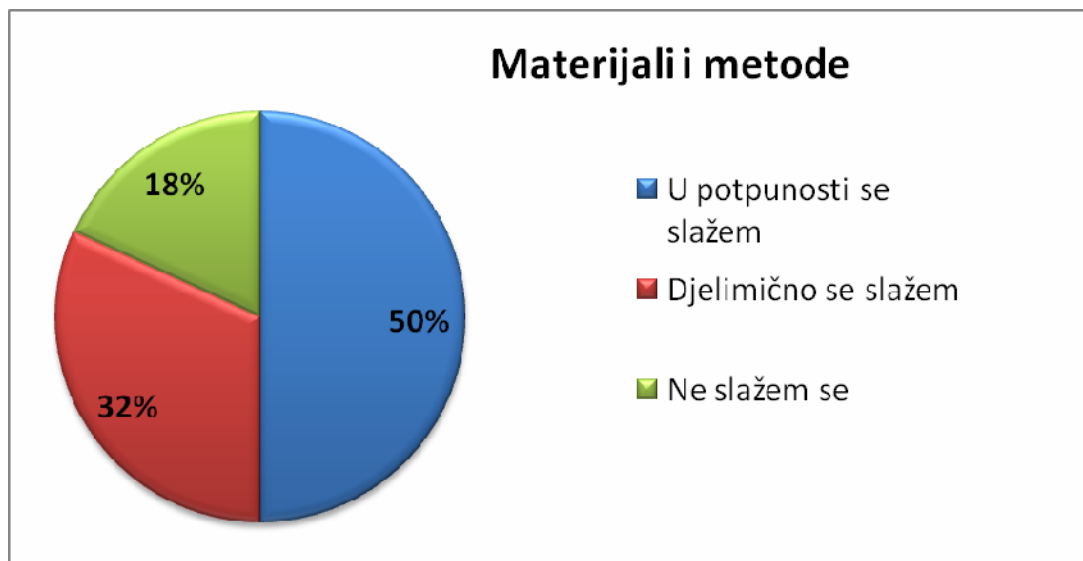

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	5	11	6	22
%	23%	50%	27%	100%

Sa izjavom da nastavnici raspolažu didaktičkim materijalima koji se odnose na manjinske sadržaje iz geografije (u formi plakata, tabela, panoa, zbirki tekstova, autentičnih dokumenata) slaže se tek 23% nastavnika, delimično se slaže polovina, 50%, dok se ne slaže 27%.

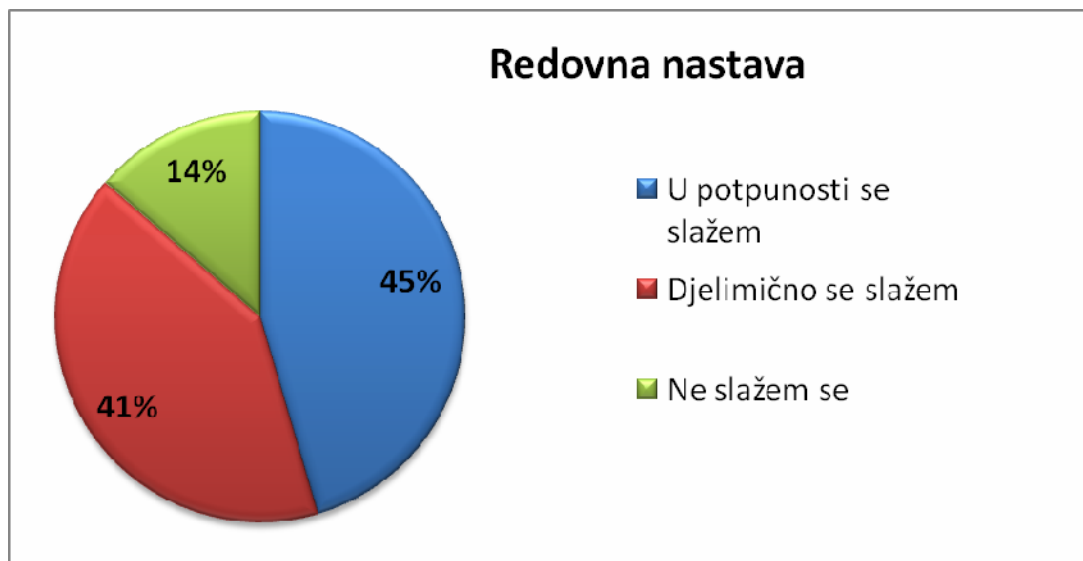
Pitanje br 6: Nastavnici geografije u školi eksperimentišu i pripremaju sopstvene materijale i metode rada sa učenicima nacionalnih manjina.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	11	7	4	22
%	50%	32%	18%	100%

Sa izjavom da nastavnici geografije u školi eksperimentišu i pripremaju sopstvene materijale i metode rada sa učenicima nacionalnih manjina slaže se polovina, 50% nastavnika, delimično se slaže 32%, dok se ne slaže 18%.

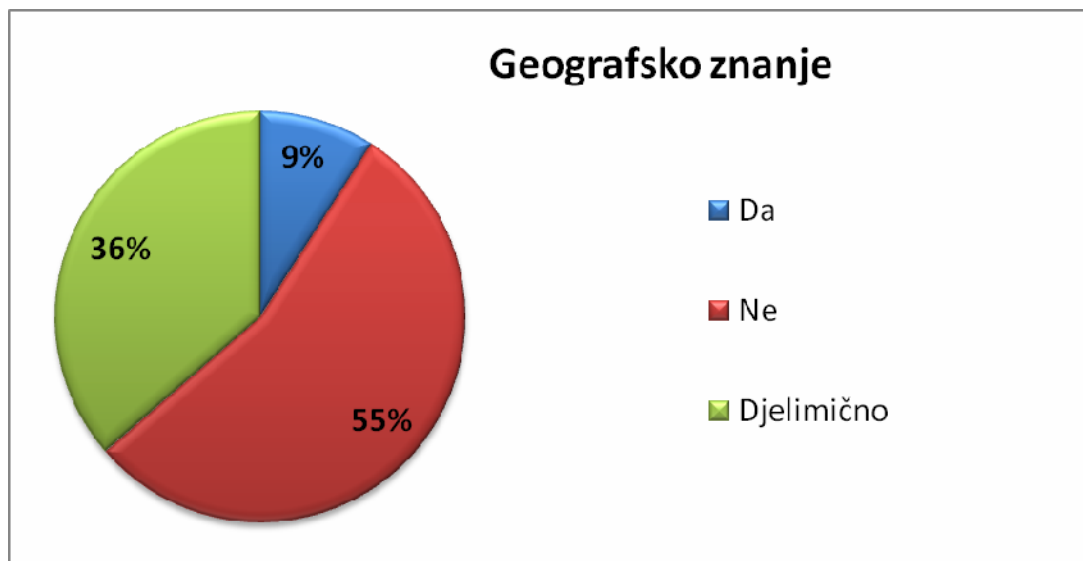
Pitanje br 7: U redovnoj nastavi geografije po standardnom kurikulumu uvode se elementi koji se odnose na manjine i kulturnu različitost.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	10	9	3	22
%	45%	41%	14%	100%

Sa izjavom da se u redovnoj nastavi geografije po standardnom kurikulumu uvode elementi koji se odnose na manjine i kulturnu različitost, slaže se nešto manje od polovine, 45% nastavnika, delimično se slaže 41%, dok se ne slaže 14%.

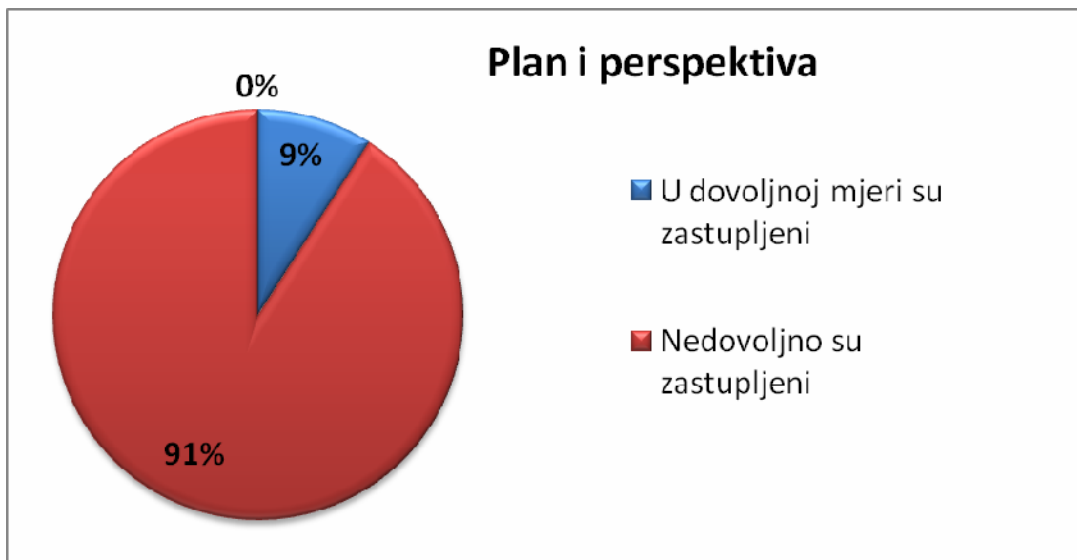
Pitanje br 8: Da li mislite da učenici pripadnici nacionalnih manjina u školi dobivaju dovoljno geografskog znanja o matičnoj zemlji naroda kojem pripadaju?

	Da	Ne	Delimično	Ukupno
Broj odgovora	2	12	8	22
%	9%	55%	36%	100%

Na pitanje „Da li mislite da učenici pripadnici nacionalnih manjina u školi dobivaju dovoljno geografskog znanja o matičnoj zemlji naroda kojem pripadaju?“, svega 9% nastavnika je odgovorilo potvrdno, dok 55% nastavnika ne misli da je ponuđeno znanje dovoljno, a da je delimično misli 36% nastavnika

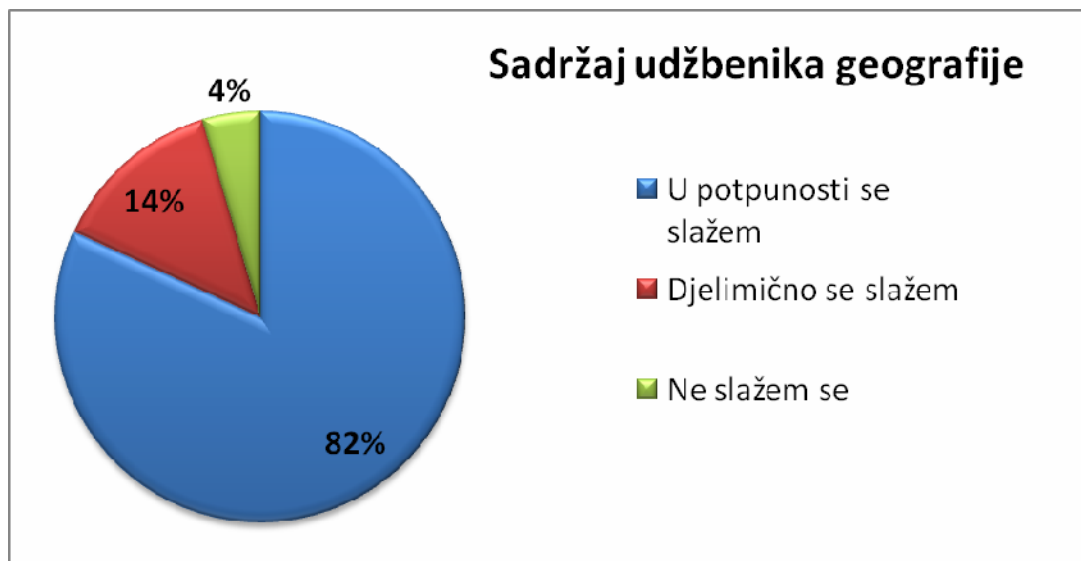
Pitanje br 9: U kojoj mjeri bi u planu i programu geografije i udžbenicima trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji se odnose na znanja o matičnoj zemlji pripadnika nacionalnih manjina?

	U dovoljnoj mjeri su zastupljeni	Nedovoljno su zastupljeni	Zastupljeni su u većoj mjeri nego što je potrebno	Ukupno
Broj odgovora	2	20	0	22
%	9%	91%	0%	100%

Na pitanje „U kojoj mjeri bi u planu i programu geografije i udžbenicima trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji se odnose na znanja o matičnoj zemlji pripadnika nacionalnih manjina?“, svega 9% nastavnika smatra da su ovakvi sadržaji dovoljno zastupljeni, čak 91% nastavnika veruje da nisu dovoljno zastupljeni, a niti jedan nastavnik ne misli da su zastupljeni više nego što je potrebno.

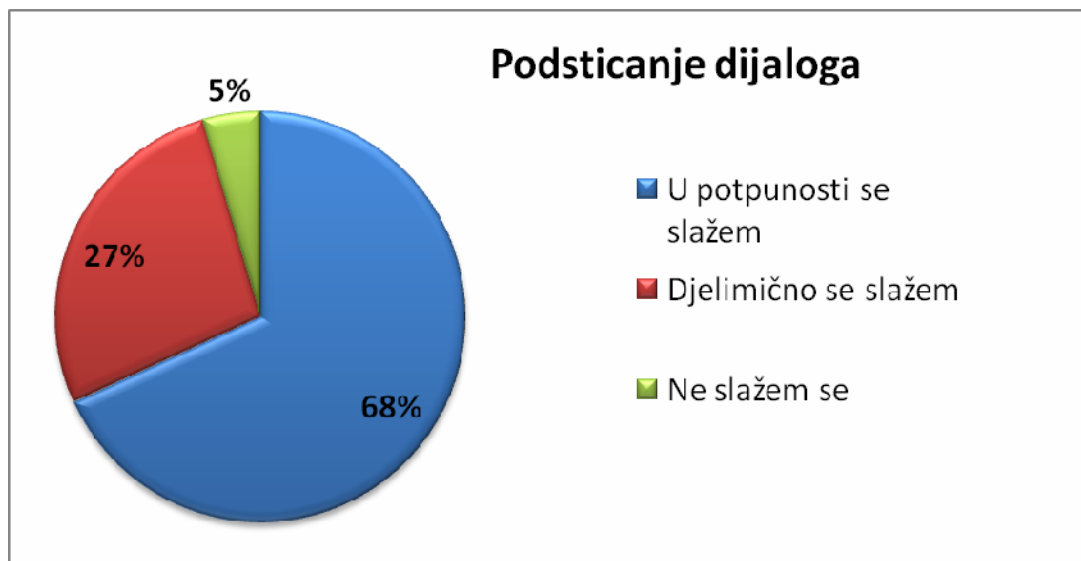
Pitanje br 10: Sadržaj udžbenika geografije treba promijeniti tako da u znatno većoj meri nego sada govori o geografiji matičnih zemalja pripadnika nacionalnih manjina?

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	18	3	1	22
%	82%	14%	4%	100%

Sa izjavom da sadržaj udžbenika geografije treba promeniti tako da u znatno većoj meri nego sada govori o geografiji matičnih zemalja pripadnika nacionalnih manjina, slaže se 82% nastavnika, delimično se slaže 14%, dok se ne slaže 4%.

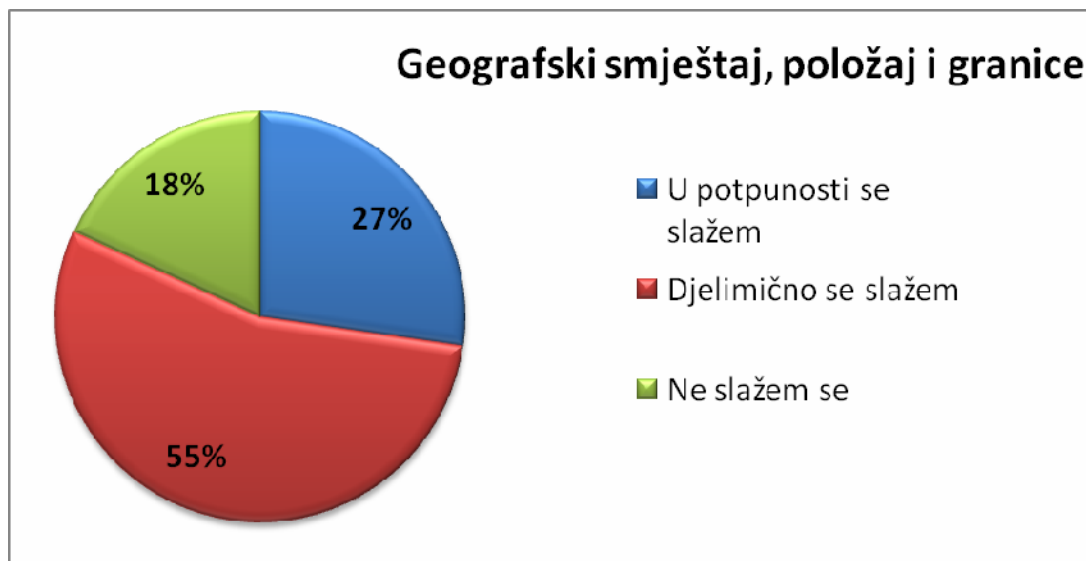
Pitanje br 11: Udžbenici geografije trebalo bi da sadrže različite poglede, da navode različite interpretacije istih događaja i da podstiču dijalog o osjetljivim / kontraverznim pitanjima?

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	15	6	1	22
%	68%	27%	5%	100%

Sa izjavom da bi udžbenici geografije trebalo da sadrže različite poglede, da navode različite interpretacije istih događaja i da podstiču dijalog o osjetljivim / kontroverznim pitanjima, slaže se 68% nastavnika, delimično se slaže 27%, dok se ne slaže 5%.

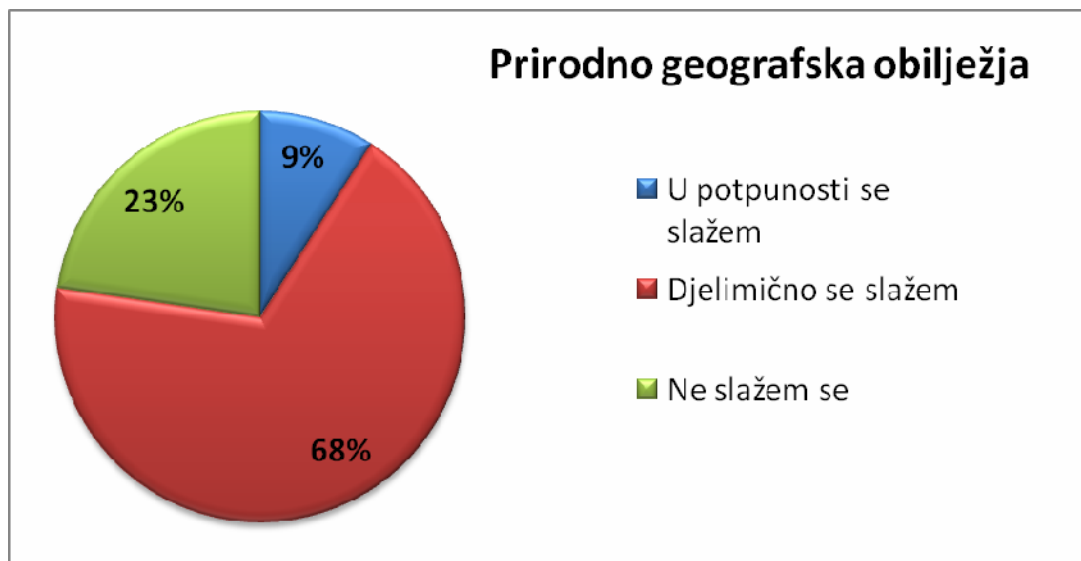
Pitanje br 12: Učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju geografski smještaj, geografski položaj i granice matične zemlje naroda kojem pripadaju.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	6	12	4	22
%	27%	55%	18%	100%

Sa izjavom da učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju geografski smještaj, geografski položaj i granice matične zemlje naroda kojem pripadaju slaže se 27% nastavnika, delimično se slaže 55%, dok se ne slaže 18%.

Pitanje br 13: Učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju prirodno geografska obilježja matične zemlje naroda kojem pripadaju.

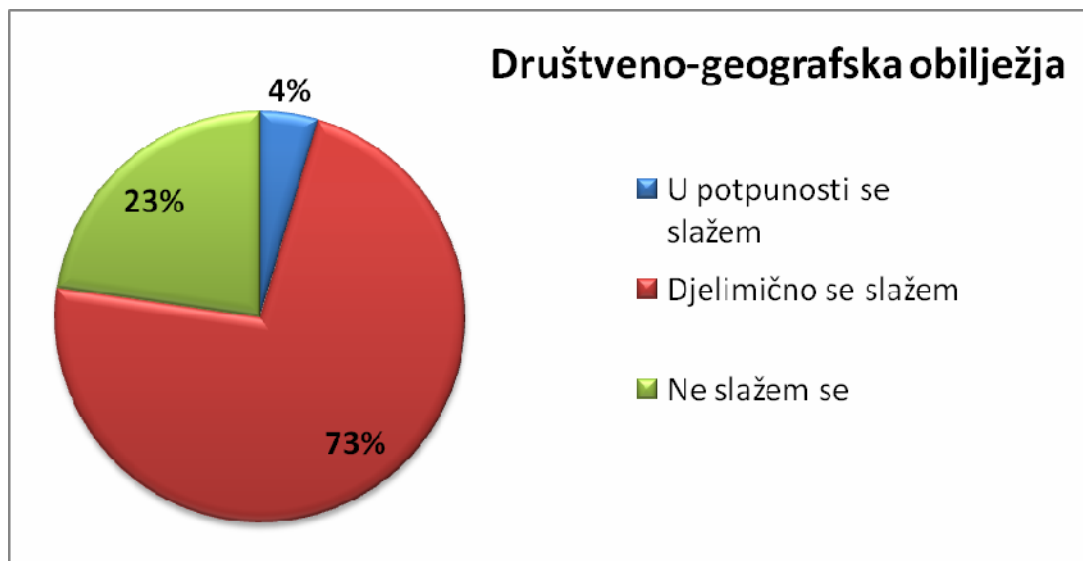

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	2	15	5	22
%	9%	68%	23%	100%

Sa izjavom da učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju geografska obilježja matične zemlje naroda kojem pripadaju slaže se 9% nastavnika, delimično se slaže 68%, dok se ne slaže 23%.

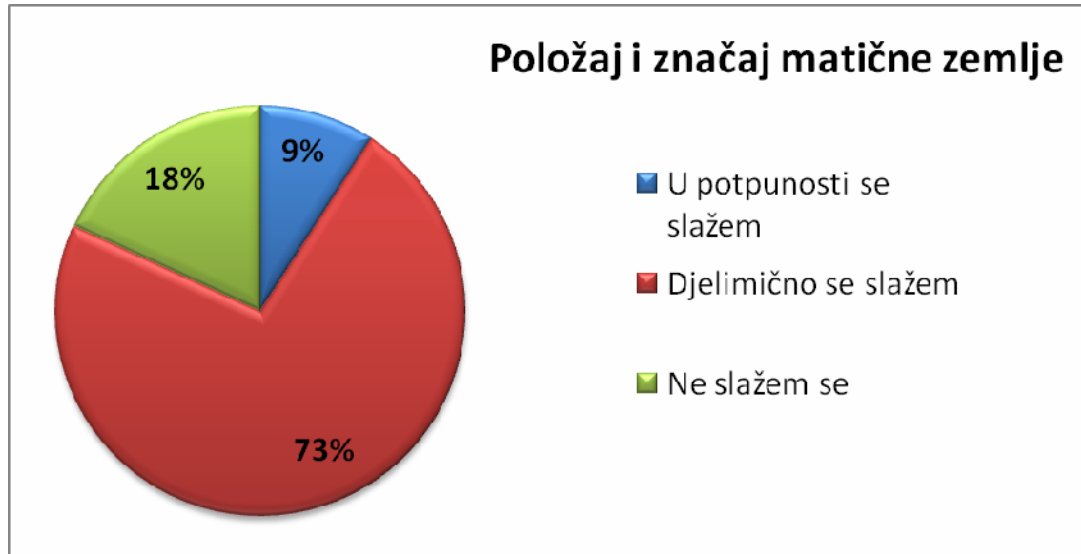
Pitanje br 14: Učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju društveno – geografska obilježja matične zemlje naroda kojem pripadaju.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	1	16	5	22
%	4%	73%	23%	100%

Sa izjavom da učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju društveno-geografska obeležja matične zemlje naroda kojem pripadaju slaže se 4% nastavnika, delimično se slaže 73%, dok se ne slaže 23%.

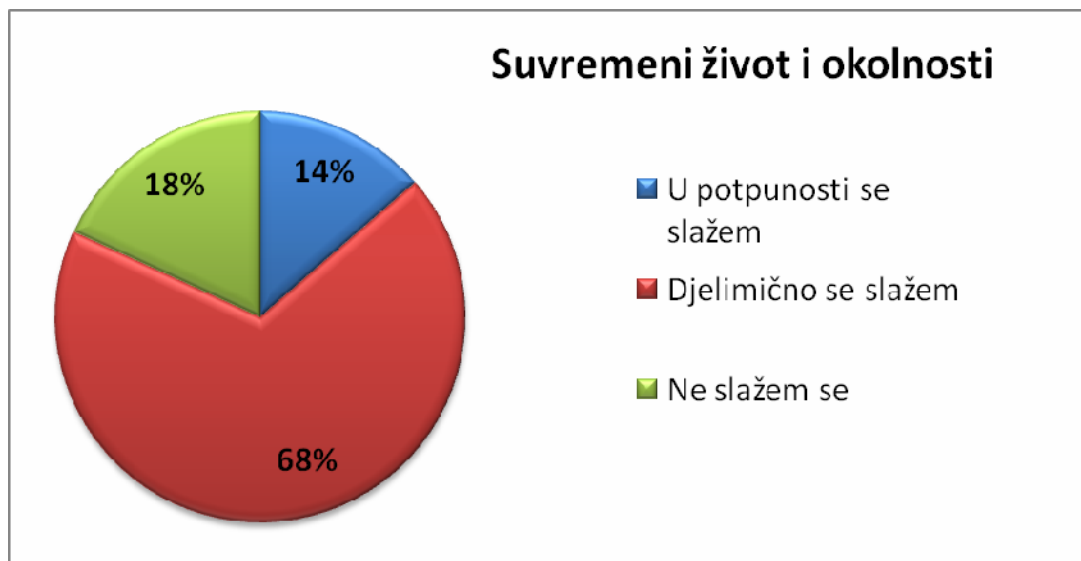
Pitanje br 15: Učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj su mjeri upoznati sa položajem i značajem matične zemlje naroda kojem pripadaju u međunarodnim organizacijama.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	2	16	4	22
%	9%	73%	18%	100%

Sa izjavom da učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju položaj i značaj matične zemlje naroda kojem pripadaju u međunarodnim institucijama slaže se 9% nastavnika, delimično se slaže 73%, dok se ne slaže 18%.

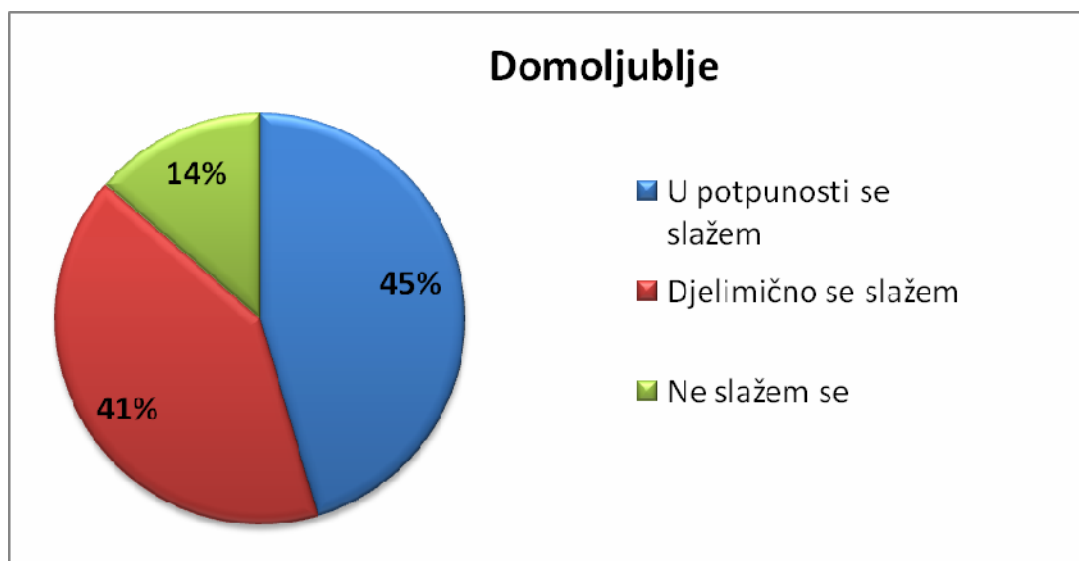
Pitanje br 16: Učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju suvremeni život u matičnoj zemlji naroda kojem pripadaju i sadašnje okolnosti matičnog naroda.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	3	15	4	22
%	14%	68%	18%	100%

Sa izjavom da učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju savremeni život i sadašnje okolnosti naroda kojem pripadaju slaže se 14% nastavnika, delimično se slaže 68%, dok se ne slaže 18%.

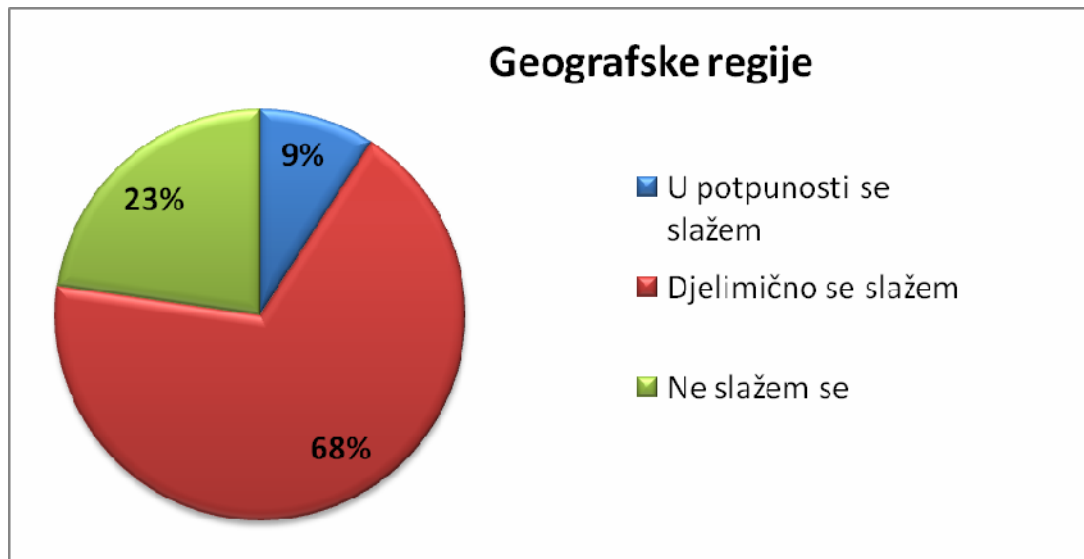
Pitanje br 17: Nastava geografije u školi podjednako razvija osjećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i prema matičnoj zemlji naroda kojem pripadaju.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	10	9	3	22
%	45%	41%	14%	100%

Sa izjavom da nastava geografije u školi podjednako razvija osećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i prema matičnoj zemlji naroda kojem pripadaju slaže se 45% nastavnika, delimično se slaže 41%, dok se ne slaže 14%.

Pitanje br 18: Učenici u dovoljnoj mjeri poznaju geografske regije matične zemlje naroda kojem pripadaju.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	2	15	5	22
%	9%	68%	23%	100%

Sa izjavom da učenici u dovoljnoj mjeri poznaju geografske regije matične zemlje naroda kojem pripadaju slaže se 9% nastavnika, delimično se slaže 68%, dok se ne slaže 23%.

3.4 Analiza odgovora učenika

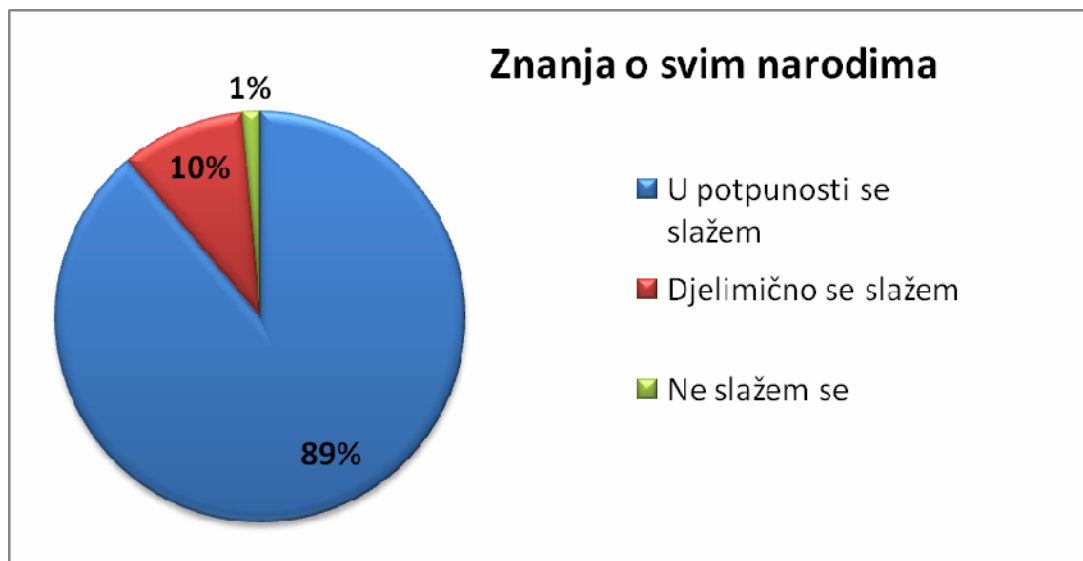
Pitanje br 1: Rad nastavnika u mojoj školi usmeren je ka izgradnji poštovanja kulturnih različitosti.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	458	69	45	572
%	80%	12%	8%	100%

Sa izjavom da je rad nastavnika u njihovoj školi usmeren ka izgradnji poštovanja kulturnih različitosti slaže se 80% učenika, delimično se slaže 12%, dok se ne slaže 8% učenika.

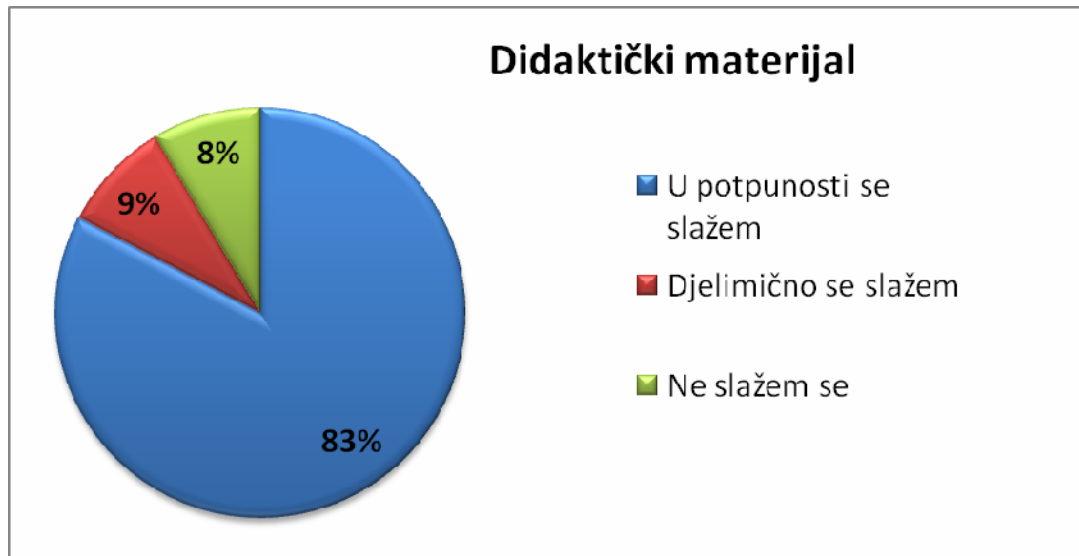
Pitanje br 2: Rad nastavnika u mojoj školi usmeren je ka pružanju znanja o pripadnicima svih naroda

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	508	56	8	572
%	89%	10%	1%	100%

Sa izjavom da je rad nastavnika u njihovoj školi usmeren ka pružanju znanja o svim narodima slaže se 80% učenika, delimično se slaže 12%, dok se ne slaže 8% učenika.

Pitanje br 3: Nastavnici geografije poseduju dovoljno materijala (u formi plakata, tabela, panoa, zbirki tekstova, autentičnih dokumenata) koji se odnose na geografiju moje matične zemlje.

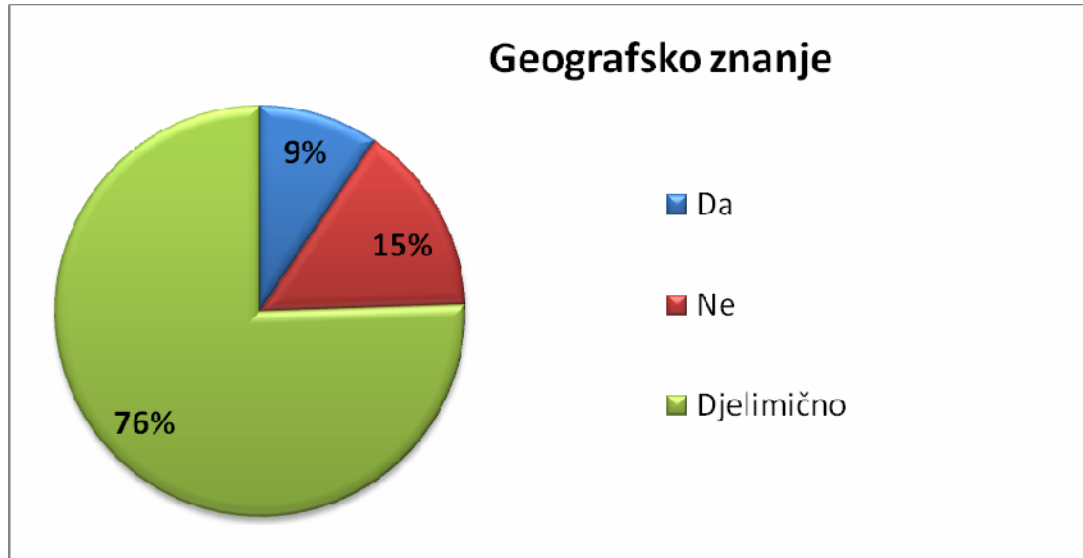

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	473	50	49	572
%	83%	9%	8%	100%

Sa izjavom da nastavnici geografije poseduju dovoljno materijala (u formi plakata, tabela, panoa, zbirki tekstova, autentičnih dokumenata) koji se odnose na geografiju njihove matične zemlje slaže se 83% učenika, delimično se slaže 9%, dok se ne slaže 8% učenika.

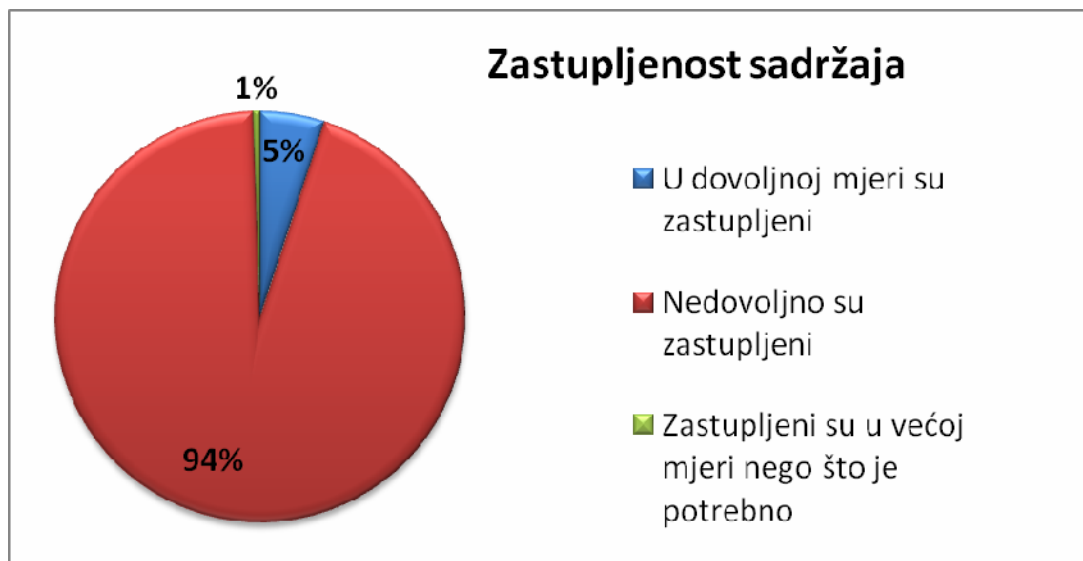
Pitanje br 4: Da li u školi dobivaš dovoljno geografskog znanja o svojoj matičnoj zemlji?

	Da	Ne	Delimično	Ukupno
Broj odgovora	54	86	432	572
%	9%	15%	76%	100%

Na pitanje da li u školi dobijaju dovoljno geografskog znanja o svojoj matičnoj zemlji, samo 9% učenika je odgovorilo potvrdno, čak 15% učenika negativno, a delimično znanje prepoznaje čak 76% učenika

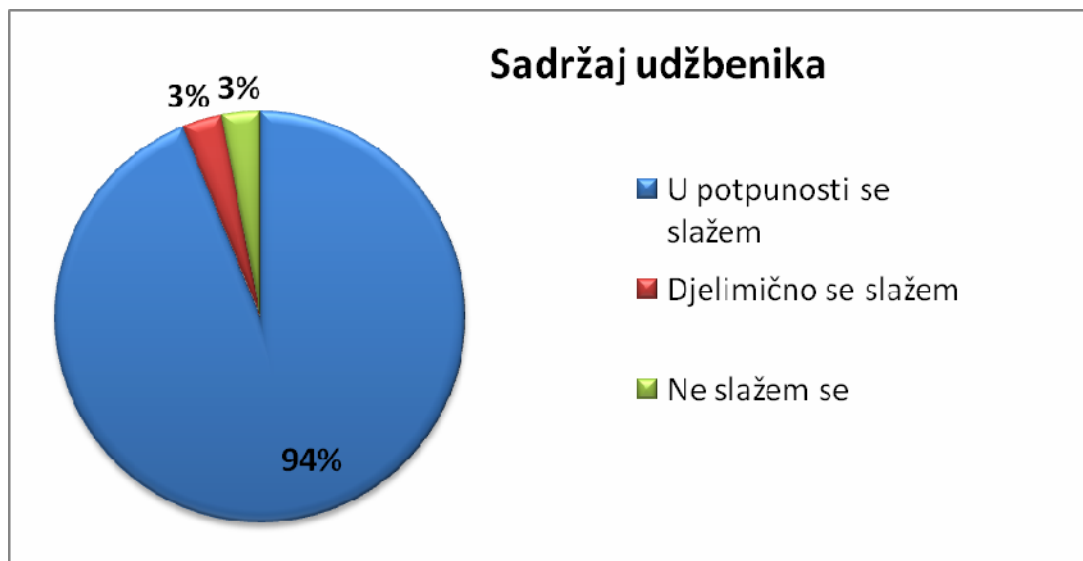
Pitanje br 5: U kojoj mjeri bi u udžbenicima iz geografije trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji se odnose na tvoju matičnu zemlju?.

	U dovoljnoj mjeri su zastupljeni	Nedovoljno su zastupljeni	Zastupljeni su u većoj mjeri nego što je potrebno	Ukupno
Broj odgovora	29	540	3	572
%	5%	94%	1%	100%

Na pitanje o zastupljenosti sadržaja o matičnoj zemlji, čak 94% učenika smatra da nisu dovoljno zastupljeni, svega 5% smatra da jesu, dok 1% učenika smatra da su delimično zastupljeni.

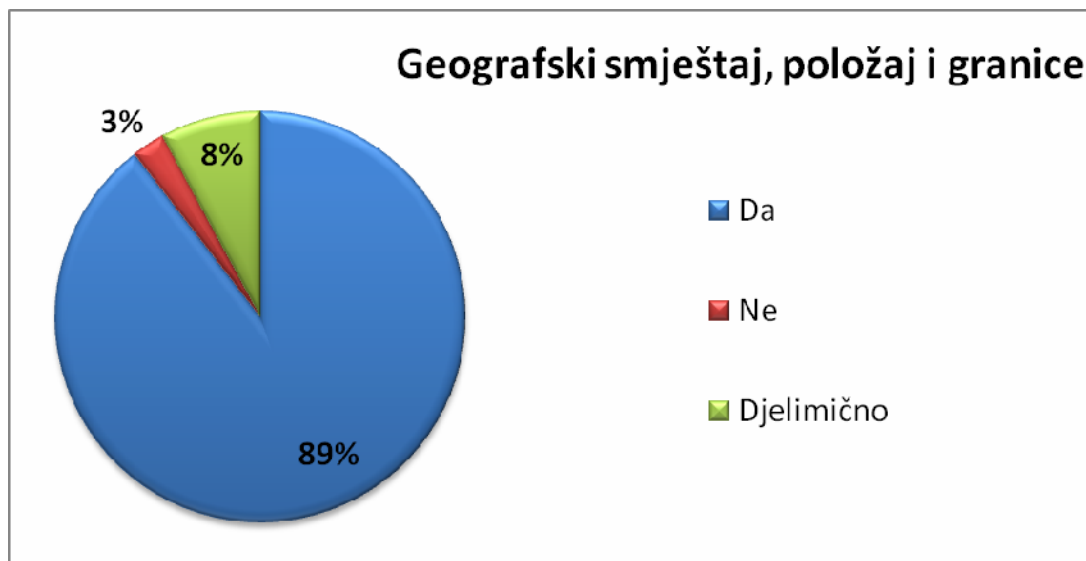
Pitanje br 6: Sadržaj udžbenika geografije treba prominiti tako da u znatno većoj meri nego sada govori o geografiji tvoje matične zemlje.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	537	18	17	572
%	94%	3%	3%	100%

Sa izjavom da sadržaj udžbenika geografije treba prominiti tako da u znatno većoj meri nego sada govori o geografiji njihove matične zemlje slaže se 94% učenika, delimično se slaže 3%, dok se ne slaže 3% učenika.

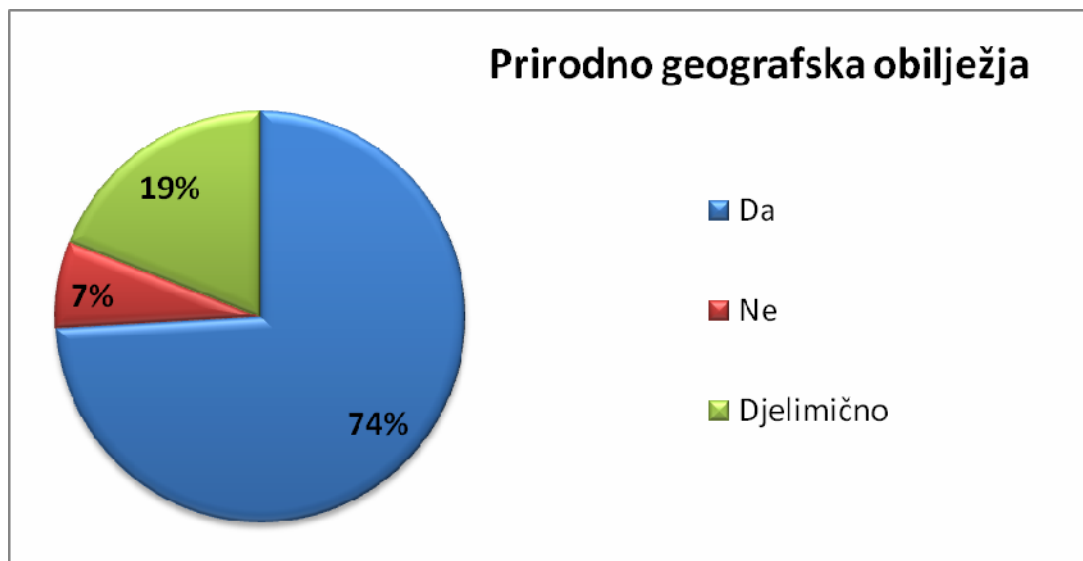
Pitanje br 7: Da li u dovoljnoj mjeri poznaješ geografski smještaj, geografski položaj i granice svoje matične zemlje?

	Da	Ne	Delimično	Ukupno
Broj odgovora	512	15	45	572
%	89%	3%	8%	100%

Na pitanje da li dovoljno poznaju geografski smještaj, položaj i granice svoje matične zemlje potvrdno je odgovorilo 89% učenika, negativno 3%, dok delimično znanje priznaje 8% učenika.

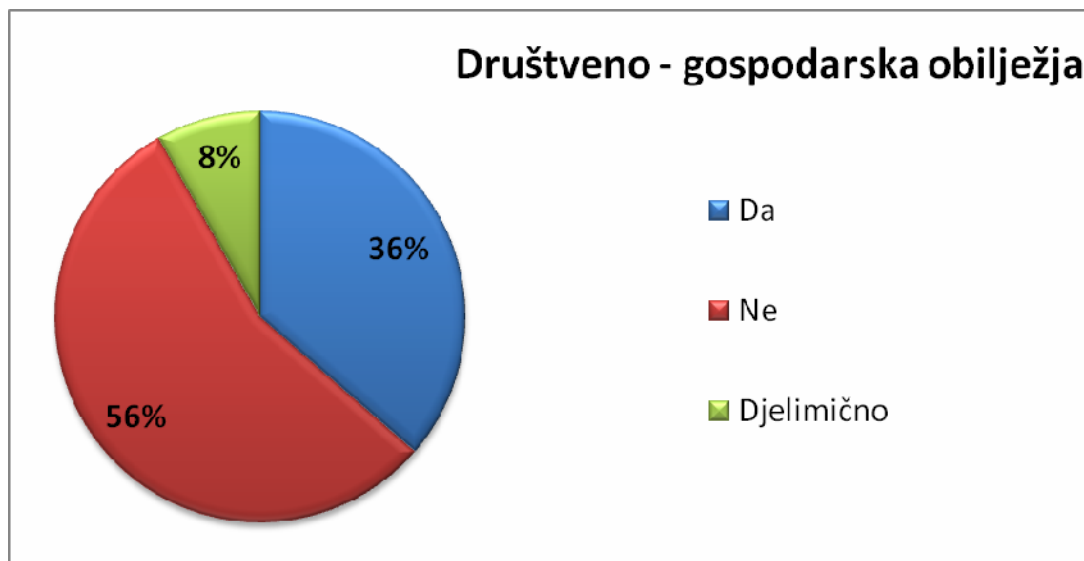
Pitanje br 8: Da li u dovoljnoj meri poznaješ prirodno – geografska obeležja svoje matične zemlje?

	Da	Ne	Delimično	Ukupno
Broj odgovora	424	39	109	572
%	74%	7%	19%	100%

Na pitanje da li dovoljno poznaju prirodno geografska obeležja svoje matične zemlje potvrdno je odgovorilo 74% učenika, negativno 7%, dok delimično znanje priznaje 19% učenika.

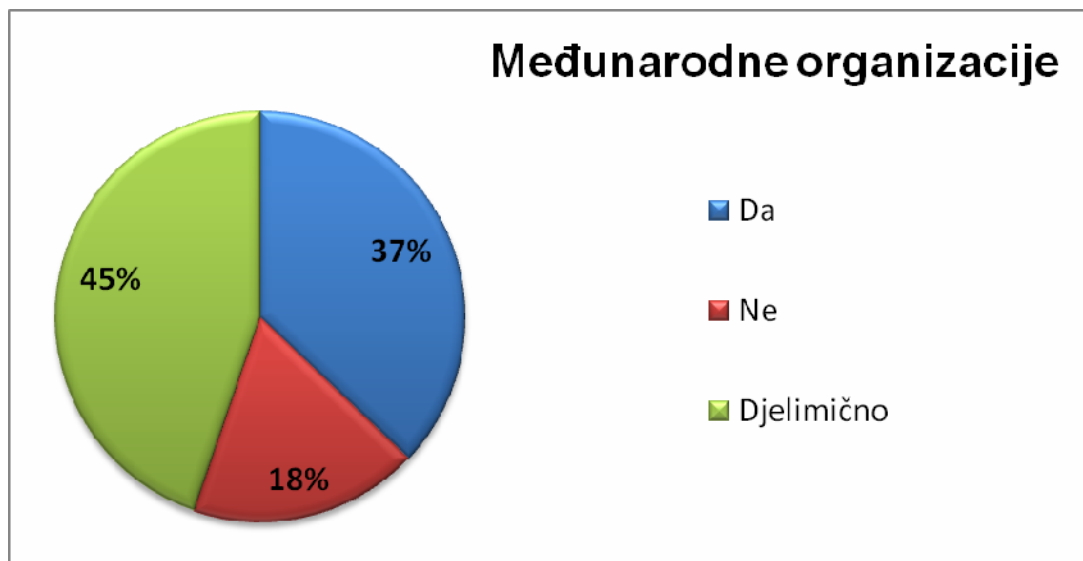
Pitanje br 9: Da li u dovoljnoj mjeri poznaješ društveno – ekonomska obeležja svoje matične zemlje?

	Da	Ne	Delimično	Ukupno
Broj odgovora	208	317	47	572
%	36%	56%	8%	100%

Na pitanje da li dovoljno poznaju prirodno društveno-ekonomska obeležja svoje matične zemlje potvrdno je odgovorilo 36% učenika, negativno 56%, dok delimično znanje priznaje 8% učenika.

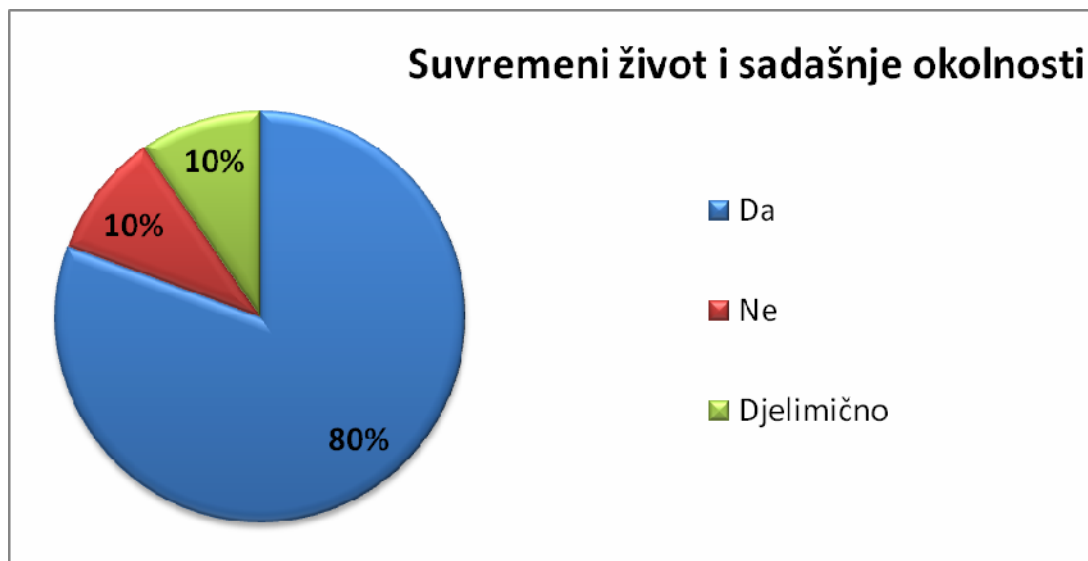
Pitanje br 10: Da li si u dovoljnoj meri upoznat/a sa položajem i značajem svoje matične zemlje u međunarodnim organizacijama?

	Da	Ne	Delimično	Ukupno
Broj odgovora	212	104	256	572
%	37%	18%	45%	100%

Na pitanje da li dovoljno poznaju položaj svoje matične zemlje u međunarodnim organizacijama potvrdno je odgovorilo 37% učenika, negativno 18%, dok delimično znanje priznaje 45% učenika.

Pitanje br 11: Da li u dovoljnoj mjeri poznaješ savremeni život u svojoj matičnoj zemlji i sadašnje okolnosti matičnog naroda?

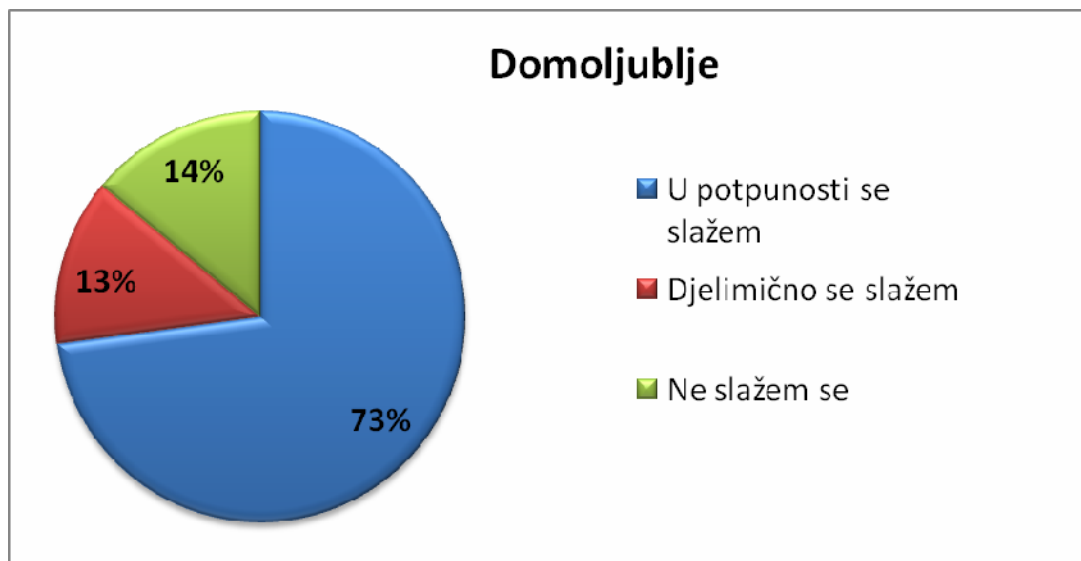

	Da	Ne	Delimično	Ukupno
Broj odgovora	461	56	55	572
%	80%	10%	10%	100%

Na pitanje da li dovoljno poznaju savremeni život i okolnosti matičnog naroda potvrdno je odgovorilo 80% učenika, negativno 10%, dok delimično znanje priznaje isto 10% učenika.

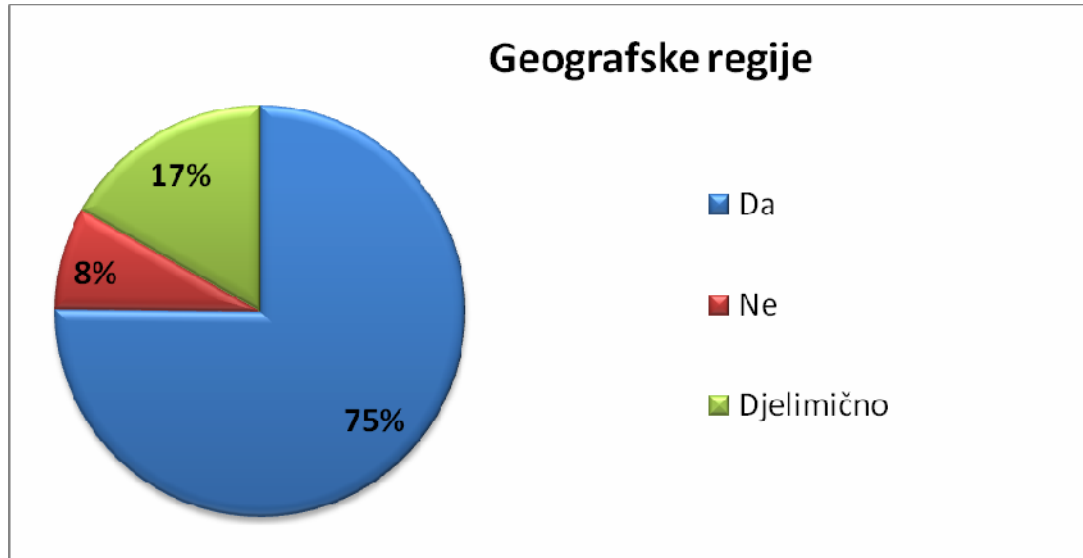
Pitanje br 12: Nastava geografije u školi podjednako razvija osećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i prema tvojoj matičnoj zemlji.

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Broj odgovora	417	75	80	572
%	73%	13%	14%	100%

Sa izjavom da nastava geografije u školi podjednako razvija osećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i prema njihovoj matičnoj zemlji, u potpunosti se složilo 73% učenika, delimično 13%, a nije se složilo 14% učenika.

Pitanje br 13: Da li u dovoljnoj mjeri poznaješ geografske regije svoje matične zemlje?

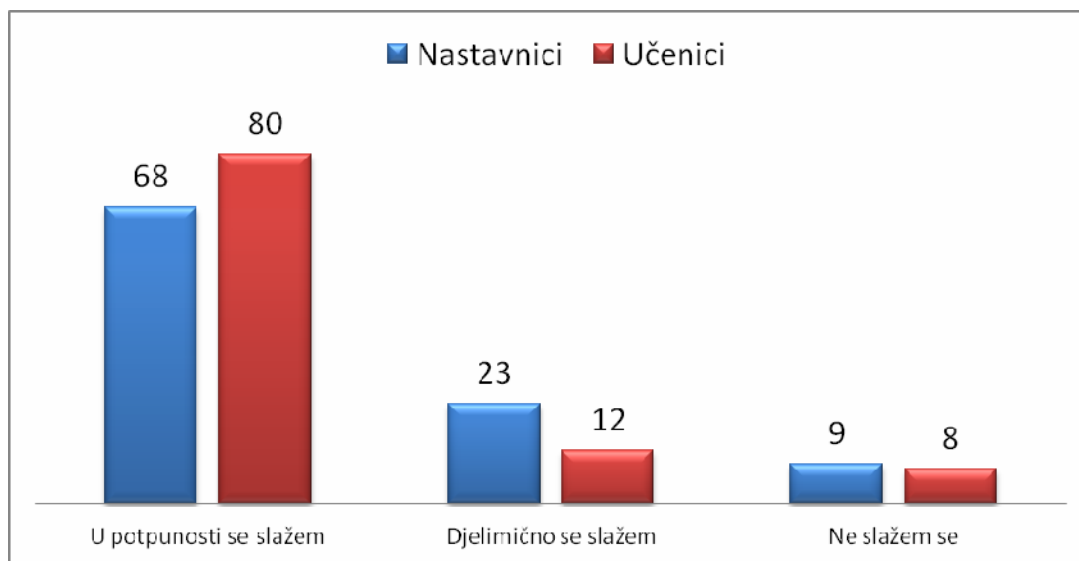

	Da	Ne	Delimično	Ukupno
Broj odgovora	430	46	96	572
%	75%	8%	17%	100%

Na pitanje da li dovoljno poznaju geografske regije matične zemlje potvrdno je odgovorilo 75% učenika, negativno 8%, dok delimično znanje priznaje 17% učenika.

3.5 Ukrštanje odgovora nastavnika i učenika

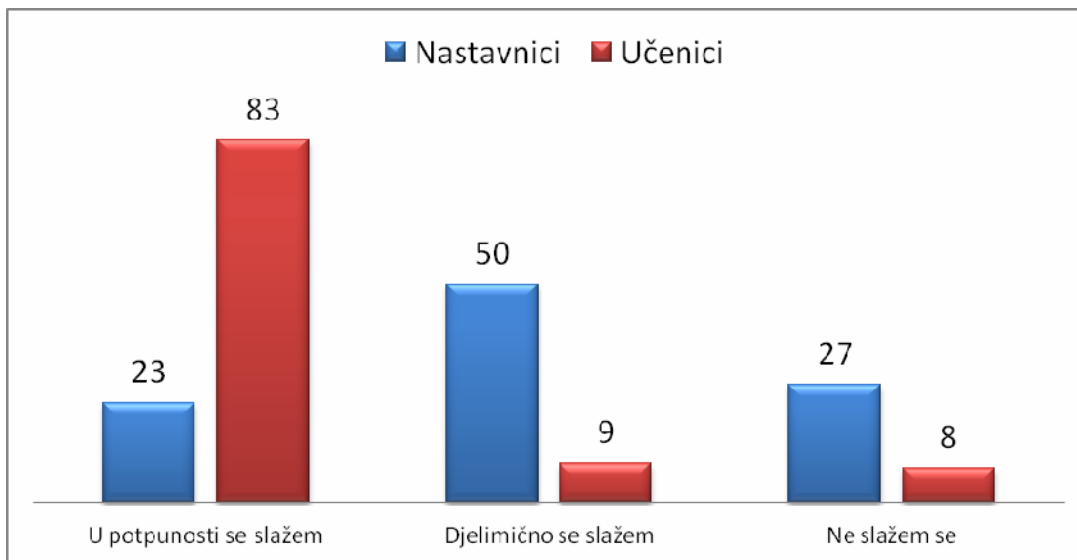
Ukrštanje procentualnog broja odgovora na pitanje: „Rad nastavnika u školi usmjeren je ka izgradnji stavova kao što su poštovanje kulturnih različitosti“ i „Rad nastavnika u mojoj školi usmjeren je ka izgradnji poštovanja kulturnih različitosti.“

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Nastavnici	68	23	9	100
Učenici	80	12	8	100

Iz odgovora se može videti da su stavovi nastavnika i učenika o poštovanju kulturnih različitosti veoma izjednačeni.

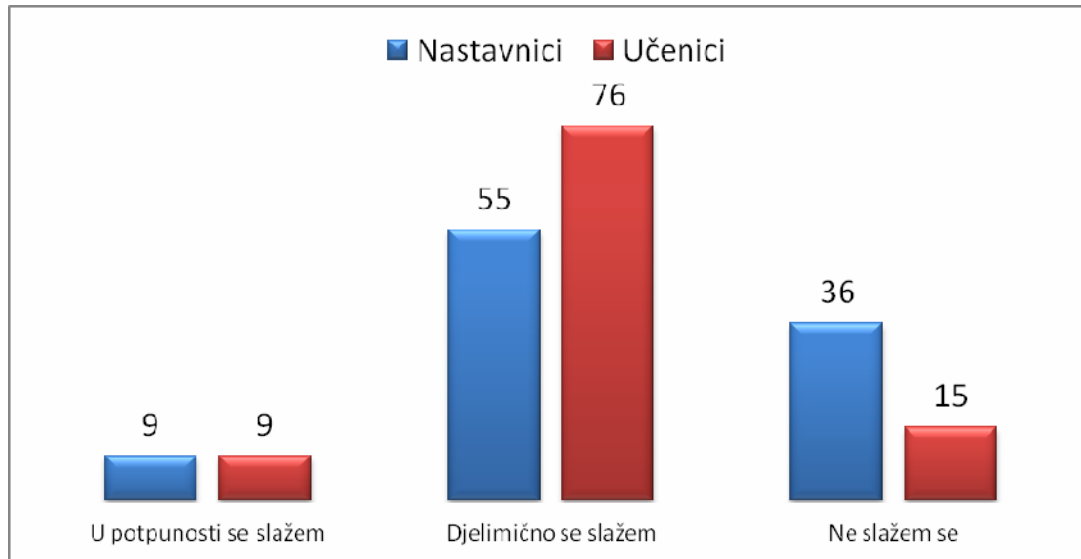
Ukrštanje procentualnog broja odgovora na pitanje: „Nastavnici raspolažu didaktičkim materijalima koji se odnose na manjinske sadržaje iz geografije (u formi plakata, tabela, panoa, zbirki tekstova, autentičnih dokumenata).“ i „Nastavnici geografije poseduju dovoljno materijala (u formi plakata, tabela, panoa, zbirki tekstova, autentičnih dokumenata) koji se odnose na geografiju moje matične zemlje.“

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Nastavnici	23	50	27	100
Učenici	83	9	8	100

Čini se da nastavnici imaju daleko lošije mišljenje o didaktičkom materijalu koji im je dostupan – čak 77% nastavnika snatra da je materijal delimično ili sasvim nedovoljan, dok čak 83% učenika veruje da je nastavnicima na raspolaganju sav potreban materijal.

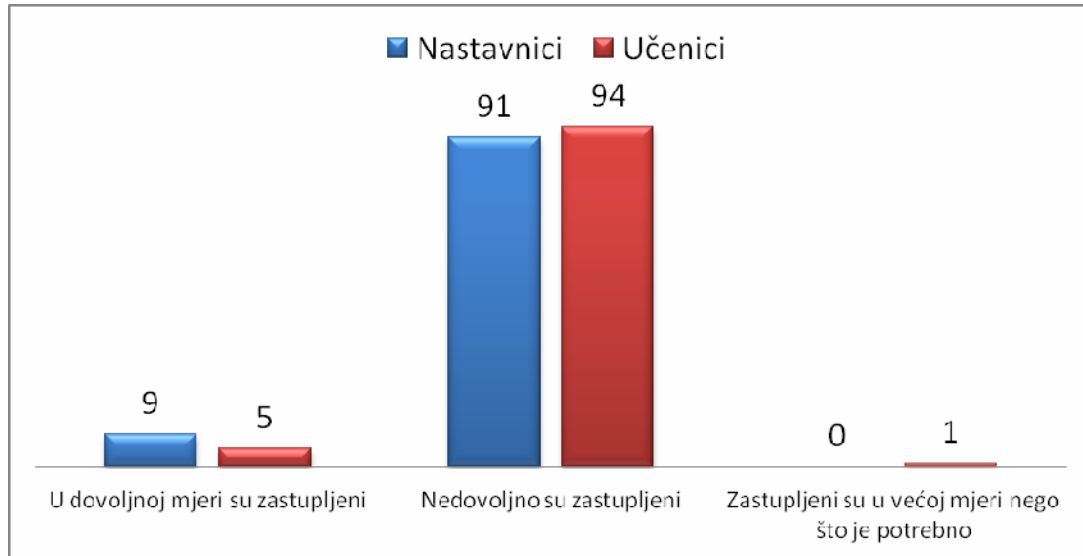
Ukrštanje procentualnog broja odgovora na pitanja: „Da li mislite da učenici pripadnici nacionalnih manjina u školi dobivaju dovoljno geografskog znanja o matičnoj zemlji naroda kojem pripadaju?“ i „Da li u školi dobivaš dovoljno geografskog znanja o svojoj matičnoj zemlji?“

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Nastavnici	9	55	36	100
Učenici	9	76	15	100

Stavovi o količini geografskih znanja o matičnoj zemlji saglasni su kod učenika i nastavnika, sa naglaskom na to da se većina opredelila za odgovor da učenici dobijaju delimična znanja o matičnoj zemlji.

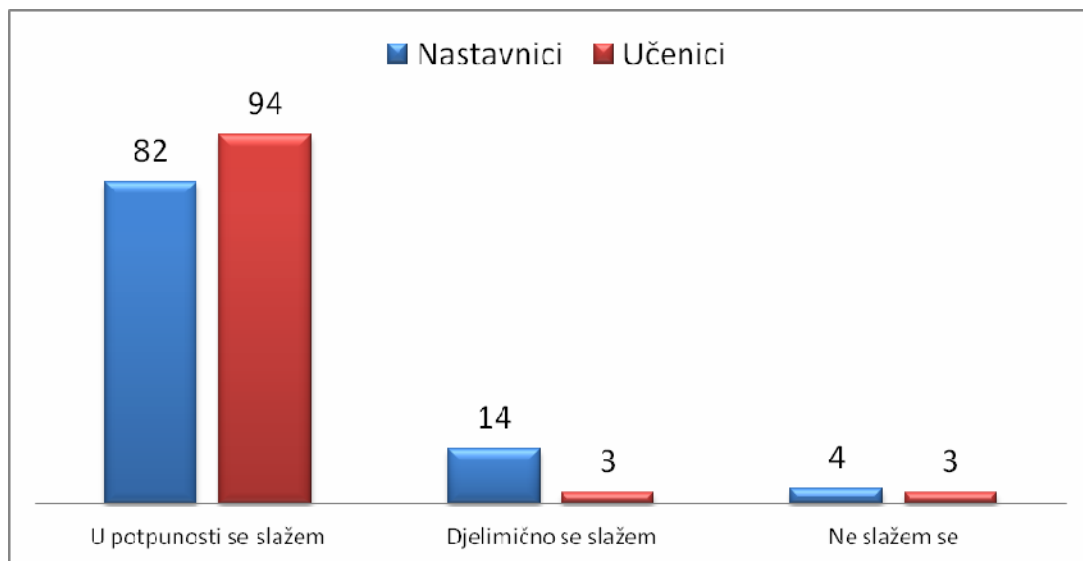
Ukrštanje procentualnog broja odgovora na pitanje „U kojoj mjeri bi u udžbenicima iz geografije trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji se odnose na matičnu zemlju učenika pripadnika nacionalnih manjina?“

	U dovoljnoj mjeri su zastupljeni	Nedovoljno su zastupljeni	Zastupljeni su više nego što je potrebno	Ukupno
Nastavnici	9	91	0	100
Učenici	5	94	1	100

Mišljenja o zastupljenosti sadržaja o geografiji matičnih zemalja pripadnika nacionalnih manjina podjednaka su kod nastavnika i učenika, i saglasni su da su adekvatni sadržaji nedovoljno zastupljeni.

Ukrštanje procentualnog broja odgovora na pitanja: „Sadržaj udžbenika geografije treba promeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o geografiji matične zemlje“

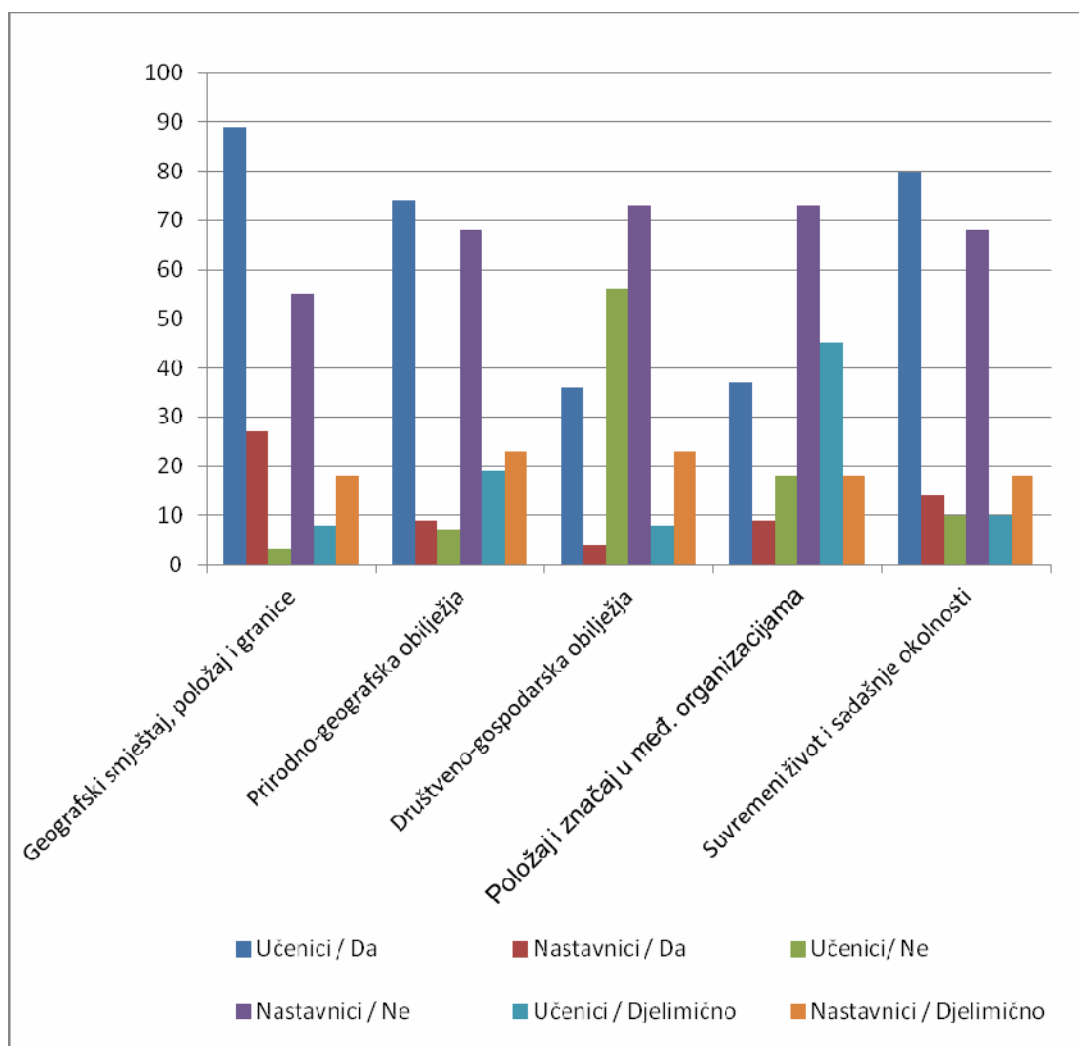
	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Nastavnici	82	14	4	100
Učenici	94	3	3	100

Sa izmenama udžbenika slažu se podjednako i nastavnici i učenici, i to u stavu da udžbenike treba izmeniti.

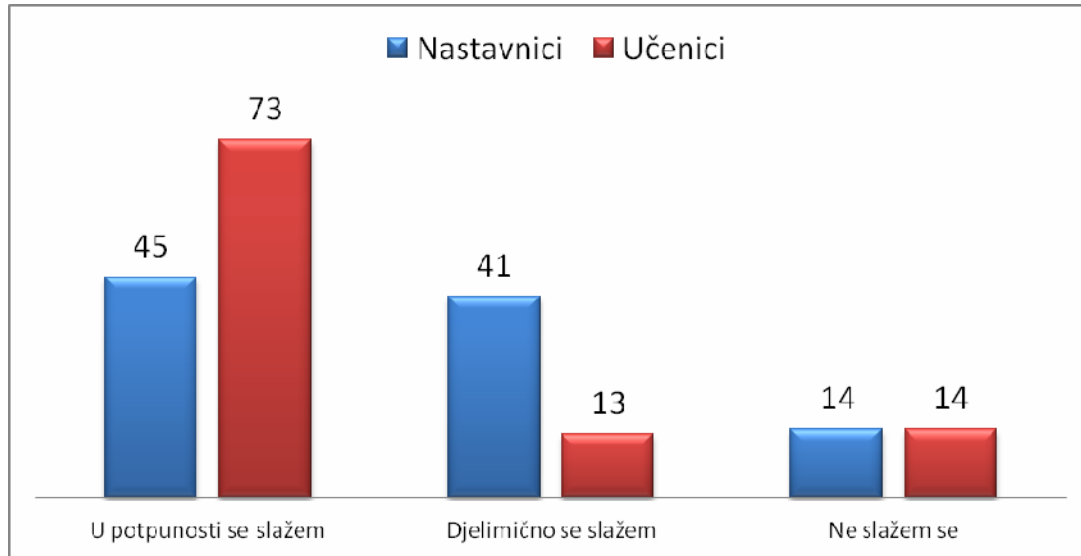
Analiziraćemo odgovore učenika i nastavnika na pitanja koja se odnose na njihovu procenu poznavanja geografskih odlika matične zemlje (pitanja od 12-16 kod nastavnika i pitanja od 7-11 kod učenika).

	Učenici		Nastavnici		Učenici		Nastavnici		Učenici		Nastavnici	
	Da	%	Da	%	Ne	%	Ne	%	Djelimično	%	Djelimično	%
Geografski smještaj, položaj i granice	512	89%	6	27%	15	3%	12	55%	45	8%	4	18%
Prirodno-geografska obilježja	424	74%	2	9%	39	7%	15	68%	109	19%	5	23%
Društveno-ekonomska obeležja	208	36%	1	4%	317	56%	16	73%	47	8%	5	23%
Položaj i značaj u međ. organizacijama	212	37%	2	9%	104	18%	16	73%	256	45%	4	18%
Savremeni život i sadašnje okolnosti	461	80%	3	14%	56	10%	15	68%	55	10%	4	18%

Ukrštanje procentualnog broja odgovora na pitanja „Nastava geografije u školi podjednako razvija osećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i prema matičnoj zemlji“

	U potpunosti se slažem	Delimično se slažem	Ne slažem se	Ukupno
Nastavnici	45	41	14	100
Učenici	73	13	14	100

Uprkos svim primedbama na sadržaje udžbenika i plan i program, daleko više učenika veruje da sadašnji udžbenici podjednako podstiču domoljublje i prema Hrvatskoj i prema matičnim zemljama.

ZAKLJUČAK

U cilju integracije u širu zajednicu, pripadnici nacionalnih manjina, koji se obrazuju na jeziku i pismu kojim se služe, imaju pravo i obvezu učiti i službeni jezik države u kojoj žive. Pravo na odgoj i obrazovanje pripadnici nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj ostvaruju u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama te drugim školskim ustanovama na jeziku i pismu nacionalnih manjina, kao i drugim oblicima obrazovanja (seminari, letnje i zimske škole i sl.). Obrazovanje učenika nacionalnih manjina provodi se temeljem tri modela organiziranja i provođenja nastave i to: 1. Model A, po kojem se celokupna nastava izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine uz obavezno učenje hrvatskog jezika u istom broju časova u kome se uči jezik manjine; 2. Model B, po kojem se nastava izvodi dvojezično na način da se prirodna grupa predmeta uči na hrvatskom jeziku, a društvena grupa predmeta na jeziku nacionalne manjine; 3. Model C, po kojem se nastava izvodi na hrvatskom nastavnom jeziku uz dodatnih pet školskih časova namenjenih negovanju jezika i kulture nacionalne manjine. Na području Osječko-baranjske županije, sledom zakonskih odredbi, stvorene su pretpostavke kako bi pripadnici manjina mogli ostvariti svoja prava u području odgoja i obrazovanja. Pravo na odgoj i obrazovanje na svom jeziku i pismu ostvaruju pripadnici srpske nacionalne manjine, mađarske nacionalne manjine, slovačke nacionalne manjine i nemačke nacionalne manjine po modelima A ili C.

Legalni temelj, pogotovo za obrazovanje, postoji, no praktična primena, naročito ako se radi o srpskoj nacionalnoj zajednici uvek nekako zaostaje. Brojni primeri u obrazovnom sistemu na području Podunavlja, nekada pod prelaznom upravom Ujedinjenih Naroda gde se godinama primenjuje posebno odobreni nastavni program na srpskom jeziku i ćirilicom pismu, upravo potvrđuju napisano. Da li zbog nekih nelogičnosti, nedostataka, problema, nerazumevanja prethodnih prosvetnih vlasti, čak i incidenata na nacionalnoj osnovi, no činjenica je da polako određeni, za sada mali broj djece srpske nacionalnosti, na osnovu odluke njihovih roditelja prihvata program za učenike hrvatske nacionalnosti napuštajući dvojezično i dvopismeno obrazovanje utvrđeno Pismom namera hrvatske Vlade o dovršenju mirne reintegracije područja pod prelaznom upravom i Pismom sporazuma o reintegraciji obrazovnog sistema u Podunavlju. Sam Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina pruža mogućnost formiranja predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih

škola, ravnopravno korištenje jezika i pisma nacionalne manjine sa zvaničnim jezikom i pismom, kreiranje posebnih nastavnih planova i programa uz konzultacije sa manjinskim udrugama, izbor ravnatelja i zapošljavanje nastavnika i profesora iz redova dotične nacionalne manjine, i još mnogo toga.

Globalni cilj geografije je da gradi mostove ne samo između nauka, nego i između lokalnih teritorija, etničkih zajednica i sveta. U višetničkoj sredini, kao što je hrvatsko Podunavlje osnovni cilj nastave geografije je da nauči ljude da zajedno žive i sarađuju. Regionalna mozaičnost i isticanje posebnih identiteta može povećati rizik od ksenofobije i konflikata. Provedba nastave geografije za mirnu koegzistenciju mora uzeti u obzir različite geografske razmere i koncepte kao što su razumevanje kontinuiteta od lokalnog do globalnog, uključujući ideje o identitetu, toleranciji i univerzalnosti.

LITERATURA

1. V. Anučin, "Dijalektika savremene geografije", Dijalektika, 1, Beograd, 1967.
2. Geert-Hinrich Ahrens, "Diplomacy on the Edge-Containment of the Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conferences on Yugoslavia", Woodrow Wilson Center Press, Washington D.C., The Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 2007.
3. Nikica Barić, "Je li 1995. godine Hrvatska počinila "etničko čišćenje" Srba?", *Časopis za suvremenu povijest*, God. 36., br. 2., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2004.
4. Nikica Barić, "Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.", Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 535.-542.
5. Albert Bing, "Put do Erduta-Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994.-1995. i reintegracija hrvatskoga Podunavlja", *Scrinia Slavonica* 7, (2007), 371.-404.
6. Albert Bing, "Sjedinjene Američke Države i reintegracija hrvatskog Podunavlja", *Scrinia Slavonica*, Vol.8 No.1 Listopad 2008.
7. A. Biro, "Različitost na delu: lokalna javna uprava multietničkih zajednica u centralnoj i istočnoj Evropi", Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2002.
8. A. Blagojević, „Zemljopisno, povijesno, upravno i pravno određenje istočne Hrvatske“, *Zb. Prav. fak. Sveuč. Rij.* v. 29, br. 2, 1149-1180 (2008)
9. T. Buergenthal, „Međunarodna ljudska prava“, HHO, Zagreb 1997.
10. M. Byram, B. Gribkova, H. Starkey, „Developing the intercultural dimension in language teaching: a practical introduction for teachers“, Strasbourg: Council of Europe, Modern Languages, 2002.
11. "Census of Refugees and other war-affected persons in the Federal Republic of Yugoslavia", UNHCR, Commissioner for Refugees of the Republic of Serbia, Commissioner for Displaced Persons in the Republic of Montenegro, Belgrade, 1996.
12. S. Ćunković, "Školstvo i prosveta u Srbiji u XIX veku", Pedagoški muzej u Beogradu, katalog izložbe, Beograd, 1970.

13. P. Đidara, „Prirodni resursi sjeveroistočne Hrvatske u prošlosti i sadašnjosti“, u: *Hrvatska-povijest sjeveroistočnog područja*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1994.
14. K. Đordano, „Ogledi o interkulturnoj komunikaciji“, XX vek, Beograd, 2001.
15. V. Đuričković, „Razvoj i modernizacija geografskog obrazovanja“, Beograd, 1990.
16. V. Đurić, "Teorijsko metodološki problemi geografije", *Globus*, 26, SGD, Beograd, 2001, str. 41-54.
17. N. Engelsfeld, „Povijest hrvatske države i prava. Razdoblje od 18. do 20. Stoljeća“, Pravni fakultet, Zagreb, 2002.
18. Peter Galbraith, “Negotiating peace in Croatia: a personal account of the road to Erdut, *War and Change in the Balkans-Nationalism, Conflict and Cooperation*”, (Edited by Brad K. Blitz), Cambridge University Press, 2006.
19. D. Gomienne, „Vodič kroz Evropsku Konvenciju o ljudskim pravima“, Pres VE, 1998.
20. Lj. Grčić i M. Grčić, "Ciljevi nastave geografije u kontekstu Međunarodne povelje za geografsko obrazovanje", *Globus*, 22, SGD, 1997.
21. M. Grčić, "Doprinos nastave geografije razvoju ekološke kulture", Zbornik simpozijuma "Unapređenje nastave geografije u Jugoslaviji", SGD, Beograd, 1983.
22. M. Grčić, "Teorijski, metodološki i didaktički problemi razvoja geografije", *Glasnik Geografskog društva Republike Srpske*, sv. 9, 2005, str. 67-81.
23. J. Hrženjak, „Međunarodni i evropski dokumenti o ljudskim pravima“, Informator, Zagreb, 1992.
24. J. Ilić, "Položaj geografije u sistemu nauka", u: "Idejne i društvene vrednosti geografije", CMU, Beograd, 1987.
25. "International charter for geographical education", IGU, Commission for geographical education, Washington, 1992.
26. M. Ivanović, M. Komšić, „Protokol o međuetničkoj toleranciji“, Centar za regionalizam, Novi Sad, 2002.
27. "Izbeglički korpus u Srbiji prema podacima popisa stanovništva 2002.", Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004.
28. Ž. Jovičić, „Metodika nastave geografije“, Naučna knjiga, Beograd, 1971.
29. D. Koković, „Društvo i obrazovni kapital“, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2009.
30. Ž. Lipovecki, „Doba praznine“, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987.

31. R. Lukić, Uvodna reč za knjigu „Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje“, Sabrana dela, knjiga 2, SANU, "Književne novine ", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1987.
32. L. Margetić, „Srednjovjekovna Slavonija – jedno od vrela hrvatske državnosti“, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 45 (2), 1999.
33. I. Mažuran, „Prostorna i strateška važnost sjeveroistočne Hrvatske“, u: *Hrvatska-povijest sjeveroistočnog područja*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1994.
34. M. Mesić, „Multikulturalizam“, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
35. MZOŠ, "Vodič kroz Hrvatski nacionalni obrazovni standard za osnovnu školu", Ministarstvo obrazovanja i športa, Zagreb, 2005.
36. M. Nenadić, „Novi duh obrazovanja“, Prosveta, Beograd, 1997.
37. M. Ninčević, „Interkulturalizam u odgoju i obrazovanju: Drugi kao polazište“, *Nova prisutnost* br.7 (59-84), 2009.
38. A. Ognjanović, "Graničarske narodne škole i njihovi učitelji na teritoriji Vojvodine od 1774. do 1872. godine", Matica srpska, Novi Sad, 1964.
39. S. Pataki, „Opća pedagogija“, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1951.
40. D. Pavličević, „Povijest Hrvatske“, Naklada Pavičić, Zagreb, 2000.
41. A. Perotti, "Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje", Educa, Zagreb, 1995.
42. A. Petrović, D. Janjetović, „Interkulturalno obrazovanje u našim školama. Izazovi demokratije i škola“, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2002.
43. N. Pokos, „Demografska analiza nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1991. i 2001.“, Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske, Zagreb, 2004.
44. "Popis stanovništva 2001.", DZSRH, Zagreb, 2002.
45. "Povratak prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj: povrat imovine, stambeno zbrinjavanje, obnova", Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka, Zagreb, 5. rujna 2005.
46. "Razvojna strategija Vukovarsko-srijemske županije 2011.-2013.", Vukovar, 2011.
47. V. Rudić, „Metodika nastave geografije“, Geografski fakultet, Beograd, 1998.

48. H. Sirotković, L. Margetić, „Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije“, Školska knjiga, Zagreb, 1988.
49. S. Sršan, „Povijesni pregled sjeveroistočnog područja Hrvatske“, u: *Hrvatska-povijest sjeveroistočnog područja*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1994.
50. “Statistika povratnika i preostalih zahtjeva za povratak, Ukupna statistika prema adresi povratka, Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice”, Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Zagreb, 2001.
51. S. Stojković, „Identitet i komunikacija“, Čigoja štampa, Beograd, 2002.
52. N. Suzić, „Sociologija obrazovanja, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske“, Sarajevo, 2001.
53. F. Šišić, „Pregled povijesti hrvatskog naroda“, Zagreb, 1962.
54. M. Štifanić, „Društveno-prostorna identifikacija, regija i regionalizam“, *Revija za sociologiju*, Vol. XXVII, 1996.
55. „The United States and Croatia: A Documentary History 1992-1997”, Washington: U.S. Printing Office, 1998.
56. Upravni odjel za društvene djelatnosti Osječko-baranjske županije. "informacija o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina na području Osječko-baranjske županije", Osijek, 2006.
57. “Ujedinjeni narodi-Rezolucije o Republici Hrvatskoj”, Panliber, Osijek, 1995.
58. M. Vasović M., „Jovan Cvijić – naučnik, javni radnik, državnik“, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci i Izdavačko preduzeće Matice srpske, Novi Sad, 1994.
59. J. Vučo, „Interkulturalnost kao okvir i kontekst komunikativne nastave stranih jezika u ranom uzrastu“, *Inovacije u nastavi*, Vol.23 (53-61), 2010.
60. A. Vuković, „Zamljopisna obuka u nižim i višim pučkim školama“, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1901.
61. M. Zgonik, „Metodika nastave geografije“, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1967.
62. Milina Žabka, "Prednosti i dileme obrazovanja u školama nacionalnih manjina", Stina, br. 7, Split, 2002.
63. Milina Žabka, "Kako osigurati srpskoj djeci obrazovanje na njihovom jeziku i pismu", Stina, br. 3, Split, 2001.

64. D. Živić, "Promjene u dinamici i razmještanju prognaničko-izbjeglič kog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. Godine", *Društvena istraživanja*, 8 (5-6), 1999, 767-792.
65. D. Živić, "Prognoza stanovništva iz hrvatskog Podunavlja i problemi njegovog povratka (1991.-2001.)", *Hrvatski geografski glasnik*, 65 (1), 2003, 63-81.
66. D. Živić, i N. Pokos, "Demografski gubitci tijekom domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991.-2001.)", *Društvena istraživanja*, 2004, 13 (4-5): 727-750.
67. D. Živić, "Demografski ratni gubitci kao determinanta razvoja stanovništva Istočne Hrvatske u razdoblju 1991.-2001.", *Migracijske i etničke teme*, 2005, 21 (1-2): 123-141.
68. L. Žlebnić, „Opšta istorija školstva i pedagoških ideja“, Naučna knjiga, Beograd, 1970.
69. "Županijska razvojna strategija Osječko-baranjske županije 2011.-2013.", Osijek, 2011.
70. A. Wertheimer-Baletić, "Depopulacija i starenje stanovništva – temeljni demografski procesi u Hrvatskoj", *Društvena istraživanja*, 13 (4-5), 2004, 631-652.

BIOGRAFIJA

Zovem se Borislav Đekić, rođen sam 02. 02. 1958. godine u gradu Vukovaru. Roditelji su mi bili radnici: mama Bisenija, rođena Šijaković, radila je u kombinatu „Borovo“, a otac Sreten na železnici. Odrastao sam u porodičnoj kući u varošici Dalj, gde i danas živim. Odgajan sam u duhu nacionalne i verske tolerancije, jer je porodica živela u višenacionalnom okruženju.

Osnovnu školu „Božidar Maslarić“ pohađao sam i završio u Dalju. Gimnaziju „Braća Ribar“ pohađao sam i završio 1977. godine u Osijeku. Na studije geografije PMF na Institutu za geografiju, u Novom Sadu upisao sam 1977/78. godine. Diplomirao sam u oktobru 1981. godine sa prosečnom ocenom 8,11. U Novom Sadu sam 27. decembra 2003. godine na PMF-u odbranio magistarsku tezu pod naslovom «Geografska studija

opštine Erdut» i stekao akademski naziv magistra geografskih nauka.

Odluku za doktorske studije sam doneo malo kasnije, pa mi je Nastavno-naučno veće PMF u Novom Sadu 19. novembra 2009. godine odobrilo doktorsku temu „Problemi nastave geografije u školama nacionalnih manjina u hrvatskom podunavlju“

Prvo radno mesto sam dobio u februaru 1982. godine u osnovnoj školi „Lazo Stojanović-Lazić“ u Gornjem Dragaljevcu u opštini Bijeljina u Bosni i Hercegovini. Predavao sam geografiju, istoriju i poznavanje društva. Povratkom sa odsluženja vojnog roka ostalo mi je pola radnog vremena geografije pa sam prešao u susednu Janju.

Stambena situacija u prosveti nikada nije bila naročita, pa sam iako zadovoljan poslom i radnom sredinom prešao u školu u Dalj. Radio sam na određeno vreme u osnovnim školama u Dalju i Bijelom Brdu gde sam osim geografije predavao i likovno. U srednjim školama, Trgovačkoj i Ugostiteljskoj, u Osijeku sam predavao turističku geografiju i osnove turizma i ugostiteljstva. Tri godine pred rat dobivam stalno zaposlenje u osnovnoj školi u Dalju.

Tokom ratnih dešavanja u Hrvatskoj radio sam u izbeglištvu u školama u Vajskoj, Plavni i Bačkom Novom Selu, uglavnom sa decom iz Slavonije i Srema. U međuvremenu u Dalju su formirali srednju školu pa su me pozvali za predavača više predmeta: geografije, istorije, likovnog, latinskog jezika, sociologije i političke ekonomije. Dolaskom stručnih kolega poslije par godina prelazim na nastavu geografije i etike u Vukovaru.

Mirnom reintegracijom Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema u sistem Republike Hrvatske dolazi do reorganizacije škola sa nastavom na srpskom jeziku. Tokom procesa mirne reintegracije Podunavlja u pravni sistem Republike Hrvatske bio sam član pregovaračkog tima za nacionalnu grupu predmeta. Aktivno sam učestvovao i bio koordinator radne grupe za izradi nastavnog plana za osnovne škole i specifičnih dodataka u srednjim školama na nastavi na srpskom jeziku. Promenama u državi matičnog naroda i promenama u nastavnim planovima u RH i tokom 2005. godine sam vodio radnu grupu za izmene i dopune nastavnog plana i programa za srednje škole. Početkom 2005. godine preveo sam sa hrvatskog jezika na srpski jezik prvi udžbenik geografije za osmi razred osnovne škole. Preko 5 godina predavao sam geografiju u gimnaziji u Vukovaru u nastavi na srpskom jeziku. Od prvog septembra 2005. godine izabran sam za višeg savetnika za nacionalne manjine (srpsku manjinu) u Zavodu za školstvo Republike Hrvatske, sa sedištem u Podružnici Osijek. Osim poslova savetnika u osnovnim i srednjim školama Vukovarsko-sremske i Osječko-baranjske županije više puta sam u Ministarstvu prosvete u Zagrebu učestvovao u radu komisija za provođenje HNOS-a (Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda), za osnovne škole sa nastavom na srpskom jeziku. Bolonjskim procesom obuhvaćeni su i naši srednjoškolci, budući studenti. Veoma aktivno radim u saradnji sa Ministarstvom prosvete na izradi Državne mature i

programa predmeta koji će biti obavezni za pripadnike nacionalnih manjina. Tokom 2007. godine ponovo smo radili nastavni plan i program nacionalne grupe predmeta. Podružnica Osijek prati rad na formiranju «Nove vukovarske škole», kao predstavnik srpske manjine pozorno promatram sva dešavanja vezana uz taj projekat. Na nivou Zavoda za školstvo imenovan sam voditeljem projekta «Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava» za nacionalne manjine. Agencija za odgoj i obrazovanje je veoma aktivna u projektu „Djeca zajedno“ gde sam uključen kao savetnik srpske manjine.

U svakom mestu u kojem sam se školovao ili radio bio sam društveno aktivan, negde malo više a negde manje. Najviše sam radio u omladinskim organizacijama i Pokretu gorana Vojvodine. Sa Goranima sam bio na dve Omladinske radne akcije, popularne SORE: „Pešter“ i „Deliblato“ na kojima sam proglašen udarnikom.

Na višestranačkim izborima 1990. godine u Dalju sam kao nestranačka osoba bio izabran u Skupštinu mesne zajednice, u kojoj sam bio pod predsednik. U gimnaziji u Vukovaru aktivno sam radio u Nezavisnom sindikatu zaposlenih u vrtićima, osnovnim i srednjim školama.

Tokom rada u svim sredinama sam se stručno usavršavao bilo u sklopu aktiva na nivou škole, opštine ili županije. Učestvovao sam u značajnom projektu «Razvijanje socijalne kompetencije u hrvatskom obrazovnom sustavu : Osam najvažnijih koraka prema trajnom miru u vukovarskim srednjim školama» te za uspešno usvajanje metode «Partnerske životne veštine» autora dr. Dudleya Weeksa , profesora iz SAD-a koji je bio predavač.

Svakog četvrtka u mesecu sam na raspolaganju nastavnicima manjina u prostorijama Zajedničkog veća opština u Vukovaru: rešavanje radnih problema, priznavanja diploma i slično. Aktivno radim i u Odboru za prosvetu Zajedničkog veća opština.

U toku je formiranje oko 30 škola u ostalim delovima Republike Hrvatske sa nekim oblikom nastave na srpskom jeziku; pomažem toku formiranja , obilazim pojedine škole, savetujem učitelje kako najbolje raditi u C modelu obvezovanja.

Krajem januara 2006. formirao sam ispitni odbor za polaganje stručnog ispita za profesore srpskog jezika, koji je ministar odobrio, a ravnatelj Zavoda potvrdio. Kao predsednik ispitnog poverenstva uspešno sam proveo prvi stručni ispit, a zatim još nekoliko. Tokom 2007. godine uspelo se oformiti odbor za polaganje stručnog ispita učitelja razredne nastave. Trenutno postoje tri komisije za polaganje stručnih ispita nastave na srpskom jeziku u Republici Hrvatskoj. Stalni članovi su osim mene, profesor dr.sc. Dušan Marinković, sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu i savetnica-nadzornica za srpski jezik. Profesori srpskog jezika za srednje škole stručni ispit polažu u Gimnaziji Vukovar u Vukovaru. Nastavnici srpskoga jezika za osnovne škole polažu stručni ispit u Osnovnoj školi Trpinja u Trpinji. Učitelji razredne nastave polažu stručni ispit u Osnovnoj školi Bijelo Brdo u Bijelom Brdu.

Među veće svoje uspehe i uspehe srpske zajednice smatram skup svih nastavnika koji rade u nastavi na srpskom održan u Bijelom Brdu. Na toj koordinaciji je izvršen odabir udžbenika za prevođenje i formirani timovi za prevođenje i lekturu odabranih udžbenika. Srpska zajednica je uložila veliki napor i zahvaljujući našim učiteljima i nastavnicima preveli smo ukupno 96 naslova udžbenika i radne sveske. Ostale nacionalne zajednice nisu išle tim putem, pa su uspeli prevesti oko 30% potrebnih naslova.

NACIONALNI DODACI NASTAVNIM PLANOVIMA I PROGRAMIMA

1. Dodaci za geografiju za 7 razred osnovne škole
2. Dodaci za geografiju za osnovnu školu od 5 do 8 razreda
3. Dodaci za geografiju za srednje škole, jedna godina učenja
4. Dodaci za geografiju za srednje škole, dve godine učenja
5. Dodaci za geografiju za gimnazije i srednje škole, četiri godine učenja

PREVEDENI UDŽBENICI I RADNE SVESKE SA HRVATSKOG NA SRPSKI JEZIK

1. Romana Dužanec – Gordana Egartner – Zoran Stiperski

„Radna sveska za sedmi razred osnovne škole“, Prosvjeta, Zagreb 2003.

2. Nenad Buzjak – Tomislav Matković

„Radna sveska za osmi razred osnovne škole“, Prosvjeta, Zagreb 2003.

3. Nenad Buzjak – Renato Labazan – Zoran Stiperski

„Geografija 8“ udžbenik za osmi razred osnovne škole, Prosvjeta, Zagreb 2005.

4. Nenad Buzjak

„Geografija 8“ radna sveska za osmi razred osnovne škole, Meridijani, Samobor 2007.

6. Nenad Buzjak

„Geografija 8“ udžbenik za osmi razred osnovne škole, Meridijani, Samobor 2007.

#

ODRŽANA PREDAVANJA I RADOVI OBJAVLJENI U ZBORNICIMA INSTITUTA ZA
MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU U BEOGRADU

1. „Education of Minorities in Croatia“ Beograd 2010.
2. „Zaštita životne sredine i održivi razvoj u opštini Erdut“ ,Beograd 2011.
3. „Zapadni Balkan – geografski pogled“, Beograd 2012.
4. „Graditeljska baština Srba u Dalju“, Beograd 2012.
5. „Obnovljivi energenti u opštini Erdut“, Beograd 2012.
6. „Uloga jezika u formiranju nacionalnog identiteta“, Beograd 2012.

Dalj, 2012.

Borislav Đekić

#

Univerzitet u Novom Sadu
Prirodno – matematički fakultet
Ključna dokumentacijska informacija

Člani broj,RBR	dr. Đurđa Komlenović,naučni suradnik Instituta za pedagoška istraživanja u Beogradu
Identifikacioni broj,IBR	Beogradu
Član dokumentacije,TD	Dr. Anđelija Ivkov-Džugurski, vanredni profesor PMF u Novom Sadu
Član izdavača,IZ	Dr. Jovan Romelić, redovni profesor PMF U Novom Sadu
Vrsta rada,VR	Doktorska disertacija
Autor,AU	Mr Borislav S. Đekić
Mentor,MN	redovni profesor dr. Jovan Romelić
Naziv rada,NR	Problemi nastave geografije u školama nacionalnih manjina hrvatskog podunavlja
Jezik publikacije, JP	Srpski
Jezik izvoda,JI	Srpski
Zemlja publikovanja,ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje,UGP	Vojvodina
Godina,GO	2012.
Izdavač, IZ	Autorski reprint
Mesto i adresa, MA	21 000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 3
Fizički opis rada, FO (poglavlja/strana/citata/ tabela/grafikona/shema /slika/priloga)	14/242//17/43/4
Naučna oblast,NO	Geografija
Naučna disciplina,ND	Metodika nastave
Predmetna odrednica /ključne reči/,PO	Nastava, škole, nacionalne manjine, jezici, problematika, hrvatsko podunavlje
UDK	
Čuva se,ČU	U biblioteci Departmana za geografiju,turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet Trg Dositeja Obradovića 3, Novi Sad
Važne napomene,VN	Nema
Izvod, IZ	U cilju integracije u širu zajednicu, pripadnici nacionalnih manjina, koji se obrazuju na jeziku i pismu kojim se služe, imaju pravo i obvezu učiti i službeni jezik države u kojoj žive. Pravo na odgoj i obrazovanje pripadnici nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj ostvaruju u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama te drugim školskim ustanovama na jeziku i pismu nacionalnih manjina, kao i drugim oblicima obrazovanja (seminari, letnje i zimske škole i sl.). Obrazovanje učenika nacionalnih manjina provodi se temeljem tri modela organiziranja i provođenja nastave i to: 1.Model A, po kojem se celokupna nastava izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine uz obavezno učenje hrvatskog jezika u istom broju časova u kome se uči jezik manjine; 2.Model B, po kojem se nastava izvodi dvojezično na način da se prirodna grupa predmeta uči na hrvatskom jeziku, a društvena grupa predmeta na jeziku nacionalne manjine; 3.Model C, po kojem se nastava izvodi na hrvatskom nastavnom jeziku uz dodatnih pet školskih časova namenjenih negovanju jezika i kulture nacionalne manjine.
Datum prihvatanja Teme,DP	19.11. 2009.
Datum Odrbane,DO	
Članovi komisije,KO Predsednik:	dr.Saša Kicošev,redovni profesor PMF u Novom Sadu
Član	dr.Saša Kicošev,redovni profesor PMF u Novom Sadu
Član	dr. Đurđa Komlenović,naučni suradnik Instituta za pedagoška istraživanja u Beogradu
Član	dr. Anđelija Ivkov-Džugurski, vanredni profesor PMF u Novom Sadu
Član, mentor	Dr. Jovan Romelić, redovni profesor PMF U Novom Sadu

Accession number, AN	
Identification number, IN	
Documentation type, DT	Monographic publication
Type of record, TR	Textual printed article
Contents code, CC	Ph. D. Thesis
Authr, AU	m.Sci Borislav S. Đekić
Mentor, MN	Ph D Jovan Romelić
Title, TI	
Language of tekst, LT	Serbian
Language of abstract, LA	Srebian
Country of publication, CP	Republic of Serbia
Locality of publication, LP	Vojvodina
Publication year, PY	2012.
Publisher, PB	Authors 's reprint
Publication place, PP	21 000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 3
Physical description, FD (capters/pages/quations/tables/ Graphics/chemas/pictures /apendixes)	14/242//17/43/4
Scientific field, SF	
Scientific discipline, SD	
Subject/Keywords, S/KW	
UC	
Holding dana, HD	Library of Department of Geography, Turisam and Hotel Managemant, Faculty of Science Trg Dositeja Obradovića 3, 21 000 Novi Sad
Note, N	None
Abstract, AB	In order to integrate into the wider community, national minorities, educated in the official language and script of their country of origin, also have the right and obligation to learn the official language of the country in which they live. The right to be educated in their own language, ethnic and national minorities in Croatia exercise in preschools, elementary and secondary schools, other educational institutions and other forms of education (seminars, summer and winter schools, etc..). Education of minority students is based on three models of organizing and conducting classes, namely: 1. Model A, in which the entire education is the language and script of national minority, but the students must also have lessons of Croatian language in the same amount of of hours as they have their minority language, 2. Model B, in which instruction is bilingual in a way that the natural group of subjects is being presented in Croatian, and social group of subjects is being presented in the minority language; 3. Model C, in which classes are held in the Croatian language, with additional five classes designated to fostering language and culture of national minorities.
Accepted by the Scientific Bord on, ASB	19.11. 2009.
Defended on, DE	
Defended Bord, DB President	PhD Saša Kicošev, full time profesor at the Facultati of Natural Sciences and Matematics, Novi Sad
Member	PhD Saša Kicošev, full time profesor at the Facultati of Natural Sciences and Matematics, Novi Sad
Member	PhD Đurđa Komlenović,
Member	PhD Anđelija Ivkov-Džugurski extraordinary profesor at the Facultati of Natural Sciences and Matematics, Novi Sad
Member, Mentor	PHD Jovan Romelić, full time profesor at the Facultati of Natural Sciences and Matematics, Novi Sad

***DODATAK I: Dodatni sadržaji za nastavni plan i program
geografije nacionalnih manjina za osnovnu školu***

Nastava na srpskom jeziku, model A

<p>GEOGRAFIJA za PETI razred</p> <p>A model za nastavu na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu</p> <p>Nastavno gradivo petog razreda ostvarivo je u 5 nastavnih sati (10% od 53 nastavna sata).</p> <ul style="list-style-type: none"> • CILJ: <p>Cilj nastave geografije u petom razredu, za učenike koji pohađaju nastavu na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu, jest omogućiti učenicima stjecanje osnovnog znanja o razvoju geografije u Republici Srbiji te upoznavanje učenika s primjerima seizmičke aktivnosti, paleovulkanskog i fosilnog eolskog reljefa u Republici Srbiji.</p> • ZADACĀ: <ul style="list-style-type: none"> - učenicima predočiti povijesni razvoj geografije u Republici Srbiji; - objasniti učenicima seizmičku aktivnost na teritoriju Republike Srbije; - učenicima predočiti primjere paleovulkanskog i fosilnoga eolskog reljefa u Republici Srbiji; - osposobiti učenike za pravilnu i samostalnu uporabu geografske karte. • NASTAVNE TEME: <p>1. RAZVOJ GEOGRAFIJE U REPUBLICI SRBIJI <i>Ključni pojmovi:</i> geografija kao znanost, geografija kao nastavni predmet. <i>Obrazovna postignuća:</i> opisati razvoj geografije kao znanosti u Republici Srbiji, razvoj geografije kao nastavnog predmeta u Republici Srbiji te opisati doprinos Jovana Cvijića razvoju geografije u Republici Srbiji.</p> <p>2. SEIZMIČKA AKTIVNOST NA PROSTORU REPUBLIKE SRBIJE</p> 	<p>ГЕОГРАФИЈА за ПЕТИ разред</p> <p>A модел за nastavu на српском језику и ћириличном писму</p> <p>Наставно градиво петог разреда оствариво је у 5 наставних часова (10% од 53 наставна часа).</p> <ul style="list-style-type: none"> • ЦИЉ: <p>Циљ наставе географије у петом разреду, за ученике који похађају nastavu на српском језику и ћириличном писму, је да омогући ученицима стицање основних знања о развоју географије у Републици Србији, као и упознавање ученика са примерима сеизмичке активности, палеовулканског и фосилног еолског рељефа из Републике Србије.</p> • ЗАДАЦИ: <ul style="list-style-type: none"> - упознати ученике о историјском развоју географије у Републици Србији; - објаснити ученицима сеизмичку активност на територији Републике Србије; - упознати ученике са полазним примерима о палеовулканском и фосилном еолском рељефу у Републици Србији; - оспособити ученике за правилну и самосталну употребу географске карте. • НАСТАВНЕ ТЕМЕ: <p>1. РАЗВОЈ ГЕОГРАФИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ <i>Кључни појмови:</i> географија као наука, географија као nastavni предмет. <i>Образовна постигнућа:</i> описати развој географије као науке у Републици Србији, развој географије као наставног предмета у Републици Србији, описати допринос Јована Цвијића развоју географије у Републици Србији.</p>
---	---

Ključni pojmovi: trusne oblasti Republike Srbije.

Obrazovna postignuća: znati objasniti pojam trusnih oblasti te na geografskoj karti pokazati trusne oblasti u Republici Srbiji.

3. PALEOVULKANSKI RELJEF REPUBLIKE SRBIJE

Ključni pojmovi: paleovulkanski reljef.

Obrazovna postignuća: objasniti pojam paleovulkanski reljef, pokazati na tematskoj karti oblike paleovulkanskog reljefa na prostoru Republike Srbije (Tilva Njagra, Kumastakan, Avala, Zvečan, Ostrovica, Đurđevi Stupovi).

4. FOSILNI EOLSKI RELJEF REPUBLIKE SRBIJE

Ključni pojmovi: fosilni eolski reljef.

Obrazovna postignuća: objasniti pojam fosilni eolski reljef, pokazati na geografskoj karti neke od primjera fosilnoga eolskog reljefa na prostoru Republike Srbije (Deliblatska peščara, Bačka peščara, Titelska lesna zaravan), opisati postanak i posebnost Paličkog jezera.

2. СЕИЗМИЧКА АКТИВНОСТ НА ПРОСТОРУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кључни појмови: трусне области Републике Србије.

Образовна постигнућа: знати објаснити појам трусних области и на географској карти показати трусне области у Републици Србији.

3. ПАЛЕОВУЛКАНСКИ РЕЉЕФ СРБИЈЕ

Кључни појмови: палеовулкански рељеф.

Образовна постигнућа: објаснити појам палеовулкански рељеф, показати на тематској карти обlike палеовулканског рељефа на простору Републике Србије (Тилва Њагра, Кумастан, Авала, Звечан, Островица, Ђурђеви Ступови).

4. ФОСИЛНИ ЕОЛСКИ РЕЉЕФ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кључни појмови: фосилни еолски рељеф.

Образовна постигнућа: објаснити појам фосилни еолски рељеф, показати на географској карти неке од примера фосилног еолског рељефа на простору Републике Србије (Делиблатска пешчара, Бачка пешчара, Тителска лесна зараван), описати постанак и специфичност Палићког језера.

<p>GEOGRAFIJA za ŠESTI razred</p> <p>A model za nastavu na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu</p> <p>Nastavno gradivo šestog razreda ostvarivo je u 7 nastavnih sati (10% od 70 nastavnih sati).</p> <ul style="list-style-type: none"> • CILJ: <p>Upoznati geografski smještaj, geografski položaj i granice Republike Srbije. Upoznati prirodno-geografska obilježja Republike Srbije i komplementarnost panonsko-peripanonske i planinske Srbije.</p> • ZADACÉ: <ul style="list-style-type: none"> - razvijanje sposobnosti uporabe geografske karte kao izvora znanja; - predstaviti učenicima osnovna obilježja reljefa, voda, klime, tla, flore i faune Republike Srbije; - objasniti učenicima međuovisnost prirodne osnove i društvenih procesa; - predočiti učenicima ekološke probleme i način zaštite okoliša u Republici Srbiji te značenjem i mogućnostima očuvanja okoliša za zdravlje i kvalitetu života sada i u budućnosti. • NASTAVNE TEME: <p>1. GEOGRAFSKI SMJEŠTAJ, POLOŽAJ I GRANICE REPUBLIKE SRBIJE Ključni pojmovi: geografski smještaj i položaj Republike Srbije, geostrateški položaj Republike Srbije. Obrazovna postignuća: pokazati na geografskoj karti i objasniti geografski smještaj Republike Srbije, pokazati na geografskoj karti granice Republike Srbije, opisati geostrateški položaj Republike Srbije.</p> 	<p>ГЕОГРАФИЈА за ШЕСТИ разред</p> <p>A модел за наставу на српском језику и ћириличном писму</p> <p>Наставно градиво шестог разреда оствариво је у 7 наставних часова (10% од 70 наставних часова).</p> <ul style="list-style-type: none"> • ЦИЉ: <p>Упознати географски смештај, географски положај и границе Републике Србије. Упознати природно-географска обележја Републике Србије и комплементарност Панонско-перипанонске и планинске Србије.</p> • ЗАДАЦИ: <ul style="list-style-type: none"> - развијање способности употребе географске карте као извора знања; - упознати ученике са основним обележјима рељефа, вода, климе, замљишта, флоре и фауне Републике Србије; - објаснити ученицима међузависност природне основе и друштвених процеса; - упознати ученике са еколошким проблемима и начин заштите животне средине у Републици Србији, али и са важношћу и могућностима заштите животне средине за здравље и квалитет живота сада и у будућности. • НАСТАВНЕ ТЕМЕ: <p>1. ГЕОГРАФСКИ СМЕШТАЈ, ПОЛОЖАЈ И ГРАНИЦЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ Кључни појмови: географски смештај и положај Републике Србије, геостратешки положај Републике Србије. Образовна постигнућа: показати на географској карти и објаснити географски смештај Републике Србије, показати на</p>
--	---

2. RELJEF

Ključni pojmovi: panonsko područje, južni rubni dio panonskog područja, Rodopska Srbija, Šara, Kosovska i Metohijska kotlina, Karpatsko-balkanska Srbija, Dinarska Srbija. Obrazovna postignuća: imenovati i na geografskoj karti Srbije i Europe pokazati velika prirodno-geografska područja Republike Srbije te najvažnije planinske sustave, pojedine planine, pojedina brda i nizinske prostore.

3. VODE

Ključni pojmovi: crnomorski, jadranski, egejski sliv, termomineralne vode (toplice). Obrazovna postignuća: znati pokazati rijeke koje pripadaju crnomorskom, jadranskom i egejskom slivu, navesti i na karti znati pokazati najveće rijeke i njihove pritoke, nabrojiti i na karti pokazati najveća prirodna (Rusanda, Obedska bara, Paličko jezero, Ludoško jezero) i umjetna jezera (Đerdapsko, Zvorničko); znati pokazati najznačajnije toplice u Republici Srbiji (Vrnjačka, Lukovska, Vranjska, Niška Sokobanja).

4. KLIMA

Ključni pojmovi: klimatski čimbenici, podunavska varijanta umjereno-toploga i vlažnoga klimatskog tipa, sandžačka varijanta umjereno-toploga i vlažnoga klimatskog tipa. Obrazovna postignuća: nabrojiti klimatske čimbenike koji utječu na klimu Republike Srbije, analizirati klimatske dijagrame, opisati tipove klime u Republici Srbiji i na geografskoj karti Srbije pokazati klimatska područja.

5. TLO, FLORA, FAUNA I ZAŠTITA OKOLIŠA

Ključni pojmovi: černoziem, podzoli, aluvijalna tla, gajnjače, nacionalni parkovi, endemi.

Obrazovna postignuća: nabrojiti i objasniti čimbenike koji utječu na nastanak i razvoj tala (antropogeni utjecaj), poznavanje tipova tala u Republici Srbiji, imenovati i na karti pokazati nacionalne parkove Republike Srbije, opisati obilježja nacionalnih parkova Republike Srbije (Fruška gora, Đerdap, Tara,

geografskoj karti granice Republike Srbije, opisati geostrateški položaj Republike Srbije.

2. РЕЉЕФ

Кључни појмови: Панонска област, јужни ивични део панонске области, Родопска Србија, Шара, Косовска и Метохијска котлина, Карпатско-балканска Србија, Динарска Србија.

Образовна постигнућа: именовати и на географској карти Србије и Европе показати велике природно-географске области Републике Србије, најважније планинске системе, поједине планине, поједина брда и низијске просторе.

3. ВОДЕ

Кључни појмови: црноморски, јадрански, егејски слив, термоминералне воде (бање). Образовна постигнућа: да могу показати реке које припадају црноморском, јадранском и егејском сливу, навести и на карти знати показати највеће реке и њихове притоке, набројати и на карти показати највећа природна (Русанда, Обедска бара, Палићко језеро, Лудошко језеро) и вештачка језера (Ђердапско, Зворничко); знати показати најзначајније бање у Републици Србији (Врњачка, Луковска, Врањска, Нишка Сокобања).

4. КЛИМА

Кључни појмови: климатски фактори, подунавска варијанта умерено-топлог и влажног климата, санџачка варијанта умерено-топлог и влажног климата. Образовна постигнућа: набројати климатске факторе који утичу на климу Републике Србије, анализирати климатске дијаграме, описати типове климе у Републици Србији и на географској карти Србије показати климатске области.

5. ЗЕМЉИШТЕ, ФЛОРА, ФАУНА И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Кључни појмови: чернозјем, подзоли, алувијална земљишта, гажњаке, национални паркови, ендеми. Образовна постигнућа: набројати и објаснити факторе који утичу на настањак

<p>Kopaonik) te nabrojiti pojedine endemične biljne i životinjske vrste zaštićenih prostora u Republici Srbiji.</p>	<p>и развој земљишта (антропогени утицај), познавање типова земљишта у Републици Србији, именовати и на карти показати националне паркове Републике Србије, описати обележја националних паркова Републике Србије (Фрушка гора, Ђердап, Тара, Копаник), набројати поједине ендемичне биљне и животињске врсте заштићених простора у Републици Србији.</p>
<p>GEOGRAFIJA za SEDMI razred</p> <p>A model за наставу на српском језику и ћириличном писму</p> <p>Наставно градиво седмог разреда оствариво је у 7 наставних сати (10% од 70 наставних сати).</p> <ul style="list-style-type: none"> • CILJ: <p>Упознавање друштвено-господарских обилјежја Републике Србије те положаја и важности Републике Србије у међународним организацијама и европским интеграцијама.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ZADAĆE: <ul style="list-style-type: none"> - развијање способности усвајања знања анализирањем тематских карата и способности израде једноставних дијаграма и картограма; - усвојити основна демографска 	<p>ГЕОГРАФИЈА за СЕДМИ разред</p> <p>А модел за наставу на српском језику и ћириличном писму</p> <p>Наставно градиво седмог разреда оствариво је у 7 наставних часова (10% од 70 наставних часова).</p> <ul style="list-style-type: none"> • ЦИЉ: <p>Упознавање друштвено-географских обележја Републике Србије, упознавање положаја и важности Републике Србије у међународним организацијама и европским интеграцијама.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ЗАДАЦИ: <ul style="list-style-type: none"> - развијање способности усвајања знања анализирањем тематских карата и способности израде једноставних дијаграма и картограма;

<p>obilježja, obilježja naselja, čimbenike razvoja i strukturu gospodarstva Republike Srbije;</p> <ul style="list-style-type: none"> - predočiti učenicima aktualne probleme u Republici Srbiji te istaknuti europske integracijske procese i globalne događaje u svijetu. <p>• NASTAVNE TEME:</p> <p>1. STANOVNIŠTVO REPUBLIKE SRBIJE Ključni pojmovi: popis stanovništva, unutarnje i vanjske migracije. Obrazovna postignuća: znati opisati na tematskim kartama i grafikonima povijesni pregled naseljenosti; obrazložiti uz pomoć tematske karte gustoću naseljenosti i pokazati na općoj karti najgušće i najrjeđe naseljena područja; nacrtati grafikon kretanja broja stanovnika naselja i obrazložiti ga; obrazložiti uzroke i posljedice prostornoga kretanja stanovništva tijekom povijesti; pokazati na geografskoj karti smjerove migracija.</p> <p>2. NASELJA Ključni pojmovi: ruralna naselja, urbana naselja, urbanizacija, ruralizacija. Obrazovna postignuća: objasniti podjelu naselja na ruralna i urbana; navesti osnovne razlike između sela i gradova te objasniti procese urbanizacije i ruralizacije; imenovati i na karti pokazati veća gradska naselja Republike Srbije (Beograd, Novi Sad, Niš, Kragujevac, Subotica...).</p> <p>3. INDUSTRIJA I RUDARSTVO Ključni pojmovi: teška industrija, laka industrija, metalurgija, rudnici. Obrazovna postignuća: znati objasniti podjelu industrije prema predmetu rada i vrsti proizvodnje, znati objasniti zašto se u razdoblju poslije Drugoga svjetskog rata industrija morala brzo razvijati; opisati značenje teške i lake industrije, prirodne i društvene uvjete za njihov razvoj te imenovati i na karti pokazati važna industrijska središta i najznačajnije rudnike u Republici Srbiji.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - upoznati osnovna demografska obeležja, obeležja naselja, faktore razvoja i strukturu privrede Republike Srbije, - upoznati ученике са актуелним проблемима у Републици Србији са нагласком на европске интеграционе процесе и глобална дешавања у свету. <p>• НАСТАВНЕ TEME:</p> <p>1. СТАНОВНИШТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ Кључни појмови: попис становништва, унутрашње и спољшње миграције. Образовна постигнућа: знати описати на тематским картама и графиконима историјски преглед насељености; образложити уз помоћ тематске карте густину насељености и показати на општој карти најгушће и најређе насељена подручја; нацртати графикон кретања броја становника насеља и образложити га; образложити узроке и последице просторнога кретања становништва кроз историју; показати на географској карти правце миграција.</p> <p>2. НАСЕЉА Кључни појмови: рурална насеља, урбана насеља, урбанизација, рурализација. Образовна постигнућа: објаснити поделу насеља на рурална и урбана; навести основне разлике између села и градова, објаснити процесе урбанизације и рурализације; именовати и на карти показати већа градска насеља Републике Србије (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Суботица...).</p> <p>3. ИНДУСТРИЈА И РУДАРСТВО Кључни појмови: тешка индустрија, лака индустрија, металургија, рудници. Образовна постигнућа: знати објаснити поделу индустрије према предмету рада и по врсти производње, знати објаснити зашто се у периоду после Другог свјетског рата индустрија морала брзо развијати; описати важност тешке и лаке индустрије, природне и друштвене услове за њихов</p>
---	--

4. POLJOPRIVREDA, LOV, RIBOLOV I ŠUMARSTVO

Ključni pojmovi: stajsko i katunsko stočarstvo, pošumljavanje.

Obrazovna postignuća: objasniti važnost pojedinih grana primarnog sektora u ekonomskoj strukturi stanovništva i strukturi bruto domaćeg proizvoda.

5. PROMET

Ključni pojmovi: čimbenici razvoja prometa, prometni pravci, cestovni, željeznički, riječni, zračni i PTT promet, paneuropski prometni koridori.

Obrazovna postignuća: objasniti čimbenike razvoja prometa i razmještaj prometnih pravaca; imenovati i na tematskoj karti pokazati glavne željezničke, cestovne, riječne i poštansko-telefonske prometne pravce; pokazati na geografskoj karti Europe paneuropske koridore koji prolaze teritorijem Republike Srbije, objasniti važnost Republike Srbije u prometnom povezivanju Europe.

6. TRGOVINA I TURIZAM

Ključni pojmovi: uvoz-izvoz, trgovinska bilanca, čimbenici razvoja trgovine, čimbenici razvoja turizma, turistička središta.

Obrazovna postignuća: objasniti čimbenike razvoja unutarnje i vanjske trgovine u Republici Srbiji; objasniti pojmove izvoz, uvoz i trgovinska bilanca; objasniti čimbenike razvoja turizma u Republici Srbiji; imenovati i na tematskoj karti pokazati turistička središta u Republici Srbiji; usporediti važnost pojedinih turističkih središta prema turističkom prometu; na grafikonu analizirati strukturu stranih turističkih dolazaka u Republiku Srbiju.

razvoj, ali i imenovati i na karti pokazati važne industrijske centre i najznačajnije rudnike u Republici Srbiji.

4. ПОЉОПРИВРЕДА, ЛОВ, РИБОЛОВ И ШУМАРСТВО

Кључни појмови: стајско и катунско сточарство, пошумљавање.

Образовна постигнућа: објаснити важност појединих грана примарног сектора у економској структури становништва и структури бруто друштвеног производа.

5. САОБРАЋАЈ

Кључни појмови: фактори развоја саобраћаја, саобраћајни правци, друмски, железнички, речни, ваздушни и ПТТ саобраћај, паневропски саобраћајни коридори.

Образовна постигнућа: објаснити факторе развоја саобраћаја и размештај саобраћајних праваца; именовати и на тематској карти показати главне железничке, друмске, речне и поштанско-телефонске саобраћајне правце; показати на географској карти Европе паневропске коридоре који пролазе територијом Републике Србије, објаснити важност Републике Србије у саобраћајном повезивању Европе.

6. ТРГОВИНА И ТУРИЗАМ

Кључни појмови: увоз-извоз, трговинска биланса, фактори развоја трговине, фактори развоја туризма, туристички центри.

Образовна постигнућа: објаснити факторе развоја унутрашње и иностране трговине у Републици Србији; објаснити појмове извоз, увоз и трговинска биланса; објаснити факторе развоја туризма у Републици Србији; именовати и на тематској карти показати туристичке центре у Републици Србији; упоредити важност појединих туристичких центара према туристичком саобраћају; на графикону анализирати структуру страних туристичких долазака у Републику Србију.

<p>GEOGRAFIJA za OSMI razred</p> <p>A model za nastavu na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu</p> <p>Nastavno gradivo osmog razreda ostvarivo je u 7 nastavnih sati (10% od 70 nastavnih sati).</p> <ul style="list-style-type: none"> • CILJ: <p>Poznavanje prirodno-geografskih, funkcionalnih i upravnih regija Republike Srbije; usvojiti osnovno geografsko znanje o zavičajju i Srbima u dijaspori.</p> • ZADAĆE: <ul style="list-style-type: none"> - razvijati u učenika sposobnost primjene metodologije regionalne geografije; - predočiti učenicima geografsku stvarnost prostora Republike Srbije kako bi uočili njezin položaj i ulogu u suvremenom svijetu; - razvijati ljubav prema domovini i zavičajju; - upoznati učenike sa zavičajem, prije svega sa stanovništvom zavičaja, s promjenama u zavičajju (migracije, običaji, narječja, kultura, šport...); - predočiti učenicima pojam srpske dijaspore; - učenicima predočiti uzroke i posljedice prostornog kretanja stanovništva Republike Srbije tijekom povijesti. 	<p>ГЕОГРАФИЈА за ОСМИ разред</p> <p>А модел за наставу на српском језику и ћириличном писму</p> <p>Наставно градиво осмог разреда оствариво је у 7 наставних часова (10 % од 70 наставних часова).</p> <ul style="list-style-type: none"> • ЦИЉ: <p>Познавање природно-географских, функционалних и управних регија Републике Србије; усвојити основна географска знања о завичају и Србима у дијаспори.</p> • ЗАДАЦИ: <ul style="list-style-type: none"> - развијати код ученика способност примене методологије регионалне географије; - упознати ученике са географском стварности простора Републике Србије како би уочили њен положај и улогу у савременом свету; - развијати љубав према отаџбини и завичају; - упознати ученике са завичајем, пре свега са становништвом завичаја, са његовим променама (миграције, обичаје, наречја, културу, спорт...); - упознати ученике са појмом српске дијаспоре; - упознати ученике са узроцима и последицама просторног кретања становништва Републике Србије током историје.
--	---

<p>• NASTAVNE TEME:</p> <p>1. PANONSKA MAKROREGIJA Ključni pojmovi: Vojvodina, Zapadna Srbija, Središnja (Centralna) Srbija. Obrazovna postignuća: nabrojiti i na geografskoj karti pokazati prirodno-geografske cjeline i makroregije; nabrojiti i pokazati na geografskoj karti makroregionalna središta; obrazložiti upravno-političku podjelu Republike Srbije na zadanom teritoriju.</p> <p>2. PLANINSKO-DOLINSKO-KOTLINSKA MAKROREGIJA Ključni pojmovi: Istočna Srbija, Južna Srbija, Kosovo i Metohija. Obrazovna postignuća: nabrojiti i na geografskoj karti pokazati prirodno-geografske cjeline i makroregije; nabrojiti i pokazati na geografskoj karti makroregionalna središta; obrazložiti upravno-političku podjelu Republike Srbije na zadanom teritoriju.</p> <p>3. GEOGRAFIJA ZAVIČAJA Ključni pojmovi: zavičaj, prirodna i kulturno-povijesna baština. Obrazovna postignuća: istražiti kakvo je podrijetlo stanovništva zavičaja, kakav je nacionalni sastav stanovništva; opisati migracije, obilježja naselja i gospodarstva te gospodarskih djelatnosti; objasniti prirodnu i kulturno-povijesnu baštinu kao uvjete za razvoj turizma.</p> <p>4. SRBI IZVAN GRANICA REPUBLIKE SRBIJE Ključni pojmovi: dijaspora, Srbi u Hrvatskoj, Srbi u Europi i svijetu; Republika Srpska. Obrazovna postignuća: objasniti pojam dijaspore, imenovati i na karti pokazati područja u Republici Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori u kojima su Srbi nekada bili i u kojima su još uvijek većinsko stanovništvo; objasniti pojam entiteta Republika Srpska; imenovati i na karti svijeta pokazati države u kojima živi znatan dio srpske dijaspore.</p>	<p>• НАСТАВНЕ ТЕМЕ:</p> <p>1. ПАНОНСКА МАКРОРЕГИЈА Кључни појмови: Војводина, Западна Србија, Средња (Централна) Србија. Образовна постигнућа: набројати и на географској карти показати природно-географске целине и макрорегије; набројати и показати на географској карти макрорегионалне центре; образложити управно-политичку поделу Републике Србије на датој територији.</p> <p>2. ПЛАНИНСКО-ДОЛИНСКО-КОТЛИНСКА МАКРОРЕГИЈА Кључни појмови: Источна Србија, Јужна Србија, Косово и Метохија. Образовна постигнућа: набројати и на географској карти показати природно-географске целине и макрорегије; набројати и показати на географској карти макрорегионалне центре; образложити управно-политичку поделу Републике Србије на датој територији.</p> <p>3. ГЕОГРАФИЈА ЗАВИЧАЈА Кључни појмови: завичај, природна и културно-историјска баштина. Образовна постигнућа: истражити какво је порекло становништва завичаја, какав је национални састав становништва; описати миграције, обележја насеља и привреде, привредних делатности; објаснити природну и културно-историјску баштину као услове за развој туризма.</p> <p>4. СРБИ ИЗВАН ГРАНИЦА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ Кључни појмови: дијаспора, Срби у Хрватској, Срби у Европи и свету; Република Српска. Образовна постигнућа: објаснити појам дијаспоре, именовати и на карти показати подручја у Републици Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори у којима су Срби некада и у којима су још увек већинско становништво; објаснити појам ентитета Република Српска; именовати и на карти света показати државе у којима живи знатан део српске дијаспоре.</p>
---	---

<p>GEOGRAFIJA A model za nastavu na srpskom jeziku i ćirilicom pismu</p> <ul style="list-style-type: none"> • CILJ: Usvojiti osnovne geografske pojmove i geografska znanja o općim prirodno-geografskim i društveno-gospodarskim obilježjima te regijama Republike Srbije; osnovno geografsko znanje o zavičaju i Srbima u dijaspori. • ZADACI: <ul style="list-style-type: none"> - predložiti učenicima povijesni razvoj geografije u Srbiji; - navesti učenicima osnove prirodno-geografskih obilježja (reljef, vode, klima, tlo, flora i fauna) Republike Srbije i njihovu međuvisnost s društvenim pojavama; - navesti učenicima osnovna društveno-gospodarska obilježja (stanovništvo, naselja, industrija, poljoprivreda, lov, ribolov, šumarstvo, promet, trgovina i turizam) Republike Srbije i međuvisnost prirodno-geografskih i društveno-gospodarskih obilježja; - predložiti učenicima geografsku stvarnost prostora Republike Srbije kako bi uočili njezin položaj i ulogu u suvremenom svijetu te razvijali ljubav prema domovini i zavičaju; - usvojiti i primjenjivati načelo regionalizacije prostora; - razvijati učenika vještinu pravilne i samostalne uporabe geografskih karata. 	<p>ГЕОГРАФИЈА А модел за наставу на српском језику и ћириличној писму</p> <ul style="list-style-type: none"> • ЦИЉ: Усвојити основне географске појмове и географска знања о општим природно-географским и друштвено-географским обележјима и регијама Републике Србије; основна географска знања о завичају и Србима у дијаспори. • ЗАДАЦИ: <ul style="list-style-type: none"> - упознати ученике о историјском развоју географије у Србији; - упознати ученике са основама природно-географских обележја (рељеф, воде, клима, земљиште, флора и фауна) Републике Србије и њихову међузависност са друштвеним појавама; - упознати ученике са основним друштвено-географским обележјима (становништво, насеља, индустрија, пољопривреда, лов, риболов, шумарство, саобраћај, трговина и туризам)) Републике Србије и међузависност природно-географских и друштвено-географских обележја; - упознати ученике са географском ствариношћу простора Републике Србије како би уочили њен положај и улогу у савременом свету, развијати љубав према отаџбини и завичају; - усвојити и примењивати принцип регионализације простора; - развијати код ученика вештину правилне и самосталне употребе географских карата.

Nastava na mađarskom jeziku, model A

**DODATAK SPECIFIČNIH
SADRŽAJA IZ ZEMLJOPISA ZA
OSNOVNE ŠKOLE U KOJIMA SE
NASTAVA IZVODI NA
MAĐARSKOM JEZIKU U
REPUBLICI HRVATSKOJ
(Model A)**

**A HORVÁTORSZÁGI MAGYAR
TANNYELVŰ ÁLTALÁNOS
ISKOLÁK KIEGÉSZÍTŐ
TANTERVE
FÖLDRAJZBÓL
(„A“ modell)**

CILJEVI

- upoznati zemljopisne karakteristike R. Mađarske iz nastavnog plana i programa te države
- steći osnovne pojmove o prirodnoj geografiji i društveno-gospodarstvena geografiji Republike Mađarske
- upoznati suvremeni život mađarskog naroda, razumjeti probleme i važnost članstva u EU-i
- razvijati osjećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i prema Republici Mađarskoj

ZADAĆE

- uočavanje i analiziranje društvenih kretanja u svijetu i u Republici Mađarskoj
- upoznati sličnosti i suprotnosti između Republike Hrvatske i Republike Mađarske kao postkomunističkih i tranzicijskih zemalja kao dijela Europe
- upoznati najosnovnije prirodne uvjete i gospodarstvo Republike Hrvatske i Republike Mađarske
- upoznati migracije Mađara u svijetu i na području Republike Hrvatske

VIII. RAZRED**TEME**

- 1. Republika Mađarska - veličina, granice, geografski položaj**
Ključni pojmovi: veličina teritorija, granice,

CÉLOK

- megismerni a Magyar Köztársaság földrajzi jellegzetességeit a horvátországi törzsanyag kiegészítőjeként
- alapfogalmak elsajátítása Magyarország természet- és gazdaságföldrajzából
- megismerni a ma élő magyarság életét és az Európai Unió tagság előnyeit és problematikáját
- elmélyíteni a hazaszeretet érzését a környezet és a szülőföld (Horvátország) valamint Magyarország iránt

FELADATOK

- a társadalmi folyamatok megfigyelése és elemzése Földünkön és a Magyar Köztársaság területén
- megismertetni a hasonlóságokat és az eltéréseket a Horvát Köztársaság és a Magyar Köztársaság - mint két posztkommunista és tranzíciós ország - között,
- megismerni Magyarország és Horvátország alapvető természeti adottságait és gazdasági viszonyait
- megismerni a magyar etnikumot jellemző migrációs folyamatokat a világban és a Horvát Köztársaság területén

VIII. OSZTÁLY**TÉMÁK**

- 1. A Magyar Köztársaság – földrajzi fekvése, nagysága, határai**
Kulcsfogalmak: a terület nagysága, határai,

geografski položaj i smještaj

Obrazovna postignuća: opisati i pokazati na geografskoj karti položaj, smještaj i granicu

2. Prirodna geografija – reljef, tlo, hidrografske i klimatske te vegetacijske i pedološke osobitosti

Ključni pojmovi: Karpatski bazen, sredogorje, pobrđa, pijesci, les, temperaturna inverzija

Obrazovna postignuća: pokazati i opisati na geografskoj karti reljefne različitosti - sredogorja, pobrđa i pijesci - te rijeke, jezera i močvare Mađarske; odrediti na geografskoj karti porječje, najvažnije rijeke zavičaja, imenovati nacionalne parkove, obrazložiti klimatske čimbenike Mađarske, razlikovati uz klimatske dijagrame tipove klime, obrazložiti međuovisnost klime, biljnoga svijeta i tla

3. Društvena geografija

Ključni pojmovi: nacionalna, vjerska, dobno-polna struktura, migracije stanovništva i jezična pripadnost (ugrofinska skupina naroda)

Obrazovna postignuća: obrazložiti uz pomoć grafikona biološku, nacionalnu, vjersku strukturu stanovništva Mađarske, obrazložiti na grafikonu promjene prirodnoga kretanja stanovništva Mađarske, obrazložiti uzorke i posljedice prostornoga kretanja stanovništva kroz povijest

4. Gospodarstvo Republike Mađarske

Ključni pojmovi: promet, industrija, poljoprivreda, ribarstvo

Obrazovna postignuća: odrediti i opisati na geografskoj karti položaj Republike Mađarske te važnije prometne pravce; navesti preduvjete razvoja gospodarstva i nabrojati gospodarske mogućnosti

5. Regionalna podjela, naselja, turizam

Ključni pojmovi: županije, regije, naselja

Obrazovna postignuća: nabrojati i pokazati na karti županije; imenovati i pokazati na karti veća naselja, opisati njihovu funkciju i gospodarsko značenje; pokazati i imenovati

földrajzi fekvése és elhelyezkedése

Oktatási célok: a térképen megkeresni és megmutatni Magyarország területét és határait

2. Természetföldrajz - domborzat, talaj, vízrajz, éghajlat, növényzeti és talajtani jellemzők

Kulcsfogalmak: a Kárpát-medence, magashegység, középhegység, alföld lösz, hőmérsékleti inverzió

Oktatási célok: a térképen megkeresni és megmutatni Magyarország domborzati különbségeit - magashegységeit, középhegységeit, alföldjeit -, valamint folyóit, tavait, mocsarait és nemzeti parkjait. A klímadiagram segítségével leírni az ország éghajlatát és ez alapján elemezni az éghajlat, a növényzet és a talaj kölcsönös viszonyát

3. Társadalomföldrajz

Kulcsfogalmak: a népesség vallási, nemi, életkori összetétele, elhelyezkedése, vándorlása és nyelvi hovatartozása (finnugor nyelvcsalád)

Oktatási célok: grafikon segítségével elemezni Magyarország lakosságának biológiai, nemzetiségi és vallási összetételét, valamint megindokolni a népesség vándorlásának okait és következményeit a történelem folyamán

4. A Magyar Köztársaság gazdasága

Kulcsfogalmak: közlekedés, ipar, mezőgazdaság, halászat,

Oktatási célok: a térképen meghatározni Magyarország földrajzi fekvését, főbb úthálózatait, gazdasági fejlődésének előfeltételeit valamint felsorolni gazdasági lehetőségeit

5. Regionális felosztása, települései és turizmusa

Kulcsfogalmak: megye, régió, település

Oktatási célok: felsorolni, megmutatni és megnevezni a térképen Magyarország megyéit, nagyobb településeit; elemezni a gazdasági és turisztikai jelentőségüket; a

na geografskoj karti najpoznatija turistička odredišta te ih razvrstati prema vrsti turizma; imenovati i pokazati na karti regije: Alföld (Alföld), Prekodunavlje (Dunántúl), mali Alföld (Kis-Alföld), s predalpjem (Alpokalja) i Mađarsko sredogorje (Magyar középhegység)

6. Značenje Budimpešte

Ključni pojmovi: glavni grad

Obrazovna postignuća: pokazati na geografskoj karti položaj i smještaj, pogledati na karti reljefne različitosti, opisati turističke mogućnosti, imenovati kulturno povijesne spomenike uz fotografije

7. Republika Mađarska u EU i u svijetu

Ključni pojmovi: europske integracije

Obrazovna postignuća: opisati proces proširivanja EU-a i mjesto Republike Mađarske u EU-, navesti primjere suradnje Republike Mađarske s EU-om i drugim gospodarskim zajednicama (Navedeni sadržaj obrađuje se na kraju osmog razreda nakon obrade propisanog nastavnog plana i programa)

térképen megkeresni és megnevezni a nagyobb idegenforgalmi központokat, üdülőhelyeket valamint besorolni a turizmus különböző típusai közé; felsorolni, megmutatni és megnevezni a térképen Magyarország régióit: Alföld, Dunántúl, Kis-Alföld, Alpokalja és Magyar középhegység

6. Budapest jelentősége

Kulcsfogalmak: főváros

Oktatási célok: bemutatni a térképen a város területi elhelyezkedését, elemezni a város domborzati különbségeit és idegenforgalmi jelentőségét, felsorolni a kulturális, történelmi emlékműveket fényképek alapján.

7. A Magyar Köztársaság szerepe az EU-ban és a világban

Kulcsfogalmak: európai integráció

Oktatási célok: elemezni az EU bővítésének folyamatát és a Magyar Köztársaság helyét az EU-ban; példák alátámasztani Magyarország és az EU ill. más gazdasági tömörülésekkel való együttműködését (A nyolcadik osztályos kiegészítő tanterv, a Horvátországban előírt kötelező tanterv után kerül feldolgozásra)

Izradila

Andrea Pajrok, mag. zemljopisa

DODATAK II: Dodatni sadržaj za nastavni plan i program geografije nacionalnih manjina za srednju školu

Nastava na mađarskom jeziku, gimnazija, model A

DODATAK SPECIFIČNIH SADRŽAJA IZ GEOGRAFIJE ZA SREDNJE ŠKOLE U KOJIMA SE NASTAVA IZVODI NA MAĐARSKOM JEZIKU U REPUBLICI HRVATSKOJ (Model A)

A HORVÁTORSZÁGI MAGYAR TANNYELVŰ KÖZÉPISKOLÁK KIEGÉSZÍTŐ TANTERVE FÖLDRAJZBÓL („A“ modell)

GIMNAZIJA

Ciljevi su:

- cilj nastave geografije je obrada glavnog dijela gradiva matične države
- steći osnovne pojmove o prirodnoj i gospodarskoj geografiji Republike Mađarske
- upoznati sadašnje okolnosti matičnog naroda, razumjeti problematiku vezanu uz članstvo u EU
- gajiti ljubav prema državi matičnog naroda i prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj

Zadaće:

- uočavanje društvenih kretanja u svijetu i u Republici Mađarskoj i njihova analiziranje
- sličnost i suprotnost između Republike Hrvatske i Republike Mađarske kao postkomunističkih, a danas tranzicijskih zemalja, kao dijelova Europe
- najosnovniji prirodni uvjeti i gospodarstvo
- upoznati Mađare koji žive izvan granice Republike Mađarske te i s onima na području Republike Hrvatske

Sadržaj:

III. razred

- Republika Mađarska kao bivša komunistička zemlja, danas članica EU-e, tranzicija gospodarstva

IV. razred

- Republika Mađarska – ustroj, veličina, granice,

GIMNÁZIUM

Célok:

- az oktatás célja, a tantárgy anyországi törzsanyagának feldolgozása (Magyarország földrajzának megismerése)
- alapfogalmak elsajátítása Magyarország természet- és gazdaságföldrajzából
- az anyországi lakosság környezetének megismerése és az Európai Unió tagság problematikája
- az anyországi lakossága valamint hazánk iránti szeretetre nevelés

Feladatok:

- a világ és Magyarország társadalmi változásainak ismertetése és elemzése
- hasonlóságok és eltérések az egykori kommunista Horvátország és Magyarország között, melyek ma Európa részeként tranzit országnak számítanak
- alapvető természeti és gazdasági feltételek ismerete
- megismerni a határokon túli magyarságot, helyzetüket a világban és Horvátországban

Tartalom:

III. évfolyam

- A Magyar Köztársaság, mint volt kommunista ország, ma az EU tagja, a gazdasági átmenet

IV. évfolyam

- A Magyar Köztársaság földrajzi helyzete,

geografski položaj, regionalna pripadnost

- Politička geografija: specifični teritorijalni razvoj Republike Mađarske nakon I. i II. svjetskog rata. Mađari danas kao najbrojnija manjina u Europi. Političke migracije nakon I. i II. svjetskog rata, razvoj etničke strukture
- Prirodna geografija (reljef, hidrografske i klimatske te vegetacijske osobitosti)
- Društvena geografija – demografske osobitosti, sastav i razmještaj stanovništva, migracije
- Gospodarstvo R. Mađarske
- Regionalna podjela, naselja
- Značenje Budimpešte
- R. Mađarska u EU i u svijetu (gospodarske integracije)

Sadržaji se obrađuju na kraju propisanog programa.

nagysága, határai, regionális hovatartozása

- Politikai földrajz: a Magyar Köztársaság területi fejlődése az I. és II. világháború után. A magyar nép mint a legnépesebb kisebbség Európában. Politikai migrációk a világháborúk után, a népesség szerkezetének fejlődése.
- Természetföldrajza (domborzat, vízrajz, éghajlati és növényzeti jellemzői)
- Társadalomföldrajza – népesség összetétele, elhelyezkedése és a népek vándorlása
- A Magyar Köztársaság gazdasága
- Regionális felosztása, települései
- Budapest jelentősége
- A Magyar Köztársaság az EU-ban és a világban (gazdasági integrációk)

A kiegészítő tananyagot az előírt program végén dolgozzuk fel.

Izradila:

Timea Belašić, prof. lik. kulture i zemljopisa

U Osijeku 6. ožujka 2006.

Nastava na mađarskom jeziku, srednje strukovne škole, model A

DODATAK SPECIFIČNIH SADRŽAJA IZ GEOGRAFIJE ZA SREDNJE ŠKOLE U KOJIMA SE NASTAVA IZVODI NA MAĐARSKOM JEZIKU U REPUBLICI HRVATSKOJ (Model A)

A HORVÁTORSZÁGI MAGYAR TANNYELVŰ KÖZÉPISKOLÁK KIEGÉSZÍTŐ TANTERVE FÖLDRAJZBÓL („A“ modell)

TROGODIŠNJE STRUKOVNE ŠKOLE

HÁROMÉVES SZAKKÉPZŐ ISKOLÁK SZÁMÁRA

Ciljevi su:

- cilj nastave geografije je obrada glavnog dijela gradiva matične države
- steći osnovne pojmove o prirodnoj i gospodarskoj geografiji Republike Mađarske
- upoznati sadašnje okolnosti matičnog naroda, razumjeti problematiku vezanu uz članstvo u EU
- gajiti ljubav prema državi matičnog naroda i prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj

Zadaće:

- uočavanje društvenih kretanja u svijetu i u Republici Mađarskoj i njihova analiziranje

Célok:

- az oktatás célja, a tantárgy anyaországi törzsanyagának feldolgozása (Magyarország földrajzának megismerése)
- alapfogalmak elsajátítása Magyarország természet- és gazdaságföldrajzából
- az anyaországi lakosság környezetének megismerése és az Európai Unió tagság problematikája
- az anyaország és lakossága valamint hazánk iránti szeretetre nevelés

Feladatok:

- a világ és Magyarország társadalmi változásainak ismertetése és elemzése

- sličnost i suprotnost između Republike Hrvatske i Republike Mađarske kao postkomunističkih, a danas tranzicijskih zemalja, kao dijelova Europe

- najosnovniji prirodni uvjeti i gospodarstvo

- upoznati Mađare koji žive izvan granice Republike Mađarske te i s onima na području Republike Hrvatske

- sličnosti i razlike između Republike Hrvatske i Republike Mađarske kao postkomunističkih, a danas tranzicijskih zemalja, kao dijelova Europe

- osnovni prirodni uvjeti i gospodarstvo

- upoznati Mađare koji žive izvan granice Republike Mađarske, položaj i položaj Republike Hrvatske u svijetu

Sadržaj:

II. razred

- Republika Mađarska – ustroj, veličina, granice, geografski položaj, regionalna pripadnost

- Politička geografija: specifični teritorijalni razvoj Republike Mađarske nakon I. i II. svjetskog rata. Mađari danas kao najbrojnija manjina u Europi. Političke migracije nakon I. i II. svjetskog rata, razvoj etničke strukture

- Prirodna geografija (reljef, hidrografske i klimatske te vegetacijske osobitosti)

- Društvena geografija – demografske osobitosti, sastav i razmještaj stanovništva, migracije

- Gospodarstvo R. Mađarske

- Regionalna podjela, naselja

- Značenje Budimpešte

- R. Mađarska u EU i u svijetu (gospodarske integracije)

Sadržaji se obrađuju na kraju propisanog programa.

U Osijeku 6. ožujka 2006.

Tartalom:

II. évfolyam

- A Magyar Köztársaság földrajzi helyzete, nagysága, határai, regionális hovatartozása

- Politikai földrajz: a Magyar Köztársaság területi fejlődése az I. és II. világháború után. A magyar nép mint a legnépesebb kisebbség Európában. Politikai migrációk a világháborúk után, a népesség szerkezetének fejlődése.

- Természetföldrajza (domborzat, vízrajz, éghajlati és növényzeti jellemzői)

- Társadalomföldrajza – népesség összetétele, elhelyezkedése és a népek vándorlása

- A Magyar Köztársaság gazdasága

- Regionális felosztása, települései

- Budapest jelentősége

- A Magyar Köztársaság az EU-ban és a világban (gazdasági integrációk)

A kiegészítő tananyagot az előírt program végén dolgozzuk fel.

Izradila:

Timea Belašić, prof. lik. kulture i zemljopisa

Nastava na srpskom jeziku, strukovne škole (1 godina učenja)

<p>ДОДАТНИ ПРОГРАМ ГЕОГРАФИЈЕ ЗА СТРУЧНЕ ШКОЛЕ /1 ГОДИНА УЧЕЊА/</p> <p>10 сати</p> <p>УВОД Назив наставног предмета је Географија. Програм је намењен средњим школама у Републици Хрватској у којима се настава изводи на српском језику и ћириличном писму (А модел), једна година учења.</p> <p>ЦИЉ</p> <p>Проширити и продубити сазнања о општим друштвено-географским обележјима, те регијама Републике Србије; развијати способности учачања и анализе друштвених кретања у свету и просторима држава матичног народа и правилно их анализирати. Продубити и проширити географска знања о ширем завичају и дефиницији у дијаспора.</p> <p>ЗАДАЦИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - упознати ученике са географском стварношћу простора Републике Србије, како би уочили њен положај и улогу у савременом свету; - упознати ученике са основним друштвено-географским обележјима (становништво, привреда, насеља) Републике Србије - упознати ученике са географским регијама Републике Србије и критеријумима за издвајање регија; - да ученици схвате разлику љубави према држави матичног народа и љубави према завичају и домовини Републици Хрватској. 	<p>DODATNI PROGRAM GEOGRAFIJE ZA STRUKOVNE ŠKOLE /1 GODINE UČENJA/</p> <p>10 sati</p> <p>UVOD Naziv nastavnog predmeta je Geografija. Program je namijenjen srednjim školama u Republici Hrvatskoj u kojima se nastava izvodi na srpskom jeziku i ćirilicom pismu (A model), jedna godina učenja.</p> <p>CILJ</p> <p>Proširiti i produbiti saznanja o općim društveno-gospodarskim obilježjima te regijama Republike Srbije; Razvijati sposobnosti uočavanja i analize društvenih kretanja u svijetu i prostorima država matičnog naroda i pravilno ih analizirati. Produbiti i proširiti geografska saznanja o širem zavičaju i definiciji dijaspora.</p> <p>ZADAĆE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - upoznati učenike s geografskom stvarnošću prostora Republike Srbije, kako bi uočili njen položaj i ulogu u suvremenom svijetu; - upoznati učenike s osnovnim društveno-gospodarskim obilježjima (stanovništvo, gospodarstvo, naselja) Republike Srbije - upoznati učenike sa geografskim regijama Republike Srbije i kriterijima za izdvajanje regija; - da učenici shvate razliku ljubavi prema državi matičnog naroda i ljubavi prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj.
---	---

<p style="text-align: center;">ПРВИ РАЗРЕД СРЕДЊЕ ШКОЛЕ 1 година учења</p> <p>ЦИЉ Циљ наставе географије у првом разреду, за ученике који похађају наставу на српском језику и ћириличном писму, јесте упознавање друштвених обележја Републике Србије, те упознавање положаја и важности Републике Србије у светској привреди.</p> <p>ЗАДАЦИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - упознати основна демографска обележја, обележја насеља у Републици Србији; - упознати основе методе и принципе регионализације; 	<p style="text-align: center;">PRVI RAZRED SREDNJE ŠKOLE 1 godina učenja</p> <p>CILJ Cilj nastave geografije u prvom razredu, za učenike koji pohađaju nastavu na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu, je upoznavanje društvenih obilježja Republike Srbije te upoznavanje položaja i važnosti Republike Srbije u svjetskom gospodarstvu.</p> <p>ZADAĆE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - upoznati osnovna demografska obilježja, obilježja naselja u Republici Srbiji; - upoznati osnove metode i principe regionalizacije;

<ul style="list-style-type: none"> - описати и упоредити обележја макрорегија у Републици Србији; - упознати ученике са актуелним проблемима у Републици Србији; - објаснити положај и привредну улогу Републике Србије у савременом свету. 	<ul style="list-style-type: none"> - opisati i usporediti obilježja makroregija u Republici Srbiji; - upoznati učenike s aktualnim problemima u Republici Srbiji; - objasniti položaj i gospodarsku ulogu Republike Srbije u suvremenom svijetu.
<p style="text-align: center;">НАСТАВНЕ ТЕМЕ:</p>	<p style="text-align: center;">NASTAVNE TEME:</p>
<p>1. НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ</p>	<p>1. NASELJA I STANOVNIŠTVO REPUBLIKE SRBIJE</p>
<p><i>Кључни појмови:</i> рурална насеља, урбана насеља, урбанизација, депопулација, становништво, миграције (унутрашње и спољашње).</p>	<p><i>Кључни појмови:</i> ruralna naselja, urbana naselja, urbanizacija, depopulacija, stanovništvo, migracije (unutarne i vanjske).</p>
<p><i>Образовна постигнућа:</i> описати и показати на тематским картама и графицима историјски преглед развоја насељености и насеља; на карти именовати већа градска насеља Републике Србије, као и већа депопулациона подручја и објаснити разлоге депопулације. Објаснити узроке и последице просторнога кретања становништва кроз историју; показати на географској карти правце историјских миграција.</p>	<p><i>Образовна постигнућа:</i> описати и показати на тематским картама и графикама историјски преглед развоја насељености и насеља; на карти именовати већа градска насеља Републике Србије, као и већа депопулациона подручја и објаснити разлоге депопулације. Објаснити узроке и последице просторнога кретања становништва кроз историју; показати на географској карти смерове повјесних миграција.</p>
<p>2. МАКРОРЕГИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ</p>	<p>2. MAKRO REGIJE REPUBLIKE SRBIJE</p>
<p><i>Кључни појмови:</i> Панонска макрорегија, Планинско-долинско-котлинска макрорегија.</p>	<p><i>Кључни појмови:</i> Panonska makroregija, Planinsko-dolinsko-kotlinska makroregija.</p>
<p><i>Образовна постигнућа:</i> набројити и на географској карти показати и именовати макрорегије Србије. Описати и упоредити природно географска и друштвено географска обележја Панонске и Планинско-долинско-котлинске макрорегије.</p>	<p><i>Образовна постигнућа:</i> набројити и на географској карти показати и именовати макрорегије Србије. Описати и упоредити природно географска и друштвено географска обилежја Панонске и Планинско-долинско-котлинске макрорегије.</p>
<p>3. ГЕОГРАФИЈА ЗАВИЧАЈА</p>	<p>3. GEOGRAFIJA ZAVIČAJA</p>
<p><i>Кључни појмови:</i> завичај, природна и културно-историјска баштина.</p>	<p><i>Кључни појмови:</i> zavičaj, prirodna i kulturno-povijesna baština.</p>
<p><i>Образовна постигнућа:</i> истражити какво је порекло становништва завичаја, какав је национални састав становништва;</p>	<p><i>Образовна постигнућа:</i> истражити какво је подријетло становништва завичаја, какав је национални састав становништва; објаснити</p>

објаснити миграције, обележја насеља и привреде те привредних активности; објаснити природну и културно-историјску баштину као услове за развој туризма.

4. СРБИ ИЗВАН ГРАНИЦА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кључни појмови: дијаспора.

Образовна постигнућа: објаснити појам дијаспоре, разликовати дијаспору од Срба изван Србије (који нису дијаспора), именовати и на карти показати подручја у југоисточној Европи у којима су Срби некада или у којима су још увек већинско становништво; објаснити појам ентитета Република Српска; именовати и на карти света показати државе у којима живе Срби изван Републике Србије.

5. ТЕРЦИЈАРНИ СЕКТОР У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ, ПРОМЕТ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Кључни појмови: врсте саобраћаја и паневропски саобраћајни коридори.

Образовна постигнућа: објаснити факторе развоја саобраћаја и размештај саобраћајних праваца; именовати и на тематској карти показати главне железничке, друмске, речне и поштанско-телефонске саобраћајне правце; показати на географској карти Европе паневропске коридоре који пролазе територијом Републике Србије, објаснити важност Републике Србије у саобраћајном повезивању Европе.

6. ТРГОВИНА И ТУРИЗАМ

Кључни појмови: увоз-извоз, трговинска биланса, туристички центри.

Образовна постигнућа: описати важност трговине, објаснити факторе развоја унутрашње и спољне трговине у Републици Србији; објаснити појмове извоз, увоз и трговинска биланса; објаснити факторе развоја туризма у Републици Србији; именовати и на тематској карти показати туристичке центре у Републици Србији; упоредити важност појединих туристичких центара према туристичком промету; на графикону

migracije, obilježja naselja i gospodarstva te gospodarskih djelatnosti; objasniti prirodnu i kulturno-povijesnu baštinu kao uvjete za razvoj turizma.

4. SRBI IZVAN GRANICA REPUBLIKE SRBIJE

Ključni pojmovi: dijaspora.

Obrazovna postignuća: objasniti pojam dijaspore, razlikovati dijasporu od Srba izvan Srbije (koji nisu dijaspora), imenovati i na karti pokazati područja u jugoistočnoj Europi u kojima su Srbi nekada i u kojima su još uvijek većinsko stanovništvo; objasniti pojam entiteta Republika Srpska; imenovati i na karti svijeta pokazati države u kojima žive srbi izvan Republike Srbije.

5. TERCIJARNI SEKTOR U REPUBLICI SRBIJI, PROMET U REPUBLICI SRBIJI

Ključni pojmovi: vrste prometa i paneuropski prometni koridori.

Obrazovna postignuća: objasniti čimbenike razvoja prometa i razmještaj prometnih pravaca; imenovati i na tematskoj karti pokazati glavne željezničke, cestovne, riječne i poštansko-telefonske prometne pravce; pokazati na geografskoj karti Europe paneuropske koridore koji prolaze teritorijem Republike Srbije, objasniti važnost Republike Srbije u prometnom povezivanju Europe.

6. TRGOVINA I TURIZAM

Ključni pojmovi: uvoz-izvoz, trgovinska bilanca, turistička središta.

Obrazovna postignuća: opisati važnost trgovine, objasniti čimbenike razvoja unutarnje i vanjske trgovine u Republici Srbiji; objasniti pojmove izvoz, uvoz i trgovinska bilanca; objasniti čimbenike razvoja turizma u Republici Srbiji; imenovati i na tematskoj karti pokazati turistička središta u Republici Srbiji; usporediti važnost pojedinih turističkih središta prema turističkom prometu; na grafikonu analizirati strukturu stranih turističkih dolazaka u Republiku Srbiju.

<p>анализирати структуру страних туристичких долазака у Републику Србију.</p> <p>Мр Борислав Ђекић Новица Гајић, проф.</p>	<p>Mr. sc. Borislav Đekić Novica Gajić, prof.</p>
--	---

Nastava na srpskom jeziku, strukovne škole (2 godine učenja)

<p>ДОДАТНИ ПРОГРАМ ГЕОГРАФИЈЕ ЗА СТРУЧНЕ ШКОЛЕ /2 ГОДИНЕ УЧЕЊА/ (10 + 5 = 15 часова)</p> <p>УВОД Назив наставног предмета је Географија. Програм је намењен средњим школама у Републици Хрватској у којима се настава изводи на српском језику и ћириличном писму (А модел), две године учења.</p> <p>ЦИЉ</p> <p>Проширити и продубити сазнања о општим природно-географским и друштвено-географским обележјима, те регијама Републике Србије; развијати способности уочавања и анализе друштвених кретања у свету и просторима држава матичног народа и правилно их анализирати. Продубити и проширити географска знања о ширем завичају и дефиницији дијаспора.</p> <p>ЗАДАЦИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - упознати ученике с развојем савремене географије у Србији; - упознати ученике са географском проблематиком простора Републике Србије, како би уочили њен положај и улогу у савременом свету; - поновити и проширити са ученицима основна природна, 	<p>DODATNI PROGRAM GEOGRAFIJE ZA STRUKOVNE ŠKOLE /2 GODINE UČENJA/ (10 + 5 = 15 sati)</p> <p>UVOD Naziv nastavnog predmeta je Geografija. Program je namijenjen srednjim školama u Republici Hrvatskoj u kojima se nastava izvodi na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu (A model), dvije godine učenja.</p> <p>CILJ</p> <p>Proširiti i produbiti saznanja o općim prirodno-geografskim i društveno-gospodarskim obilježjima te regijama Republike Srbije; Razvijati sposobnosti uočavanja i analize društvenih kretanja u svijetu i prostorima država matičnog naroda i pravilno ih analizirati. Produbiti i proširiti geografska saznanja o širem zavičaju i definiciji dijaspora.</p> <p>ZADAĆE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - upoznati učenike s razvojem suvremene geografije u Srbiji; - upoznati učenike s geografskom problematikom prostora Republike Srbije, kako bi uočili njen položaj i ulogu u suvremenom svijetu; - ponoviti i proširiti s učenicima osnovna prirodna, društvena i gospodarska obilježja Republike
---	--

<p>друштвена и географска обележја Републике Србије</p> <ul style="list-style-type: none"> - на примерима показати разлику љубави према држави матичног народа и љубави према завичају и домовини Републици Хрватској. 	<p>Србије;</p> <ul style="list-style-type: none"> - на примјерима показати разлику љубави према држави матичног народа и љубави према завичају и домовини Републици Хрватској.
<p style="text-align: center;">ПРВИ РАЗРЕД СРЕДЊЕ ШКОЛЕ 2 године учења</p> <p>ЦИЉ</p> <p>Циљ наставе географије у првом разреду, за ученике који похађају наставу на српском језику и ћириличном писму, јесте да омогући ученицима утврђивање знања о савременој географији у Републици Србији. Проширити знања о природним облицима и друштвеним кретањима на територији Републике Србије.</p> <p>ЗАДАЦИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - упознати ученике са развојем савремене географије у Републици Србији; - са ученицима истражити сеизмичку активност на територији Републике Србије; - да ученици уоче међузависност природне основе, живог света и друштвене надградње на различитим облицима рељефа у Републици Србији; - значај еколошке равнотеже и одрживог развоја у Републици Србији <p>НАСТАВНЕ ТЕМЕ:</p> <p>1. РАЗВОЈ САВРЕМЕНЕ ГЕОГРАФИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ <i>Кључни појмови:</i> географија као наука, географија као наставни предмет.</p>	<p style="text-align: center;">PRVI RAZRED SREDNJE ŠKOLE 2 godine učenja</p> <p>CILJ</p> <p>Cilj nastave geografije u prvom razredu, za učenike koji pohađaju nastavu na srpskom jeziku i ćirilicom pismu, jest omogućiti učenicima utvrđivanje znanja o suvremenoj geografiji u Republici Srbiji. Proširiti saznanja o prirodnim oblicima i društvenim kretanjima na teritoriju Republike Srbije.</p> <p>ZADAĆE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - upoznati učenike s razvojem suvremene geografije u Republici Srbiji; - s učenicima istražiti seizmičku aktivnost na teritoriju Republike Srbije i Balkana; - da učenici uoče međuzavisnost prirodne osnove, živog svijeta i društvene nadgradnje na različitim oblicima reljefa u Republici Srbiji; - značaj ekološke ravnoteže i održivog razvoja u Republici Srbiji <p>NASTAVNE TEME:</p> <p>1. RAZVOJ SUVREMENE GEOGRAFIJE U REPUBLICI SRBIJI <i>Ključni pojmovi:</i> geografija kao znanost, geografija kao nastavni predmet. <i>Obrazovna postignuća:</i> usporediti razvoj</p>

Образовна постигнућа: упоредити развој савремене географије као науке у Републици Србији, државама Европске уније и Русије. Упоредити развој географије као наставног предмета у Републици Србији и суседним државама у којима живе Срби. Уочити допринос Јована Цвијића и Бранислава Букурова развоју географије у Републици Србији. Описати савремену географију и навести значајније савремене географе у Републици Србији.

2. РЕЉЕФ НА ПРОСТОРУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кључни појмови: трусне области Републике Србије и Балкана, палеовулкански, фосилни еолски, абразиони и крашки рељеф.

Образовна постигнућа: именовати, те на тематским и општим картама знати објаснити значај ове природне појаве за живот и сигурност људи у Републици Србији и сеизмички активним просторима света. Објаснити специфичности палеовулканског рељефа, именовати на слепој карти облике палеовулканског и фосилног еолског рељефа на простору Републике Србије и упоредити са сличним облицима у Свету. Објаснити крашки, абразиони и остале облици рељефа у Републици Србији.

3. КЛИМА, ЗЕМЉИШТЕ И ВЕГЕТАЦИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кључни појмови: : климатски фактори и типови клима, типови земљишта, национални паркови

Образовна постигнућа: објаснити утицај појединих климатских фактора на климатске елементе у Републици Србији, на слепој карти Републике Србије именовати подтипове клима, упоредити подтип климе у завичају са простирањем истог подтипа у Републици Србији. Анализирати тематску карту просторног распореда типова земљишта на простору Републике Србије, објаснити утицај педогенетских фактора на развој земљишта на простору Републике Србије, на слепој карти именовати националне

савремене географије као зnanosti у Republici Srbiji, zemljama Europske unije i Rusije. Usporediti razvoj geografije kao nastavnog predmeta u Republici Srbiji i susjednim zemljama u kojima žive Srbi. Uočiti doprinos Jovana Cvijića i Branislava Bukurova razvoju geografije u Republici Srbiji. Opisati suvremenu geografiju i navesti značajnije suvremene geografе u Republici Srbiji.

2. RELJEF NA PROSTORU REPUBLIKE SRBIJE

Кључни појмови: trusne oblasti Republike Srbije i Balkana, paleovulkanski, fosilni eolski, abrazijski i krški reljef.

Образовна постигнућа: именовати, те на тематским и опћим картама знати објаснити значај ове природне појаве за живот и сигурност људи у Republici Srbiji и сеизмички активним просторима Svijeta. Објаснити посебности палеовулканског рељефа, именовати на слијепој карти облике палеовулканског и фосилног еолског рељефа на простору Republike Srbije и успоредити сличне облике из Svijeta. Објаснити krški, abrazijski и остале облике рељефа у Republici Srbiji.

3. KLIMA, TLO I VEGETACIJA REPUBLIKE SRBIJE

Кључни појмови: климатски чимбеници и типови клима, типови тала, национални паркови

Образовна постигнућа: објаснити утицај појединих климатских чимбеника на климатске елементе у Republici Srbiji, на слијепој карти Republike Srbije именовати подтипове клима, успоредити подтип климе у завичају с простирањем истог подтипа у Republici Srbiji. Анализирати тематску карту просторног распореда типова тала на простору Republike Srbije, објаснити утицај педогенетских чимбеника на развој тала на простору Republike Srbije, на слијепој карти именовати националне паркове Republike Srbije, успоредити обилежја и туристичку valorizaciju националних parkova Republike Srbije,

паркове Републике Србије, упоредити обележја и туристичку валоризацију националних паркова Републике Србије, навести примере могућег проширења заштићених простора и примере проширивања заштите биљних и животињских врста у Републици Србији.

4 СТАНОВНИШТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кључни појмови: становништво, миграције кроз историју и савремене миграције (унутрашње и спољашње).

Образовна постигнућа: упоредити на тематским картама и графицима историјски преглед насељености; образложити уз помоћ тематске и опште карте узроке неравномерне густине насељености, именовати на општој карти најгушће и најређе насељена подручја; уз помоћ компјутера и самостално прикупљених података израдити графике кретања броја становника за одабране примере насеља и Републику Србију. Објаснити узроке и последице просторнога кретања становништва кроз историју; на заданој картографској подлози израдити тематску карту са правцима историјских миграција.

5. НАСЕЉА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кључни појмови: рурална насеља, урбана насеља, урбанизација, депопулација.

Образовна постигнућа: навести критеријуме за диференцијацију руралних и урбаних насеља у Републици Србији; објаснити савремена обележја руралних и урбаних насеља у Републици Србији; објаснити савремене процесе урбанизације и депопулације; на слепој карти именовати већа градска насеља Републике Србије, као и већа депопулациона подручја; образложити последице депопулације и навести мере за ублажавање последица депопулације.

navesti primjere mogućeg proširenja zaštićenih prostora i primjere proširivanja zaštite biljnih i životinjskih vrsta u Republici Srbiji.

4. STANOVNIŠTVO REPUBLIKE SRBIJE

Кључни појмови: становништво, миграције кроз повјест и савремене миграције (унутарње и ванјске).

Образовна постигнућа: упоредити на тематским картама и графиконима повјесни преглед насељености; образложити уз помоћ тематске и опће карте узроке неравномерне густоће насељености, именовати на опћој карти најгушће и најређе насељена подручја; уз помоћ рачунала и самостално прикупљених података израдити графиконе кретања броја становника за одабране примјере насеља и Републику Србију; објаснити узроке и последице просторнога кретања становништва кроз повјест; на заданој картографској подлози израдити тематску карту са смеровима повјесних миграција.

5. NASELJA REPUBLIKE SRBIJE

Кључни појмови: ruralna naselja, urbana naselja, urbanizacija, depopulacija.

Образовна постигнућа: навести критерије за диференцијацију ruralnih i urbanih naselja u Republici Srbiji; објаснити савремена обилежја ruralnih i urbanih naselja u Republici Srbiji; објаснити савремене процесе урбанизације и depopulacije; на слијепој карти именовати већа градска насеља Републике, као и већа depopulacijska područja; образложити последице depopulacije i навести мјере за ублажавање последица depopulacije.

ДРУГИ РАЗРЕД СРЕДЊЕ ШКОЛЕ 2 године учења	DRUGI RAZRED SREDNJE ŠKOLE 2 godine učenja
<p>ЦИЉ :</p> <p>Проширити и продубити знања о географским регијама Републике Србије; проширити основна географска знања о завичају и Србима у дијаспори.</p> <p>ЗАДАЦИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - развијати код ученика способност примене методологије регионалне географије; - применити методологију регионалне географије при издвајању географских регија; - развијати љубав према домовини и завичају; - продубити и проширити сазнања ученика о завичају, са природним обележјима, становништвом завичаја, с његовим променама (миграције, обичаје, наречја, културу, спорт...) и привредним обележјима; - истражити и образложити тему Срби изван Србије, - објаснити узроке и последицама просторног кретања становништва Републике Србије током историје. <p>1. ПАНОНСКА МАКРОРЕГИЈА Кључни појмови: Војводина, Западна Србија, Централна Србија. Образовна постигнућа: набројати и на географској карти показати макрорегије Србије. Описати специфичности Панонске макрорегије.</p> <p>2. ПЛАНИНСКО-ДОЛИНСКО-КОТЛИНСКА МАКРОРЕГИЈА Кључни појмови: Источна Србија, Јужна Србија, Југозападна Србија. Образовна постигнућа: набројати и на географској карти показати макрорегије</p>	<p>ЦИЉ</p> <p>Проширити и продубити знања о географским регијама Републике Србије; проширити основна географска знања о завичају и Србима у дијаспори.</p> <p>ZADAĆE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - razvijati kod učenika sposobnost primjene metodologije regionalne geografije; - primijeniti metodologiju regionalne geografije pri izdvajanju geografskih regija - razvijati ljubav prema domovini i zavičaju; - produbiti i proširiti saznanja učenika sa zavičajem, s prirodnim obilježjima, stanovništvom zavičaja, s njegovim promjenama (migracije, običaje, narječja, kulturu, sport...) i gospodarskim obilježjima; - istražiti i obrazložiti temu Srbi izvan Srbije, - objasniti uzroke i posljedicama prostornog kretanja stanovništva Republike Srbije tijekom povijesti. <p>1. PANONSKA MAKROREGIJA Ključni pojmovi: Vojvodina, Zapadna Srbija, Središnja Srbija. Obrazovna postignuća: nabrojiti i na geografskoj karti pokazati i imenovati makroregije Srbije. Opisati posebnosti Panonske makroregije.</p> <p>2. PLANINSKO-DOLINSKO-KOTLINSKA MAKROREGIJA Ključni pojmovi: Istočna Srbija, Južna Srbija, Jugozapadna Srbija. Obrazovna postignuća: nabrojiti i na geografskoj karti pokazati i imenovati</p>

<p>Србије. Описати специфичности Планинско-долинско-котлинске макрорегије и упоредити је са Панонском макрорегијом.</p> <p>3. ГЕОГРАФИЈА ЗАВИЧАЈА <i>Кључни појмови:</i> завичај, природна и културно-историјска баштина. <i>Образовна постигнућа:</i> истражити какво је порекло становништва завичаја, какав је национални састав становништва; објаснити миграције, обележја насеља и привреде, али и привредних делатности; истражити природну и културно-историјску баштину као услове за развој туризма.</p> <p>4. СРБИ ИЗВАН ГРАНИЦА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ <i>Кључни појмови:</i> дијаспора. <i>Образовна постигнућа:</i> објаснити појам дијаспоре, разликовати дијаспору од Срба изван Србије (који нису дијаспора), истражити и на тематској карти показати подручја југоисточне Европе у којима су Срби некада и у којима су још увек већинско становништво; објаснити појам ентитета Република Српска; именовати и на карти света показати државе у којима живе Срби изван Републике Србије.</p> <p>Мр Борислав Ђекић Новица Гајић, проф.</p>	<p>макрорегије Србије. Описати посебности Планинско-долинско-котлинске макрорегије и упоредити је с Панонском макрорегијом.</p> <p>3. GEOGRAFIJA ZAVIČAJA <i>Ključni pojmovi:</i> zavičaj, prirodna i kulturno-povijesna baština. <i>Obrazovna postignuća:</i> istražiti kakvo je podrijetlo stanovništva zavičaja, kakav je nacionalni sastav stanovništva; objasniti migracije, obilježja naselja i gospodarstva te gospodarskih djelatnosti; istražiti prirodnu i kulturno-povijesnu baštinu kao uvjete za razvoj turizma.</p> <p>4. SRBI IZVAN GRANICA REPUBLIKE SRBIJE <i>Ključni pojmovi:</i> dijaspora. <i>Obrazovna postignuća:</i> objasniti pojam dijaspore, razlikovati dijasporu od Srba izvan Srbije (koji nisu dijaspora), istražiti i na tematskoj karti pokazati područja jugoistočne Europe u kojima su Srbi nekada i u kojima su još uvijek većinsko stanovništvo; objasniti pojam entiteta Republika Srpska; imenovati i na karti svijeta pokazati države u kojima žive Srbi izvan Republike Srbije.</p> <p>Mr. sc. Borislav Đekić Novica Gajić, prof.</p>
---	--

Nastava na srpskom jeziku, gimnazije i strukovne škole (4 godine učenja)

<p style="text-align: center;">ДОДАТНИ ПРОГРАМ ГЕОГРАФИЈЕ ОД I ДО IV РАЗРЕДА (10 + 10 + 10 + 10 = 40 часова)</p> <p style="text-align: center;">УВОД</p> <p>Назив наставног предмета је Географија. Програм је намењен средњим школама у Републици Хрватској у којима се настава изводи на српском језику и ћириличном писму (А модел), четири године учења.</p> <p style="text-align: center;">ЦИЉ</p> <p>Проширити и продубити сазнања о општим природно-географским и друштвено-географским обележјима, те регијама Републике Србије; развијати способности уочавања и анализе друштвених кретања у свету и просторима држава матичног народа и правилно их анализирати. Продубити и проширити географска знања о ширем завичају и дефиницији дијаспора.</p> <p style="text-align: center;">ЗАДАЦИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - упознати ученике са развојем савремене географије у Србији; - упознати ученике са географском проблематиком простора Републике Србије, како би уочили њен положај и улогу у савременом свету; - поновити и проширити са ученицима основна природна, друштвена и географска обележја Републике Србије - на примерима показати разлику љубави према држави матичног народа и љубави према завичају и домовини Републици Хрватској. 	<p style="text-align: center;">DODATNI PROGRAM GEOGRAFIJE OD I. DO IV. RAZREDA (10 + 10 + 10 + 10 = 40 sati)</p> <p style="text-align: center;">UVOD</p> <p>Naziv nastavnog predmeta je Geografija. Program je namijenjen srednjim školama u Republici Hrvatskoj u kojima se nastava izvodi na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu (A model), četiri godine učenja.</p> <p style="text-align: center;">CILJ</p> <p>Proširiti i produbiti saznanja o općim prirodno-geografskim i društveno-gospodarskim obilježjima te regijama Republike Srbije; Razvijati sposobnosti uočavanja i analize društvenih kretanja u svijetu i prostorima država matičnog naroda i pravilno ih analizirati. Produbiti i proširiti geografska saznanja o širem zavičaju i definiciji dijaspora.</p> <p style="text-align: center;">ZADAĆE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - upoznati učenike s razvojem suvremene geografije u Srbiji; - upoznati učenike s geografskom problematikom prostora Republike Srbije, kako bi uočili njen položaj i ulogu u suvremenom svijetu; - ponoviti i proširiti s učenicima osnovna prirodna, društvena i gospodarska obilježja Republike Srbije - na primjerima pokazati razliku ljubavi prema državi matičnog naroda i ljubavi prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj.
--	---

<p style="text-align: center;">ПРВИ РАЗРЕД СРЕДЊЕ ШКОЛЕ 4 године учења</p> <p>ЦИЉ Циљ наставе географије у првом разреду, за ученике који похађају наставу на српском језику и ћириличном писму, јесте да омогући ученицима утврђивање знања о савременој географији у Републици Србији. Проширити знања о природним облицима и друштвеним кретањима на територији Републике Србије.</p> <p>ЗАДАЦИ :</p> <ul style="list-style-type: none"> - упознати ученике са развојем савремене географије у Републици Србији; - са ученицима истражити сеизмичку активност на територији Републике Србије; - да ученици уоче међузависност природне основе, живог света и друштвене надградње на различитим облицима рељефа у Републици Србији; - важност еколошке равнотеже и одрживог развоја у Републици Србији <p>НАСТАВНЕ ТЕМЕ:</p> <p>1. РАЗВОЈ САВРЕМЕНЕ ГЕОГРАФИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ <i>Кључни појмови:</i> географија као наука, географија као наставни предмет. <i>Образовна постигнућа:</i> упоредити развој савремене географије као науке у Републици Србији, државама Европске уније и Русије. Развој географије као наставног предмета у Републици Србији и суседним државама у којима живе Срби. Уочити допринос Јована Цвијића и Бранислава Букурова развоју географије у Републици Србији. Описати развој савремене географије и навести значајније савремене географе у Републици Србији.</p>	<p style="text-align: center;">PRVI RAZRED SREDNJE ŠKOLE 4 godine učenja</p> <p>CILJ Cilj nastave geografije u prvom razredu, za učenike koji pohađaju nastavu na srpskom jeziku i ćirilicom pismu, jest omogućiti učenicima utvrđivanje znanja o suvremenoj geografiji u Republici Srbiji. Proširiti saznanja o prirodnim oblicima i društvenim kretanjima na teritoriju Republike Srbije.</p> <p>ZADAĆE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - upoznati učenike s razvojem suvremene geografije u Republici Srbiji; - s učenicima istražiti seizmičku aktivnost na teritoriju Republike Srbije i Balkana; - da učenici uoče međuzavisnost prirodne osnove, živog svijeta i društvene nadgradnje na različitim oblicima reljefu u Republici Srbiji; - značaj ekološke ravnoteže i održivog razvoja u Republici Srbiji <p>NASTAVNE TEME:</p> <p>1. RAZVOJ SUVREMENE GEOGRAFIJE U REPUBLICI SRBIJI <i>Ključni pojmovi:</i> geografija kao znanost, geografija kao nastavni predmet. <i>Obrazovna postignuća:</i> usporediti razvoj suvremene geografije kao znanosti u Republici Srbiji, zemljama Europske unije i Rusije. Razvoj geografije kao nastavnog predmeta u Republici Srbiji i susjednim zemljama u kojima žive Srbi. Uočiti doprinos Jovana Cvijića i Branislava Bukurova razvoju geografije u Republici Srbiji. Opisati razvoj suvremene geografije i navesti značajnije suvremene geografije u Republici Srbiji.</p>

2. SEIZMIČKA AKTIVNOST NA PROSTORU REPUBLIKE SRBIJE

Кључни појмови: трусне области Републике Србије и Балкана.

Образовна постигнућа: именовати, те на тематским и општим картама знати објаснити бажност ове природне појаве за живот и сигурност људи у Републици Србији и сеизмички активним просторима Света.

3. ОБЛИЦИ РЕЉЕФА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кључни појмови: палеовулкански, фосилни еолски, абразиони и крашки рељеф.

Образовна постигнућа: објаснити посебности палеовулканског рељефа, именовати на слепој карти облике палеовулканског и фосилног еолског рељефа на простору Републике Србије и упоредити са сличним облицима у Свету. Крашки, абразиони и остали облици рељефа у Републици Србији.

4. КЛИМАТСКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кључни појмови: климатски фактори, подунавска варијанта умерено-топлог и влажног климатског типа, санџачка варијанта умерено-топлог и влажног климатског типа.

Образовна постигнућа: објаснити утицај појединих климатских фактора на климатске елементе у Републици Србији, на слепој карти Републике Србије именовати подтипове клима, упоредити подтип климе у завичају са простирањем истог подтипа у Републици Србији.

5. ЗЕМЉИШТЕ, ФЛОРА, ФАУНА И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кључни појмови: чернозјем, подзоли, алувијална земљишта, гајњаче, национални паркови, ендеми.

Образовна постигнућа: на заданој картографској подлози израдити тематску карту просторног распореда типова

2. SEIZMIČKA AKTIVNOST NA PROSTORU REPUBLIKE SRBIJE

Кључни појмови: трусне области Републике Србије и Балкана.

Образовна постигнућа: именовати, те на тематским и општим картама знати објаснити значај ове природне појаве за живот и сигурност људи у Републици Србији и сеизмички активним просторима Свјета.

3. TIPOVI RELJEFA REPUBLIKE SRBIJE

Кључни појмови: палеовулкански, фосилни еолски, абразијски и крашки рељеф.

Образовна постигнућа: објаснити посебности палеовулканског рељефа, именовати на слијепој карти облике палеовулканског и фосилног еолског рељефа на простору Републике и упоредити сличне облике из Свјета. Крашки, абразијски и остали облици рељефа у Републици Србији.

4. KLIMATSKE SPECIFIČNOSTI REPUBLIKE SRBIJE

Кључни појмови: климатски чимбеници, подунавска варијанта умјерено-топлог и влажног климатског типа, санџачка варијанта умјерено-топлог и влажног климатског типа.

Образовна постигнућа: објаснити утицај појединих климатских чимбеника на климатске елементе у Републици Србији, на слијепој карти Републике Србије именовати подтипове клима, упоредити подтип климе у завичају са простирањем истог подтипа у Републици Србији.

5. TLO, FLORA, FAUNA I ZAŠTITA OKOLIŠA REPUBLIKE SRBIJE

Кључни појмови: чернозем, подзоли, алувијална тла, гајњаче, национални паркови, ендеми.

Образовна постигнућа: на заданој картографској подлози израдити тематску карту просторног распореда типова тала на простору Републике Србије, објаснити утицај педогенетских чимбеника на развој тала на

<p>земљишта на простору Републике Србије, објаснити утицај педогенетских фактора на развој земљишта на простору Републике Србије, на слепој карти именовати националне паркове Републике Србије, упоредити обележја и туристичку валоризацију националних паркова Републике Србије, навести примере могућег проширења заштићених простора и примере проширивања заштите биљних и животињских врста у Републици Србији.</p>	<p>простору Republike Srbije, na slijepoj karti imenovati nacionalne parkove Republike Srbije, usporediti obilježja i turističku valorizaciju nacionalnih parkova Republike Srbije,navesti primjere mogućeg proširenja zaštićenih prostora i primjere proširivanja zaštite biljnih i životinjskih vrsta u Republici Srbiji.</p>
--	---

<p style="text-align: center;">ДРУГИ РАЗРЕД СРЕДЊЕ ШКОЛЕ 4 године учења</p> <p style="text-align: center;">ЦИЉ Упознавање друштвених обележја Републике Србије, насеља и насељавање у прошлости и данас.</p> <p style="text-align: center;">ЗАДАЦИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - упознати основна демографска обележја, кретања становника у прошлости и савремену демографију, - упознати ученике са настанком и обележја насеља у Републици Србији са нагласком на велике градове и исељене просторе. <p style="text-align: center;">НАСТАВНЕ ТЕМЕ:</p> <p>1. СТАНОВНИШТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ <i>Кључни појмови:</i> становништво, миграције кроз историју и савремене миграције (унутрашње и спољашње). <i>Образовна постигнућа:</i> упоредити на тематским картама и графицима историјски преглед насељености; образложити уз помоћ тематске и опште карте узроке неравномерне густине насељености, именовати на општој карти најгушће и најређе насељена подручја; уз помоћ компјутера и самостално прикупљених података израдити графике кретања броја становника за одабране примере насеља и Републику Србију. Објаснити узроке и последице просторнога кретања становништва кроз</p>	<p style="text-align: center;">DRUGI RAZRED SREDNJE ŠKOLE 4 godine učenja</p> <p style="text-align: center;">CILJ Upoznavanje društvenih obilježja Republike Srbije, naselja i naseljavanje u prošlosti i danas</p> <p style="text-align: center;">ZADAĆE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - upoznati osnovna demografska obilježja, kretanja stanovnika u prošlosti i suvremenu demografiju, - upoznati učenike s nastankom i obilježjima naselja u Republici Srbiji s naglaskom na velike gradove i iseljene prostore. <p style="text-align: center;">NASTAVNE TEME:</p> <p>1. STANOVNIŠTVO REPUBLIKE SRBIJE <i>Ključni pojmovi:</i> stanovništvo, migracije kroz povijest i suvremene migracije (unutarnje i vanjske). <i>Obrazovna postignuća:</i> usporediti na tematskim kartama i grafikonima povijesni pregled naseljenosti; obrazložiti uz pomoć tematske i opće karte uzroke neravnomjerne gustoću naseljenosti, imenovati na općoj karti najgušće i najrjeđe naseljena područja;uz pomoć računala i samostalno prikupljenih podataka izraditi grafikone kretanja broja stanovnika za odabrane primjere naselja i Republiku Srbiju. objasniti uzroke i posljedice prostornoga kretanja stanovništva kroz povijest;na zadanoj kartografskoj podlozi izraditi tematsku kartu sa smjerovima</p>
---	---

<p>историју; на заданој картографској подлози израдити тематску карту са правцима историјских миграција.</p> <p>2. НАСЕЉА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ Кључни појмови: рурална насеља, урбана насеља, урбанизација, депопулација. Образовна постигнућа: навести критеријуме за диференцијацију руралних и урбаних насеља у Републици Србији; објаснити савремена обележја руралних и урбаних насеља у Републици Србији; објаснити савремене процесе урбанизације и депопулације; на слепој карти именовати већа градска насеља Републике Србије као и већа депопулациона подручја; образложити последице депопулације и навести мере за ублажавање последица депопулације.</p>	<p>povijesnih migracija.</p> <p>2. NASELJA REPUBLIKE SRBIJE Кључни појмови: ruralna naselja, urbana naselja, urbanizacija, depopulacija. Образовна постигнућа: навести критерије за диференцијацију руралних и урбаних насеља у Републици Србији; објаснити савремена обилежја руралних и урбаних насеља у Републици Србији; објаснити савремене процесе урбанизације и депопулације; на слијепој карти именовати већа градска насеља Републике Србије, као и већа депопулацијска подручја; образложити последице депопулације и навести мјере за ублажавање последица депопулације.</p>
---	---

<p>ТРЕЋИ РАЗРЕД СРЕДЊЕ ШКОЛЕ 4 године учења</p> <p>ЦИЉ</p> <p>Успоређивање друштвено-географских обележја Републике Србије са развијеним привредама Г-8 и земаља у окружењу; положај и важности Републике Србије у међународним организацијама и европским интеграцијама.</p> <p>ЗАДАЦИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - на општим и тематским картама света именовати државе Г-8, упоредити факторе развоја и структуру привреде земаља Г-8 и Републике Србије; нацртати граfiје и упоредити структуре привреда земаља у кружењу и Републике Србије. - упознати ученике са актуелним проблемима у Републици Србији и потреби интеграције у глобална дешавња у свету. <p>НАСТАВНЕ ТЕМЕ:</p> <p>1. ИНДУСТРИЈА И РУДАРСТВО</p>	<p>TREĆI RAZRED SREDNJE ŠKOLE 4 godine učenja</p> <p>CILJ</p> <p>Uspoređivanje društveno-gospodarskih obilježja Republike Srbije s razvijenim gospodarstvima G-8 i zemalja u okruženju, položaj i važnosti Republike Srbije u međunarodnim organizacijama i europskim integracijama.</p> <p>ZADAĆE:</p> <ul style="list-style-type: none"> - na općim i tematskim kartama svijeta imenovati G-8, usporediti čimbenike razvoja i strukturu gospodarstva zemalja G-8 i Republike Srbije; nacrtati grafikone i usporediti strukture gospodarstava zemalja u okruženju i Republike Srbije - upoznati učenike s aktualnim problemima u Republici Srbiji i potrebi integracije u globalna događanja u svijetu. <p>NASTAVNE TEME:</p> <p>1. INDUSTRIJA I RUDARSTVO</p>
--	--

Кључни појмови: земље Г-8, тешка индустрија, лака индустрија, металургија, рудници.

Образовна постигнућа: помоћу података у удџбенику и самостално прикупљених података упоредити и графички приказати индустрије према предмету рада и по врсти производње у Г-8 и Републици Србији, упоредити развој индустрије после II светског рата у Г-8 и Републици Србији; објаснити природне и друштвене услове за бржи развој, те именовати и на карти показати важне индустријске центре и најзначајније руднике у Републици Србији.

2. ПОЉОПРИВРЕДА, ЛОВ, РИБОЛОВ И ШУМАРСТВО

Кључни појмови: фактори развоја пољопривреде, еколошка пољопривреда, значај шума, спортски риболов и рибарство.

Образовна постигнућа: упоредити факторе развоја пољопривреде у Републици Србији и земљама окружења, на тематским картама именовати и на слепој карти Републике Србије унети просторе могуће еколошке производње, графички представити место Републике Србије у пољопривредној производњи у односу на земље окружења и земље Г-8.

3. САОБРАЋАЈ

Кључни појмови: фактори развоја саобраћаја, саобраћајни правци, друмски, железнички, речни, ваздушни и ПТТ саобраћај, паневропски саобраћајни коридори.

Образовна постигнућа: објаснити факторе развоја саобраћаја и размештај саобраћајних праваца Републике Србије, источне и југоисточне Европе; именовати и на тематској карти показати главне железничке, друмске, речне и поштанско-телефонске саобраћајне правце; показати на географској карти Европе паневропске коридоре који пролазе територијом Републике Србије, објаснити важност Републике Србије у саобраћајном повезивању Европе.

Кључни појмови: земље G-8, тешка индустрија, лака индустрија, металургија, рудници.

Образовна постигнућа: помоћу података у удџбенику и самостално прикупљених података упоредити и графички приказати индустрије према предмету рада и по врсти производње у G-8 и Republici Srbiji, упоредити развој индустрије након II. свjetskog rata у G-8 и Republici Srbiji; објаснити природне и друштвене uvjete за бржи развој, те именовати и на kartи показати важна индустријска središta и најзначајније rudнике у Republici Srbiji.

2. POLJOPRIVREDA, LOV, RIBOLOV I ŠUMARSTVO

Кључни појмови: чимбеници развоја пољопривреде, еколошка пољопривреда, значај шума, спортски риболов и рибарство.

Образовна постигнућа: упоредити чимбенике развоја пољопривреде у Republici Srbiji и земљима окружења, на тематским kartama именовати и на slijepoj kartи Republike Srbije унјети просторе могуће еколошке производње, графички представити mjestо Republike Srbije у пољопривредној производњи у односу на земље окружења и земље G-8.

3. PROMET

Кључни појмови: чимбеници развоја prometa, prometni pravci, cestovni, željeznički, riječni, zračni и PTT promet, paneuropski prometni koridori.

Образовна постигнућа: објаснити чимбенике развоја prometa и размештај prometnih pravaca Republike Srbije istočne и jugoistočne Europe; именовати и на тематској kartи показати главне željezničke, cestovne, riječne и poštansko-telefonske prometne pravce; показати на географској kartи Europe paneuropske koridore који prolaze teritorijem Republike Srbije, објаснити важност Republike Srbije у prometnom povezivanju Europe.

<p>4. ТРГОВИНА И ТУРИЗАМ Кључни појмови: значај трговине (увоз-извоз), трговинска биланса, фактори развоја трговине, фактори развоја туризма, туристички центри. Образовна постигнућа: описати важност трговине, објаснити факторе развоја унутрашње и спољне трговине у Републици Србији; објаснити појмове извоз, увоз и трговинска биланса; објаснити факторе развоја туризма у Републици Србији; именовати и на тематској карти показати туристичке центре у Републици Србији; упоредити важност појединих туристичких центара према туристичком промету у Републици Србији и земљама Г-8; на графику анализирати структуру страних туристичких долазака у Републику Србију.</p>	<p>4. TRGOVINA I TURIZAM Ključni pojmovi: značaj trgovine (uvoz-izvoz), trgovinska bilanca, čimbenici razvoja trgovine, čimbenici razvoja turizma, turistička središta. Obrazovna postignuća: opisati važnost trgovine, objasniti čimbenike razvoja unutarnje i vanjske trgovine u Republici Srbiji; objasniti pojmove izvoz, uvoz i trgovinska bilanca; objasniti čimbenike razvoja turizma u Republici Srbiji; imenovati i na tematskoj karti pokazati turistička središta u Republici Srbiji; usporediti važnost pojedinih turističkih središta prema turističkom prometu u Republici Srbiji i zemljama G-8; na grafikonu analizirati strukturu stranih turističkih dolazaka u Republiku Srbiju.</p>
---	--

<p>ЧЕТВРТИ РАЗРЕД СРЕДЊЕ ШКОЛЕ 4 године учења</p> <p>ЦИЉ Проширити и продубити знања о географским регијама Републике Србије; проширити географска знања о завичају и Србима у дијаспори.</p> <p>ЗАДАЦИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - развијати код ученика способност примене методологије регионалне географије; - применити методологију регионалне географије при издвајању географских регија; - развијати љубав према домовини и завичају; - продубити и проширити сазнања о природним обележјима и становништву завичаја завичају, о његовим променама (миграције, обичаје, наречја, културу, спорт...) и привредним обележјима; - истражити и образложити тему Срби изван Србије; - објаснити узроке и последице 	<p>ČETVRTI RAZRED SREDNJE ŠKOLE 4 godine učenja</p> <p>CILJ Proširiti i produbiti znanja o geografskim regijama Republike Srbije; proširiti geografska znanja o zavičaju i Srbima u dijaspori.</p> <p>ZADACI:</p> <ul style="list-style-type: none"> - razvijati kod učenika sposobnost primjene metodologije regionalne geografije; - primijeniti metodologiju regionalne geografije pri izdvajanju geografskih regija; - razvijati ljubav prema domovini i zavičaju; - produbiti i proširiti znanja o prirodnim obilježjima i stanovništvu zavičaja, o njegovim promjenama (migracije, običaje, narječja, kulturu, sport...) i gospodarskim obilježjima; - istražiti i obrazložiti temu Srbi izvan Srbije; - objasniti uzroke i posljedice prostornog kretanja stanovništva Republike Srbije tijekom povijesti.
--	---

<p>просторног кретања становништва Републике Србије током историје.</p> <p>НАСТАВНЕ ТЕМЕ:</p> <p>1. ГЕОГРАФСКИ СМЕШТАЈ, ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И СПЕЦИФИЧНОСТИ ПОЛОЖАЈА, ВЕЛИЧИНА И ГРАНИЦЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ <i>Кључни појмови:</i> географски смештај и положај Републике Србије, геостратешки положај Републике Србије. <i>Образовна постигнућа:</i> показати на географској карти и објаснити географски смештај и положај Републике Србије, показати на географској карти границе Републике Србије, објаснити геостратешки положај Републике Србије.</p> <p>2. ПАНОНСКА МАКРОРЕГИЈА <i>Кључни појмови:</i> Војводина, Западна Србија, Централна Србија. <i>Образовна постигнућа:</i> именовати и на географској карти показати макрорегије и објаснити принципе и методе регионализације Републике Србије.</p> <p>3. ПЛАНИНСКО-ДОЛИНСКО-КОТЛИНСКА МАКРОРЕГИЈА <i>Кључни појмови:</i> Источна Србија, Јужна Србија, Југозападна Србија. <i>Образовна постигнућа:</i> именовати и на географској карти показати макрорегије и објаснити принципе и методе регионализације Републике Србије; објаснити посебности Планинско-долинско-котлинске макрорегије и упоредити је са Панонском макрорегијом.</p> <p>4. ГЕОГРАФИЈА ЗАВИЧАЈА <i>Кључни појмови:</i> завичај, природна и културно-историјска баштина. <i>Образовна постигнућа:</i> истражити какво је порекло становништва завичаја, какав је национални састав становништва; објаснити миграције, обележја насеља и привреде, те привредних делатности; објаснити природну и културно-историјску баштину као услове за развој</p>	<p>NASTAVNE TEME:</p> <p>1. GEOGRAFSKI SMJEŠTAJ, GEOGRAFSKI POLOŽAJ I POSEBNOSTI POLOŽAJA, VELIČINA I GRANICE REPUBLIKE SRBIJE <i>Ključni pojmovi:</i> geografski smještaj i položaj Republike Srbije, geostrateški položaj Republike Srbije. <i>Obrazovna postignuća:</i> pokazati na geografskoj karti i objasniti geografski smještaj i položaj Republike Srbije, pokazati na geografskoj karti granice Republike Srbije, objasniti geostrateški položaj Republike Srbije.</p> <p>2. PANONSKA MAKROREGIJA <i>Ključni pojmovi:</i> Vojvodina, Zapadna Srbija, Središnja Srbija. <i>Obrazovna postignuća:</i> imenovati i na geografskoj karti pokazati makroregije i objasniti načela i metode regionalizacije Republike Srbije.</p> <p>3. PLANINSKO-DOLINSKO-KOTLINSKA MAKROREGIJA <i>Ključni pojmovi:</i> Istočna Srbija, Južna Srbija, Jugozapadna Srbija. <i>Obrazovna postignuća:</i> imenovati i na geografskoj karti pokazati makroregije i objasniti načela i metode regionalizacije Republike Srbije; objasniti posebnosti Planinsko-dolinsko-kotlinske makroregije i usporediti je s Panonskom makroregijom.</p> <p>4. GEOGRAFIJA ZAVIČAJA <i>Ključni pojmovi:</i> zavičaj, prirodna i kulturno-povijesna baština. <i>Obrazovna postignuća:</i> istražiti kakvo je podrijetlo stanovništva zavičaja, kakav je nacionalni sastav stanovništva; objasniti migracije, obilježja naselja i gospodarstva te gospodarskih djelatnosti; objasniti prirodnu i kulturno-povijesnu baštinu kao uvjete za razvoj turizma.</p>
---	---

<p>туризма.</p> <p>5. СРБИ ИЗВАН ГРАНИЦА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ <i>Кључни појмови:</i> дијаспора. <i>Образовна постигнућа:</i> истражити и на тематској карти показати подручја југоисточне Европе где су Срби били или су и сада већинско становништво, објаснити појам ентитета Република Српска; истражити и на тематској карти представити државе у којима живе Срби изван Републике Србије</p> <p>Мр Борислав Ђекић Новица Гајић, проф.</p>	<p>5. SRBI IZVAN GRANICA REPUBLIKE SRBIJE <i>Кључни појмови:</i> дијаспора. <i>Образовна постигнућа:</i> истражити и на тематској карти показати подручја југоисточне Европе гдје су Срби били или су и сада већинско становништво, објаснити појам ентитета Република Српска; истражити и на тематској карти предочити државе у којима живе Срби изван Републике Србије</p> <p>Mr. sc. Borislav Đekić Novica Gajić, prof.</p>
--	--

DODATAK III: Upitnici

Upitnik za nastavnike

1. Interkulturalna perspektiva je integrirana u nastavu na razini škole i postoji detaljan plan sa smjernicama koje u tom smislu treba slijediti.
  - a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se

2. Rad nastavnika u školi usmjeren je ka izgradnji stavova kao što su poštovanje kulturnih različitosti.
  - a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se

3. Rad nastavnika u školi usmjeren je ka otklanjanju etnocentričke slike kulture.
  - a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se

4. Interkulturalne nadležnosti u nastavnom planu i programu prenete su na nastavnike u školi.
  - a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se

5. Nastavnici raspolažu didaktičkim materijalima koji se odnose na manjinske sadržaje iz geografije (u formi plakata, tabela, panoa, zbirki tekstova, autentičnih dokumenata).

- a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se
6. Nastavnici geografije u školi eksperimentišu i pripremaju sopstvene materijale i metode rada sa učenicima nacionalnih manjina.
- a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se
7. U redovnoj nastavi geografije po standardnom kurikulumu uvode se elementi koji se odnose na manjine i kulturnu različitost.
- a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se
8. Da li mislite da učenici pripadnici nacionalnih manjina u školi dobivaju dovoljno geografskog znanja o matičnoj zemlji naroda kojem pripadaju?
- a) Da
  - b) Ne
  - c) Djelimično
9. U kojoj mjeri bi u planu i programu geografije i udžbenicima trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji se odnose na znanja o matičnoj zemlji pripadnika nacionalnih manjina?
- a) U dovoljnoj mjeri su zastupljeni
  - b) Nedovoljno su zastupljeni
  - c) Zastupljeni su u većoj mjeri nego što je potrebno

10. Sadržaj udžbenika geografije treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o geografiji matičnih zemalja pripadnika nacionalnih manjina.

- a) U potpunosti se slažem
- b) Djelimično se slažem
- c) Ne slažem se

11. Udžbenici geografije trebalo bi da sadrže različite poglede, da navode različite interpretacije istih događaja i da podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverzним pitanjima.

- a) U potpunosti se slažem
- b) Djelimično se slažem
- c) Ne slažem se

12. Učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju geografski smještaj, geografski položaj i granice matične zemlje naroda kojem pripadaju.

- a) U potpunosti se slažem
- b) Djelimično se slažem
- c) Ne slažem se

13. Učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju prirodno-geografska obilježja matične zemlje naroda kojem pripadaju.

- a) U potpunosti se slažem
- b) Djelimično se slažem
- c) Ne slažem se

14. Učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju društveno-gospodarska obilježja matične zemlje naroda kojem pripadaju.

- a) U potpunosti se slažem
- b) Djelimično se slažem

c) Ne slažem se

15. Učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj su mjeri upoznati sa položajem i značajem matične zemlje naroda kojem pripadaju u međunarodnim organizacijama.

a) U potpunosti se slažem

b) Djelimično se slažem

c) Ne slažem se

16. Učenici pripadnici nacionalnih manjina u dovoljnoj mjeri poznaju suvremeni život u matičnoj zemlji naroda kojem pripadaju i sadašnje okolnosti matičnog naroda.

a) U potpunosti se slažem

b) Djelimično se slažem

c) Ne slažem se

17. Nastava geografije u školi podjednako razvija osjećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i prema matičnoj zemlji naroda kojem pripadaju.

a) U potpunosti se slažem

b) Djelimično se slažem

c) Ne slažem se

18. Učenici u dovoljnoj mjeri poznaju geografske regije matične zemlje naroda kojem pripadaju.

a) U potpunosti se slažem

b) Djelimično se slažem

c) Ne slažem se

Upitnik za učenike

1. Rad nastavnika u mojoj školi usmjeren je ka izgradnji poštovanja kulturnih različitosti.
  - a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se

2. Rad nastavnika u mojoj školi usmjeren je ka pružanju znanja o pripadnicima svih naroda.
  - a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se

3. Nastavnici geografije poseduju dovoljno materijala (u formi plakata, tabela, panoa, zbirki tekstova, autentičnih dokumenata) koji se odnose na geografiju moje matične zemlje.
  - a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se

4. Da li u školi dobivaš dovoljno geografskog znanja o svojoj matičnoj zemlji?
  - a) Da
  - b) Ne
  - c) Djelimično

5. U kojoj mjeri bi u udžbenicima iz geografije trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji se odnose na tvoju matičnu zemlju?
  - a) U dovoljnoj mjeri su zastupljeni
  - b) Nedovoljno su zastupljeni
  - c) Zastupljeni su u većoj mjeri nego što je potrebno

6. Sadržaj udžbenika geografije treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o geografiji tvoje matične zemlje.
  - a) U potpunosti se slažem
  - b) Djelimično se slažem
  - c) Ne slažem se

7. Da li u dovoljnoj mjeri poznaješ geografski smještaj, geografski položaj i granice svoje matične zemlje?
  - a) Da
  - b) Ne
  - c) Djelimično

8. Da li u dovoljnoj mjeri poznaješ prirodno-geografska obilježja svoje matične zemlje ?
  - a) Da
  - b) Ne
  - c) Djelimično

9. Da li u dovoljnoj mjeri poznaješ društveno-gospodarska obilježja svoje matične zemlje ?
  - a) Da
  - b) Ne
  - c) Djelimično

10. Da li si u dovoljnoj mjeri upoznat/a sa položajem i značajem svoje matične zemlje u međunarodnim organizacijama?

- a) Da
- b) Ne
- c) Djelimično

11. Da li u dovoljnoj mjeri poznaješ suvremeni život u svojoj matičnoj zemlji i sadašnje okolnosti matičnog naroda?

- a) Da
- b) Ne
- c) Djelimično

12. Nastava geografije u školi podjednako razvija osjećaj domoljublja prema zavičaju i domovini Republici Hrvatskoj i prema tvojoj matičnoj zemlji.

- a) U potpunosti se slažem
- b) Djelimično se slažem
- c) Ne slažem se

13. Da li u dovoljnoj mjeri poznaješ geografske regije svoje matične zemlje?

- a) Da
- b) Ne
- c) Djelimično